

PASSUTH LÁSZLÓ

ÉDENKERT AZ ÓCEÁNBAN

(Bougainville felfedezi Tahitit)

ELSŐ RÉSZ

I.

Már három hete barangolt a kis csapat a hegyvidéken, amikor *Balboa*, a vezér egy szikla-csúcsról megpillantotta a látóhatár szélén a kék párái között lomhán imbolygó déli óceánt.

Ez volt az a titokzatos pillanat, amikor megkezdődött az ismeretlen tenger meghódítása. Ez a *Balboa* spanyol katona, felfedező, kalandor volt. Alakja úgy kerül bele a történelembe, hogy alig két évtizeddel Columbus első útja után már „várost” alapít a mai Panama-csatorna környékén, melynek akkor Darien volt a neve. Ez az első település katona-kufárokból állt, akik - mert kevesen voltak, s a környékbeli indiánok nem féltek tőlük - viszonylag békés eszközökkel igyekeztek kicsalogatni tarka kendőkért, tükrökért, szögekért a bennszülötteknél levő kevés aranyat.

Egy nap, amikor épp mérlegre tették a sárga fémet, egy Comogre nevű indiánfőnök öklével ráütött a serpenyőre, melyben néhány apró, durvamívű ékszer hevert. „Ha ez az a csodálatos kincs, amiért ti elhagytátok távoli hazátokat, ezért teszitek kockára annyszor életeteket - akkor én megmutatom nektek, merre fekszik az a föld, ahol aranyedényekből isznak az emberek, s ahol nincs több értéke ennek a sárga holminak, mint tinálatok a vasnak.”

Balboa, aki sóváran figyelte Comogre szavát - nem egészen jószántából került el a szigetekről a még meg nem hódított amerikai szárazföldre, hanem - hitelezői elől menekült. A mai San Domingóból hordóban csempészték ki egy hajó fedélzetére, így jött el a Darien szoros környékére, itt alapította meg városát. Amikor az indiánfőnök vállalkozott arra, hogy a spanyolok vezetője lesz, néhány tucatnyi honfitársával s száz indiánnal felkerekedett, hogy megmássza a vad hegyi tájat s megkeresse azt a „másik” tengert, melynek partján fekszenek a mesés arany-országok. Balboa mellett járt ebben a vállalkozásban egy koros, de még mindig erőteljes zsoldoskapitány, *Francisco Pizarro*, aki két hosszú évtized múlva egymaga húz hasznát az expedícióból: a „túlso” tenger partjáról elindulva - meghódítja Perut.

A sziklaperem alatt kis fennsík terült el, itt megpihent Balboa a hegymászás fáradalmai után. Majd kiküldte Pizarrót, két társával együtt, hogy keressen alkalmas hegyi ösvényt, melyet követve lejuthassanak a tengerpartra. A napot, amikor Balboa elérte az öblöt, melyet Szent Mihályról kereszteltek el, feljegyezte a történelem: 1513. szeptember 29-e volt. Itt a spanyol kalandor eljátszotta élete egyetlen, hatalmas történeti színjátékát. Tetőtől talpig páncélban a tűző trópusi napban lépkedett a partszegélyen, elérte az apályos partot, nem állt meg, derékig belegázolt a tengerbe. Egyik kezében meztelen kard, másikban *Castilia*¹ lobogója. Amikor már erősen körülnyaldosták a habok, szeme csodálatoan szaladt szét azon a vidéken, melyet még soha nem pillantott meg fehér ember szeme. Felriasztott madarak sikoltoztak, amikor harsány hangon megszólalt:

„Ezt a tengert, a benne levő szárazföldeket és szigeteket uram, a spanyol király nevében birtokomba veszem. Aki e jogot vitatja - legyen akár keresztény, akár hitetlen -, vívjon most meg velem!”

¹ Castilia (Kasztília), akkor a spanyol birodalom egyik fontos önálló országa.

Szózatát - a spanyolul netán nem értő ismeretlen ellenfél kedvéért - a partról latinul is megismételte a jegyző. Majd a néma csend percei után a part peremén álló spanyolok kórusban elismételték, hogy senki nem vitatta el Castilia jogát, hogy magáénak mondhasa e hódítást. A muskéták sortüzet adtak, a jegyző pergamenre rőtta a birtokbavétel aktusát. Magát a tengert *Mar del Sur*-nak, Déli-tengernek keresztelték el, s csak évtizedek múlva, szerencsés utazók jóvoltából kapta a mindmáig hordott Csendes-óceán nevet.

Balboa állítólag hússzor is megtette ezt a nyaktörő utat a hegyvidéken, a két óceán között. A nagy felfedezés lázában égett, s ő akarta vezetni, persze, azt az expedíciót, mely majd meghódítja az aranypartokat. De csak két kis parti hajót bírt felszerelni szegényes eszközeiből. A Gyöngy-szigetekig ért el a csendes-óceáni vidéken, ezeket birtokba is vette. Ha talán a viharok nem akasztják meg útjában, tovább is jutott volna a parton, s így szerencsésebb sorstársát, Pizarrót jóval megelőzve fedezhette volna fel az inkák birodalmát, Perut. De az első spanyol, aki megpillantotta a Déli-tenger amerikai partját - áldozatul esett annak az örök testvérharcnak, mely szüntelen pusztította az Újvilágban is a spanyolokat. Egy riválisa elfogatta, s Balboát koholt vádakkal terhelve lefejezték 1517-ben az általa alapított Acla város piacán.

II.

Magellan története ismeretesebb. Talán azért is, mert egyik útitársa, az olasz Pigafetta élénken, hűen s drámaian örökítette meg a Föld első körülhajózásának óriási kalandját, mely így részleteivel együtt kerülhetett be az emberiség hőstörténelmébe. Csodálatos esztendők voltak ezek a spanyol „arany század”, a *siglo de oro* dicsőségére: Magellan flottája alig egy hónappal korábban hagyja el 1519 szeptemberében a hazai partokat - mint ahogy Hernando Cortés ötszáz katonája élén bevonul az azték birodalom fővárosába, a mai Mexikóba.

Ha a XVI. század spanyol expedícióinak történetét olvassuk - rendszerint kezdeteik s módszereik azonosak. „Induljatok el terjeszteni hitünk szent igéit az ismeretlen tengereken s a szigetek lakói között” - ezt kapják írásba a kapitányok, mielőtt felhúzzák a horgonyt. Ez a valóság nyelvén rendszerint nyers hódítást, arany- és fűszervadászatot jelent, rabszolgák befogását, ezenfelül s mindenekelőtt a Spanyolországban dicsőséggel uralkodó Ausztriai Ház hatalmának növelését.

Magellan is így indul útnak. De ez a spanyol szolgálatban álló portugál hajós rányomja különös, nagy egyéniségének bélyegét a déli óceán meghódításának hőskölteményére. Ő az, aki kialakítja azt a nagy „szertartásrendet”, melyet majd a Csendes-óceánon századokon keresztül követnek a felfedezők.

Rendszerint nem egy hajó indul el, hanem legalább kettő: egyiknek erősebb a fegyverzete, a másikban több készletet lehet tárolni. A hajókat rendszerint szétszórja a vihar, megtéveszti a köd, pártokra szakadnak, cserbenhagyják a vezérhajót. Egyébként ezer veszély leselkedik ezekre a két-háromszáz tonnás, gyakran korhadt testű fa alkotmányokra. Ha zátonyra kerülnek, ha korallszirtekre futnak, ezek a tenger színe alatt leselkedő élek és sarkantyúk könnyen átfúrják a gyenge hajóbordákat, s akkor már semmi sem gátolhatja meg a katasztrófát. A tengeri utazások története azt is mutatja, hogy a hajók kevés élelmiszert tudnak csak magukkal vinni, s viszonylag rövid utazás után - különösen trópusi vidékeken - hamar megromlanak az élelmiszerek, megdohosodik, ihatatlanná válik a hordókban tárolt víz. Ilyenkor a matrózok lázongani kezdenek, felüti a fejét az éhínség, patkányokra vadásznak s lerágják a hajófelszerelés bőrdarabjait is.

Ha áthatolnak e veszélyeken s ismeretlen szigetekhez közelednek, a bennszülöttek rendszerint rettegve húzódnak vissza a bozótba. A spanyolok ilyenkor egy csónakon partra szállnak, színes kendőket, vasszegeket, üveggyöngyöt, tükröket tesznek a partra (ez az a „gyarmatáru”, mellyel századokon át ellátnak minden, az ismeretlen vidékekre induló hajót). Elsősorban, persze, az arany érdekli őket, de mindennapi szükségleteikre élelmiszer is. Ha barátságosabb bennszülöttek jelentkeznek, a főnök spanyol inget vagy sapkát kap, esetleg egy-egy baltát s késeket.

A veszélyben kap történelmi veretet a *kapitány* profilja. Ha hónapokon át kell tartani a lelket a beteg, skorbuttól gyötört tengerészekben, fenn kell tartani bennük a hitet, hogy napokon belül már békés földek, szigetek közelébe jutnak. A XVI. század „kapitány” fogalmának Magellan a legmaradandóbb megtestesítője. Komor tengerésztragédiák övezik történetét, de alakja elválaszthatatlan az új óceán meghódításától: ő volt, aki elsőnek, egyedül, ezer veszély és kétség között felfedezte az Atlanti-óceánból a Csendes-óceánba vezető labirintust - azt a szorost, mely most már minden időkben Magellan nevét viseli.

Ez a nagy hajós jelentéktelen csetepatéban vesztette életét, melyet akkor folytatott, amikor már a biztos úton készült hazatérni hazájába a Föld első körülhajózója. Különös módon hozzá igen hasonló módon pusztult el negyed évezreddel később a Csendes-óceán egy másik nagy vezéralakja, *James Cook* kapitány. Az egyiknek halálát 1520 jelzi, a másikét 1780. Ami e két évszám közé esett az időkben - ott kell felkutatnunk az ötödik földrész felfedezésének történetét.

Magellan nemcsak a nevéből elnevezett szorost fedezte fel, de ő volt az első, aki többé-kevésbé világos képet alkothatott arról, hogy a Csendes-óceán minden eddigi tengerész-elképzelésnél sokszorta nagyobb. Felfedezése egyébként olyan időben történt, amikor a kelet-nyugati átjáró megtalálásának gondolatát kezdték feladni nemcsak a hajósok, de a kor politikusai, vezető szellemei is.

Így V. Károly belső bizalmas embere, Maximilianus Transsylvanus ezt jegyzi fel: „...Az a vállalkozás, mely arra irányul, hogy ilyen (kelet-nyugati) szorost találjanak, véleményem szerint majdnem lehetetlen, sőt egyenesen céltalan. Nem mintha önmagában elképzelhetetlen lenne, hogy a déli féltekén keletről nyugatra lehessen átkelni, hanem inkább azért, mert az én szememben a bölcs természet - mely mindent a legnagyobb előrelátással rendez - nyilván nem azért határolta el Keletet és Nyugatot, részben szárazfölddel, részben tengerrel, hogy a déli féltekén - akár szárazon, akár vízen - lehetővé váljék az átjutás...”

Magellan hihetetlen akaratereje s talán látnoki varázsa győzedelmeskedett minden nehézség felett. Hogy ő maga is mennyi kétségnek volt kitéve, milyen válaszút előtt állt, hol ért el a kétségbeesés szélére, mikor gyötörték őt is súlyos kétségek - ezt mind megőrizte számunkra a krónikaíró útítárs, Pigafetta. Ha ő nem lett volna, alighanem összezsugorodott volna Magellan csodálatos utazása néhány életrajzi adatra vagy földrajzi feljegyzésre, melyet századokon át féltékenyen őrizett amúgy is a spanyol titkos okmánytár. Talán az történt volna, mint a nagy óceánjáró Drake-kel, ezzel az angol hőssel, felfedezővel s kalózzal - aki elmulasztotta, hogy írúdeákat vigyen a fedélzetre: az ilyen hajós útja, furcsa módon, töredékes, majdnem szintelen lesz, az utaknak inkább pozitív eredményét s talán borzalmait ismerjük meg, mint azt a hősi lendületet, mely nélkül Magellan óta egyetlen csendes-óceáni utazó sem indult el kalandos vállalkozására.

III.

Balboa egykori alvezére, az öreg Francisco Pizarro nemcsak felfedezte, de véres kézzel meg is hódította az inkák hatalmas, különös birodalmát, Perut. A történelem egyik legkülönösebb államából, az inka isten-császárságból lesz a leggazdagabb spanyol tengerentúli tartomány.

A peruiak hagyományos ismereteink szerint nem voltak óceánjáró népek, hajózásuk inkább partmenti tutajozásra korlátozódott, maguk a krónikások is többnyire csak ezt emlegették. De a spanyolok, mielőtt megszállták a csendes-óceáni partvidéket, a kikötőkben már találkoztak azzal a különös mondával, mely szerint hosszú emberöltővel a spanyolok bejövétele előtt egy *Tupa Yupanqui* nevű inka uralkodó tengerre szállt hajóhadával, két csodálatosan gazdag szigetet fedezett fel nyugati irányban, s innen aranyat, ezüstöt, egy rézből vert királyi trónt, fekete rabszolgákat s egy lóhoz hasonlatos állat bőrét hozta vissza zsákmányként perui hazájába. A mai kutatók hajlanak arra a feltevésre, hogy ennek a perui szájhagyományban gyökerező történetnek reális alapja lehetett, s az elfoglalt földet a Galapagos-szigetekkel azonosítják, melyek mintegy 600 mérföldnyire esnek a perui partoktól.

Ezek a tengerészlegendák, persze, egyre bővültek és gyarapodtak mesésnél mesésebb részletekkel. Néhány évtizeddel a spanyol hódítás után egy kitűnő spanyol tengerész, bizonyos *Sarmiento* elhatározta, hogy végére jár az igazságnak, már csak azért is, mert hiszen feltevése szerint ezek a mítoszbeli szigetek csak „előőrsei” egy olyan *földrésznek*, mely az ismeretlen tenger másik oldalán dél felé húzódik. De mert *Sarmiento* nem volt nemesember, inkább csak „hijo de nadie” - senkifia -, minden tudása ellenére aligha remélhette, hogy az alkirály őt bízta meg ilyen vállalkozás vezetésével. Meg kellett elégednie egy kisebb hajó parancsnokságával, míg az egész, eléggé jól felszerelt expedíció élére az alkirály huszonöt esztendő, tapasztalatlan unokaöccsét, *Mendañát* nevezte ki.

Azt gondolhatnánk ezek után, hogy egy pöffeszkedő tejfelesszájú hidalgó keresztezte üresfejű elképzelései teljében a kipróbált tengerész szándékait. Furcsa módon azonban a spanyol jellemekben nem oly egyszerű kiismerni magunkat. Ugyanis az ifjú s nyilván főrangú *Alvaro de Mendaña* mint igen rokonszenves alak maradt meg a csendes-óceáni felfedezések gyakran oly tragikus történetében. Bizonyos, hogy nem volt képzett tengerész, valami nagy hajós, de rettenthetetlen conquistador sem. Ezzel szemben más, e korban szokatlan erényekkel dicsekedhetett: jószívű, emberszerető parancsnok volt, meghallgatta mindenki véleményét, döntéseit mindig a leghozzáértőbbek tanácsai szerint hozta meg. Semmiféle véres tett nem tapad emlékéhez, humánus érzéseit átvitte a bennszülöttekkel való érintkezésre is. Ezeket az emberi érzéseket a többi felfedezőben két és fél évszázadon át hiába keressük - egészen hősünkig, *Bougainville*-ig.

Mendaña és így természetesen *Sarmiento* közel két esztendeig hajózott az ismeretlen óceán vizein. Soha nem hallott szigeteket érintettek, melyek talán ott szerepeltek *Tupa Yupanqui* inka mondájában, de ennek nem találták semmi nyomát. Spanyol neveket adtak azoknak a szigeteknek, melyeket ma mint Marshall-, Gilbert- és Ellis-szigeteket ismerünk. Amikor a két hajó hosszú utazás után 1569-ben visszatért *Peruba*, kapitányai talán nem is voltak tudatában annak: mily nagy tettet hajtottak végre, mily szegényes eszközökkel mennyire előrevitték a tengerészet s a földrajz tudományát a déli félteke megismerésében.

Minthogy spanyol felfedezők voltak, természetesen *hivatalos* ellenőrző jelentés is készült a perui kancelláriában útkjéről, s szerkesztője egyenesen a királyhoz intézte a jelentést, melynek így a vállalkozás megítélésében annál nagyobb súlya lehetett: „...Véleményem szerint, melyet a hozzám befutó jelentésekből alkottam meg, *Mendaña* és *Sarmiento* felfedezésének nincs valami nagy jelentősége, bár ők maguk azt állítják, hogy amerre jártak, ott hallottak távolabb

fekvő, nagyobb és szebb földekről is, melyeket azonban ők nem láttak. Felfedezésük során nem találtak fűszert, sem aranyat, sem ezüstöt, egyszóval semmiféle olyan árucikket, mellyel netán érdemes lenne kereskedni, s azok az emberi lények, akikkel útjuk közben találkoztak, nem voltak mások, mint mezítelen vadak...” Hogy mégis valami „pozitívumot” hozzon ki a nagy vállalkozásból, ezt az egyet tanácsolja a királyi jegyző: próbálják meg rabszolgáknak elhurcolni e vadakat, s valamelyik szigetet alakítsák ki gyarmati csomóponttá, itt tároljanak olyan tartalékokat, melyeknek felhasználásával elindulhat a titokzatos szárazföld felfedezésére egy expedíció; annál is inkább érdemes lenne ez, mert „ott hírek szerint bőségesen lelhető arany s a bennszülöttek is ruhát viselnek”.

Ki vitatná, hogy a Mendaña-expedíció anyagi mérlege nem volt túlságosan rózsás. De a tengerészek, akik visszajöttek a hajókkal, makacsul híresztelték tovább az egykori inka legendáját. S mert Mendaña és Sarmiento azt a szigetcsoportot, melyet legdúsabbnak, legértékesebbnek láttak, a bibliai *Salamon királyról* nevezték el - a Salamon-szigetek legendája már magának Mendañának későbbi életében kísértetni kezdett: századokon, negyed évezreden át egyik hajó kereste a másik után, soha nem tudták e mesés Mendaña-féle szigeteket megtalálni, pontosabban azonosítani - egészen a XVIII. század utolsó előtti évtizedéig... A kánaáni emlékeket tükröző szigetek létezését is sokszor kétségbe vonták, lakosai sokáig megmenekültek a nekik szánt rabszolgasorsától, mindaddig, míg úgyszólván korunkban reájuk nem tört az európai civilizáció.

Ez a fiatal Mendaña valóban a szerencse kegyelt gyermekének látszott. Természetesen újabb expedíció vezetésére vágyott, s feljegyzéseit összecsomagolva elindult az óhazába, mint annyi felfedező, a nagyok kegyét keresni. Századok során kiderült, hogy térképei, feljegyzései csodálatosan pontosak voltak; azok a tengerészek, akik ezek alapján kormányozták hajóikat, még századok múltán is elismerték Mendaña nagyságát. Otthon, persze, a szokott sors várta: hosszas kilincselések, aktatologatás, a pártfogók jóindulatának megnyerése. Hirtelen rámosolyog a királyi kegy, címet és rangot helyeznek számára kilátásba, de hirtelen újból cselszövevények áldozatává válik, Panamában börtönbe is kerül. Másfél évtizeddel nem tudnak elszámolni e nagy felfedező életrajzírói... Ki gondolt... ki emlékezett akkor már a ragyogó, ifjú Mendaña nemesúrra...?

Ám közben az történt, hogy az angol király legvakmerőbb, eszközökben kevésbé válogató tengeri hőse, Drake is eljutott a csendes-óceáni tájakra, anélkül, hogy kikérte volna ehhez a katolikus király engedélyét, sőt éppen utazása előtt, még alaposan végigsarcolta Dél-Amerika spanyol városait. Sikerén felbuzdulva VIII. Henrik király londoni udvarában széltében-hosszában szervezik a csendes-óceáni vállalkozásokat. Úgy tudják a tengernagyi hivatalban, hogy az ismeretlen földeket és szigeteket négy úton lehet megközelíteni: a Jóreménység-fokát megkerülve, a Magellan-szoroson keresztül, az északkeleti átjárón. Ázsia partjai mentén s az észak-nyugati úton, megkerülve Amerikát.

Amikor Madridba eljutott annak a híre, hogy „mindenki”, így Drake is eljuthat, sőt el is jutott a Csendes-óceánra - egyszerre nagy izgalom támadt: a spanyolok mindenáron meg akarták tartani e kétes értékű óceán s szigetvilág, de talán szárazföld fölött is a szerintük nekik kijáró egyeduralmat. Egyébként is az államtitok súlyos megsértésének tekintették Madridban, hogy a Magellan-szoros léte egyáltalán kitudódott. Elrendelték tehát az India-tanács irodáiban, hogy induljon el új, jobban felszerelt expedíció a „Salamon-szigetek” s a titokzatos szárazföld felkutatására, de a lehető legnagyobb titokban kell tartani majd a vállalkozás pozitív eredményeit.

Ki legyen az expedíció vezetője? Ki emlékezett akkor vissza az egykori ragyogó Mendañára, aki ebben az időben - huszonhat évvel első vállalkozása után - már bizony megette kenyere javát? Mégis kétségtelen, hogy Peruban, pontosabban az alkirály székhelyén, Limában kihirdették: „Ő katolikus felsége elrendelte Mendaña *admirálisnak*, hogy induljon el haladéktalanul a Salamon-szigetekre”.

Különösen kapcsolja össze Mendaña sorsa és két vállalkozása e kor két legtehetségesebb tengerészét, Sarmientót és - *Quirost*, ezt a komor, nyugtalan génuszt, mert hiszen különös módon soha nem hiányoztak ritka tehetségű emberek ez idő tájt a spanyol felség hajóiról. Az új vállalkozás 1595-ben indul el, ugyancsak Peruból. A portugál származású Quiros a főkormányos. Száz napig hajóznak, amikor olyan szigetekhez érnek, melyeket világosabb bőrű bennszülöttek laknak. Örömmel köszöntik a spanyolokat, elfogadják a baltákat s ingeket, de a partról nyilazni kezdenek, mire megszólalnak Quiros ágyúí s muskétái, s egy tucatszám „vad” - elrettentésképp - fübe harap. A többiek - állítólag - jobb belátásra kényszerülnek s zöld ágakat lengetnek a béke jeleként. E szigetcsoporthat a főrangú alkirály nevének tiszteletére Mendoza örögrófnő szigeteinek nevezik el - még ma is, kissé lekopott néven mint *Marquezas*-szigetcsoporthat ismerik e földet.

A krónikák kissé egyhangú sodrában is éles egyéni profilt kap a változatlanul szelíd, emberséges, kissé tamáskodó Mendaña s a semmitől vissza nem riadó, kemény, komor, könyörtelen Quiros. Az admirális csak félve küldi partra kormányosát: jól tudja, aligha tér vissza vérfürdő felidézése nélkül. De ha Quiros a hajó fedélzetén van - páratlanul értékes tengeri ember: körültekintő, gondos, nagyszerű megfigyelő, kitűnő érzékkel rendelkezik a távolságok lemérésére; mindez pótolhatatlan olyan korban, mely még csak elemeiben ismeri a tengerjárás tudományát, elsősorban a tengeri hosszúság meghatározását.

Már ebben az időben ezt az óceáni világot egyre sűrűbben nevezték a tengeri térképeken is Terra Australis-nak, gyakran hozzátéve az ismeretlenséget jelző „Incognita” szót. Az Ausztrália egyébként a Spanyolországban uralkodó Ausztriai Habsburg-ház iránti tiszteletet fejezi ki s az ötödik földrésznek így maradt mindmáig a neve.

Sarmiento már rég porladozott valahol, de Mendaña szentül hitte, hogy újból megtalálja a „Salamon-szigeteket”, melyeknek csodáiról annyit regélt Madridban. Az ifjúkor emlékeit kergetve hajóztak közel két hónapon át az óceánon, amikor újból felhangzott az árbockosárban figyelő matróz szava: „Föld!” Másnap megelevenedik az óceáni tájék: csónakok raja hozza e föld gyümölcseit, a bennszülöttek sötétebb bőrék, mint a Marquesasokon, de más nyelvet beszélnek, mint amire Mendaña a Salamon-szigetéről emlékezik. Egy főnök felmerészkedik a hajó fedélzetére s elcseréli Mendañával nevét - a krónikás az ővét *Malope*-ként jegyezte fel. A szigetet a Szent Keresztről nevezik el s utána partraszállnak. A közeli hetekben a legvéresebb események színhelyévé válik ez az eddig paradicsomi föld. Bennszülötteket öldökölnek, majd spanyolok is áldozatul esnek, végül maguk a hódítók is két táborra szakadnak. Malope is áldozatul esett a harcok közepette; ő volt az egyetlen bennszülött, akit még a komor Quiros is sajnált. Azt tanácsolta: nyújtsák át a szigetlakóknak főnökükért kárpótlásul a három lefejezett lázadó spanyol matróz fejét. Quiros hajónaplójában így végződik La Cruz sziget történetének szomorú vége: „...így ment végbe ezeknek a szigeteknek tragédiája, melyek hiába várták tőlünk Salamon király bölcsességét...”

Mendaña erre az emlékezetes útjára felesége kíséretében indult el. Amikor az admirális érezte, hogy a szigeten dúló járvány áldozatává válik, utódjának feleségét jelölte ki. Másnap ez az emberséges felfedező itthagya örökre az árnyékvilágot. Újból idézünk néhány mondatot Quiros naplójából, melyből lehetetlen meg nem érezni az őszinte megrendülés szavát:

„...Így végződött Mendaña úr vállalkozása, mely után egész életében annyira sóvárgott. Nagy buzgóságot mutatott mindig a Mindenható s a Király szolgálatában, s nem látta soha helyesnek azt, ami helytelen volt. Egyenes szóval élt, nem fukarkodott viszont soha azzal, hogy kifejtse bőségesebben érveit, de másoknak azt szerette mondani: inkább tettekre vágyik, mint sok szóbeszédre. Bizonyosan tisztában volt mindazzal, ami terhelte lelkiismeretét. Bizonyoságot teszek arról, hogy többet tudott annál, mint amit cselekednie megadatott, ám az is igaz, hogy nem sok olyant vett észre, amit titokban tartottak előtte...”

A gyarmat a vezető halála után egyre jobban sorvadt. Éhség, betegség tizedelte a spanyolokat, a bozótban ellenséges bennszülöttek húztak őrláncot. Amikor már helyzetük végleg végzetesre fordult, a „kormányzóasszony” megadta a parancsot a horgonyok felvonására. Mendaña földi maradványait a hajófenékbe helyezték, hogy majd „keresztény földben nyugodhasanak”.

Doña Izabel, az özvegy megparancsolta Quirosnak: az ismeretlen tengereken át kormányozza a Fülöp-szigetekre a zászlóshajót. Indulásuk nem hasonlított a hazai dicsőséges zászlóbontáshoz: ötven embert vesztek, a hajó állapota kétségbeejtő volt, a szigetről alig tudtak valami élelmiszerkészletet gyűjteni. Ilyen állapotban kezdődött Quiros utazása, melyet aranybetűkkel jegyzett fel a tengerészet története. Halálhajón utaztak, napról napra ismétlődött a tengerésztemetés sommás szertartása. A trópusi nap elviselhetetlen heve árasztotta el őket, s már alig volt valami ivóvíz. Csak Doña Izabel „udvartartásában” rejtettek el néhány hordó bort s ecetet. Már csak ezért is mindennapos volt a fedélzeten a lázongás. Az út száz napig tartott. Ha láttak is szárazföldet, kisebb szigeteket: ezeket megközelíthetetlen korallzátonyokból épült gyűrű vette körül. Csak Quiros csodálatos kormányzó tehetségének lehetett köszönni, hogy megpróbáltatásaiknak szinte utolsó perceiben mégis eljutnak a Fülöp-szigetekhez. A komor kaland - úgy látszik - itt véget ért, bár a szokásos spanyol szertartással. A „kormányzónő” nagy pompával s minden megmaradt ékszerét piacra dobva eltemetteti urát, majd feljelenti volt útítársait, közöttük Quirost is, mert nem viseltettek vele szemben kellő tisztelettel s eltulajdonították ecetjét. Ezután feladja özvegységét, új férjével s a megmaradt legénységgel együtt visszahajózik Peruba...

IV.

Amikor Quiros visszaindult nagy vállalkozásából, Európában már a térképrajzoló műhelyekben igyekeztek kitölteni az új Déli-óceán fehér foltjait az utazók feljegyzései, felvételei alapján a kor legkiválóbb kartográfusai. Mintha lassan oszlanék e tájakok felett az ismeretlenség ösköde, mintha egyre kevesebb mesebeli szörnyet, delfint, tündért rajzolnának az ismeretlen partvonalak helyett, s egyre több tengeri tájnál jelzik a korallzátonyok formájában fenyegető veszedelmeket.

Hosszú századokon át minden tengerész-elbeszélésben szerepel a tengeri hosszúság helyzeti megállapításának sok rejtélye és nehézsége. E hősi felfedező korszak hajósai szinte tehetetlenül próbáltak megküzdeni ezzel a nagy földrajzi „ismeretlennel”, hiszen nem volt olyan pontos műszerük, mellyel tökéletes biztonsággal mérhették volna az *időt*. Először 1530 körül egy *Frisius* nevű flamand csillagász jelentette ki, hogy időmutató műszer segítségével a fedélzetről meg lehet állapítani a tengeri hosszúságot, ám még akkor nem akadt olyan órászmester, aki megküzdhetett volna a feladat műszaki nehézségeivel. Az új „órának” ugyanis minden tekintetben tökéletesnek kellett lennie, hogy ne befolyásolhassa működését sem a trópusok párás forrósága, sem a jegestengerek szele. Frisius tanácsa mégsem ment veszendőbe, emlékeztek rá a későbbi nemzedékek tudósai is: ez volt a mérce, melyhez kutatásaik során iga-

zodtak. De a XVII. század során alig tettek jelentősebb haladást ezen az úton, úgyannyira, hogy végül is az angol kormány húszezer fontnyi jutalmat helyezett kilátásba annak, aki úgy oldja meg a „kronométer” problémáját, hogy e műszer segítségével a tengeren meghatározhassák a tengeri hosszúságot, és pedig hathetes utazás után - legalábbis harminc tengeri mérföldnyi biztonsággal. Csak a XVIII. század közepén sikerült egy *Harrison* nevű angol asztalosnak négy olyan masinát szerkesztenie, melyeknek legtokéletesebb példányával megszerezte ezt az abban az időben hatalmas vagyont jelentő jutalmat.

De a XVI. században még igazán kezdetleges műszerekkel éltek, alig jobbakkal, mint amelyekkel Tengerész Henrik² küldte ki egy századdal azelőtt Afrika felé nehézkes hajóit. A térképrajzolás is a kapitány vagy a kormányos egyéni művészetéhez, megfigyelőképességéhez igazodott, s még bizony bőven kap helyet ezeken a térképeken a képzelet szüleménye vagy azok a „jelek”, melyek szerint a kormányos igazodik.

Quiros, aki a kor legtudósabb gyakorlati tengerésze lehetett, a birtokába került térképek alapján úgy képzelte, hogy az általa érintett Santa Cruz-sziget a Salamon-szigetekkel s Új Guineával együtt valamilyen hatalmas, összefüggő „előkontinenst” alkot, mely mintegy körülöleli a még ismeretlen déli földrészt. Ezt az elméletet először Peruban hangoztatja, de amikor az alkirály nem hajlandó egy hetven tonnás, negyven emberrel ellátott hajót sem felszerelni - Quiros kénytelen annyi nagy felfedező példáját követni s visszalátogat az óhazába, ő is makacs kérelmező lesz Madridban. Érveit politikai fordulattal támasztja alá: ha a spanyolok nem sietnek, az angolok megelőzik őket, mindenütt találkozni a nyomukkal.

Quiros sem nemesember, csak senkifia, így három évig tart, míg lebírja a „hivatalnokok packázásait”, s a perui alkirály parancsot kap arra, hogy szereljen fel számára két hajót.

Hazatér Peruba, bár minden ellene szegődik: a tenger viharai, a senkifiát lenéző alkirály, végül beteg lesz, s hajszál híján agyonzúzza a kórház rászakadó mennyezete. Utolsó akadályként újból jelentkezik a rossz emléké Doña Izabel, aki azt hirdeti, hogy egyedül őt illeti a legendás Salamon-szigetek öröksége. Végül Quiros mégis kap három hajót: *össztartalmuk* alig haladja meg a száz tonnát. Fedélzetére háromszáz eléggé szedett-vedett tengerész és zsoldoskatona kerül. Harmadkapitánya a szintén portugál *Torres*, akinek neve ugyancsak mindörökké megmarad a déli félteke térképein.

1605 decemberét írják, amikor Quiros „flottája” kifut a perui Callaoból. Torres ezt írja naplójába: „...ha jószándékainkat tekintjük s azt a célt, hogy bővítsük a spanyol korona uralmát, akkor minden végtelenül könnyűnek tűnik fel előttünk...”³

Quiros expedíciója olyan komoran spanyol, mintha egykori kereszteslovagok indulnának az óceáni utazásra. Quiros vakbuzgó s végletekig fokozza az „élvezetektől való tartózkodást”: eltilt minden „ledér” mulatságot a fedélzeten, tengerbe dobhatja a játékasztalokat, melyek felett megperdül a csontkocka. Parancsokat bocsát ki, melyek a legszigorúbb szárazföldi böjtöt rendelik el a Terra Australis háborgó vizein. A parancsokban helyet kapnak a bennszülöttek is, akiknek itt továbbra „indián” a nevük. Nem szabad kihívatlanul megölni őket, nem prédálhatják el földi javaikat. „Úgy kell velük szemben viselkednünk - írja parancsában Quiros -, mint ahogy az apa teszi gyermekével, de mégis úgy kell ügyelnünk rájuk, mintha azért ellenségeink lennének... Mindig egyforma legyen szerepünk, ha összekerülünk velük: legyünk egyenesek, ragaszkodjunk az igazunkhoz, szándékaink legyenek mindig nyíltak s tisztességesek...”

² Tengerész Henrik, portugál herceg (1394-1460), a portugál tengeri hatalom megalapítója.

³ Quirosnak ezt az útját a 4. és 6. sz. térképen feltüntettük.

Három hónapig utaznak ég és víz között, amikor meglátják felszállni az első füstjeleket azon a szigeten, mely már a mai Chain-Islands csoportjához tartozik. Víz helyett az első felderítő csónak csak egy öregasszonyt zsákmányol. Másnap már egy „főnököt” hurcolnak a fedélzetre, akit Quiros piros nadrágba, tengerészingbe bújtat s tollas kalapot nyom a fejébe. Másnap viszonzásul vizet, halakat s bonyolult díszű főnöki fejéket kap Quiros. Az utazás közvetlen célja megint csak Santa Cruz szigete, de hogy lehet egy szigetet megtalálni az óceánban - ha nem ismerik a hosszúsági fokokat? Ám ez is csak közbeeső állomás lenne. Quiros célja - felfedezni az ismeretlen déli kontinenst, a Terra Australis Incognitát...

Néhány nap múlva „egy kisfiú jön a fedélzetre, aki csodálatosan szép, szőke hajú, olyan, mint az angyalok a festett képeken”. Néhány órával később a zsoldosok csetepatét rendeznek a szigeten. „A bennszülött halottakért ugyan nem nagy kár, hiszen olyan mindegy, előbb vagy utóbb viszi-e el lelküket az ördög.” Quiros feljegyzi ezt a felfogást is, de csak a legnagyobb felháborodással: ezek a szegény vadak ugyanis épp a spanyolok érkezésével „már ott álltak az örökkévalóság kapujában”. Torres kormányos kutatóútra indul a szigeten: húszméteres csónakot, gyönyörű háncterméket, egyszerű ékszereket talál. Quiros a szigetet úgy jegyzi be a térképbe, mint a „Szép emberek szigeté”-t. Ma is ezt az angolra fordított nevet hordja a szép sziget...

Továbbhajóznak. A szigetekre ezentúl szentek neve kerül rá, a tengerbe ömlő nagyobb folyó Jordán vize lesz. Távolról mintha hegygerincek tűnnének fel - az áhított ismeretlen déli kontinens előőrsei. Ha térképen keressük: alig észrevehető kis pont Aurora, Pünkösdsziget, a Leprások szigete...

Az egyik szigeten, mely ma a Duff-szigetcsoporthoz tartozik, a főnök kitűnő geográfus lehet. Ő maga ugyan még, mint ahogy jelbeszédével elmondja, nem látott úszó házakat, de már ilyen híreket adnak át egymásnak a szigettenger fürge, néha hihetetlenül hosszú víziutakat bebarangoló hajósai. A főnök ujján számolja, hány éjszakát kell eltölteni a csillagok alatt, míg újból földhöz érnek, de egyszerre elkomorodik tekintete, karjába harap s így jelzi, hogy azon a szigeten - emberek élnek.

Quiros kezd egészen elszakadni a valóságtól, s néha kísértetiesen emlékeztet Columbusra abban, hogy minden nagybácska szigetet már úgy tekint, mint a déli földrész nyúlványát. Már nem is ad parancsot a kormányosnak, hogy milyen irányt adjon a hajónak, mert hiszen „az Úr akarata irányítja a szeleket”. Ebben az expedícióban két különös felfedező-típus jellegzetes alakja méri össze képességeit - mindkettő portugál. Quiros hajlott korára szinte látnokká válik, égi jeleket keres, valósággal remete-köntöst visel. Fiatalabb társa, Torres fantáziátlan, józan tengerész, akit helyes érzéke a meztelen valóság felismerésére kényszerít. Ez a jellemvonása világosan kibontakozik jelentésekből, naplókából, de a védő- és vádiratok rengetegéből is.

Újabb kényelmes út után az árbockosárban ülő matróz azt kiáltja le, hogy a láthatáron „mindenütt föld”. Ez az *Új Hebridák* világa, s ennek felfedezése Quiros életének talán a csúcspontja. Valóban, a természet a legpazarabb kézzel szórta itt szét ajándékait, a déltengeri világban még sehol sem tapasztalták a növény- és állatvilágnak ezt a hihetetlen bőségét. A bennszülöttek már kevésbé barátságosak, az első összekoccanás után otthagyják halottaikat s a hajóágyúk tüze elől bemenekülnek az őserdőbe. Quiros itt nem mint látogató, hanem mint a jövőbeli gyarmat „kormányzója” száll partra. Haditanácsot szervez, majd saját akaratából megalapítja a Szent Lélek Lovagrendjét - ennek tagja lesz mindenki, aki részt vesz az expedícióban -, s reméli, hogy rendjét majd megerősíti a pápa s a spanyol király.

Kijelölik az Új Hebridák partján az új székesegyház helyét, s ezt a kék kereszttel díszített „lovagok” ünnepélyesen körbejárják, zsoltárszó, ágyúzengés, trombiták harsogása közepette - melyre a bozótból baljós tamtamok felelnek. Quiros letérdel. „Ó, te Föld, mely után annyian áhítoztak, s amelyet én is oly rég szerettem volna már megtalálni...” Városának Új Jeruzsálem lészen a neve, ennek partjait is Jordán mossa. Ez - Quiros képzeletében - nyúlánya a Szentlélek ausztráliai földrészének, mi sem természetesebb tehát, mint hogy Quiros így az egész kontinenst a spanyol korona nevében birtokba veszi. Egyetlen prózai, de nyilván bölcs cselekedete, hogy eleget tesz szenvedélyes kertészi hajlamainak is: mindenütt búza-, gyümölcs- és főzelékfélék magvait ülteti el, s egyik főfoglalkozása, hogy a trópusi esők után megfigyeli, kikeltek-e a palánták, s a bennszülöttek nem bántották-e a dinnyeültetvényeket?

Mint minden spanyol vállalkozásnak, Quiros expedíciójának is van poétája: egy Bermudez nevű titkár rímekbe szedi útjukat ama földre, „melyen még soha nem járt keresztény ember”.

Viszonylag minden kedvez az új településnek, s ekkor Quirosban győz valami eredendő nyugalanság, hirtelen úgy határoz: felszedik a horgonyokat. Ebben a pillanatban adja fel a spanyol korona minden „jogát” az új kontinensre.

Útjuk következő szakasza eléggé barátságtalan: viharok, rossz szelek, elégedetlenség üli meg sorsukat. A második hajó, melyet Torres szelleme irányít, elszakad a „Capitaná”-tól, most már mindörökre. Lehet, hogy keresik egymást, de a valószínűbb - legalábbis a kölcsönös vádaskodások tükrében -, hogy ez a két ember, Quiros és Torres nem tudott egy úton haladni tovább. Az egyik szigeten két kisfiút zsákmányolnak, akiknek Péter és Pál nevét adják, s szüleik hiába akarják őket disznók ellenében kiváltani, továbbhajóznak velük. Quiros viszonylagos szerencsével hazairányítja hajóját s befut egy mexikói kikötőbe: egyetlen ember veszteséggel.

A columbusi sors majdnem kísértetiesen megismétlődik. Quiros nem hozott haza aranyat vállalkozásából, így mindenét, amit összeszedett egy hosszú élet alatt, elzálogosítja, hogy hazamehessen az óhazába igazát keresni. Quiros jogcíme a király kegyelmére - valóban mindennél hatalmasabb. Ő az, aki felfedezte a Déli Földrészt, a most már nem ismeretlen Terra Australis-t! Madridban emlékeznek még arra, hogy egykoron a szentatya is támogatta, s így megjelenhetik kézcsókra a király előtt. Utána nem történik persze semmi, ősi spanyol szokás szerint, s mégis - ez a természetlennek látszó korszak az, amelyből a legtöbb hasznot merítette a tengerészeti tudománya. Quiros ugyanis seregnyi panaszt, kérelmet, beadványt készített - számszerint ötvenet, néhány hónap alatt, s mindegyikhez bőségesen mellékel térképeket (összesen kétszáz ilyen Quiros-féle mappát ismernek), ezekkel támogatja érveit. A Quiros-térképek, bár nem mentesek a fantázia csapongásától, századokon át a legjobbak, maga Bougainville másfél század múlva kétségei közt számtalanszor hivatkozik Quiros tengeri felvételeire - egyszóval Quiros mindent tud a Terra Australis vidékéről, amit a korabeli emberek egyáltalán tudhatnak.

Torres az expedíció másik hajójával időközben szerencsésen megérkezik a Fülöp-szigetekre. Ennek a hajónak mindenekfelett még az a hátránya is megvolt, hogy az összes piros kendőket, sipkákat, csörgőket, tükröket elvitte magával a Capitana, s a tengerészeknek saját testi holmijukat kellett elcsereberélniük, hogy valami élelemhez jussanak a maláji szigettenger élénk kereskedelmi fantáziájú, mohamedán szigetlakói között.

„Nem haladhattam tovább keleti irányban, így nyugat felé folytattam utam, a déli part mentén” írja egyszerűen s szárazon Torres jelentésében, s ezzel a mondattal felszámolja azt a legendát, hogy Új Guinea - az áhított déli kontinens. Miután Torres befutott Manilába, megtette jelentését, melyben erősen bírálja Quirost, különösen azért, mert cserbenhagyta Torres vitorlását,

igen súlyos állapotában. Hogy mi történik ezután ezzel a nagy hajóssal - azzal adós marad a történelem. A fülöp-szigeti hatóságok lefoglalják hajóját, melynek valamilyen helyi szerepet szánnak. A parancsnokok közt már nem szerepel Torres, aki lassan kikopik a tengerészlegendákból, csak a neve marad fent örökre az ötödik kontinens térképein.

Ami Quirosszal történt, ismeretesebb, de ez is csak a mindenkori madridi kormányok politikáját világítja meg a mindenkori nagy felfedezőkkel szemben. A szándék: mindent ki-préselni belőle, ellesni minden tudását, megszerezni a gyanús portugáltól az összes térképeket, felvételeket, vázlatokat, de más szerepet, mint ami a térképrajzolót megilleti, egyelőre nem kaphat. Majd amikor már kényelmetlenné válik e makacs kérelmező, megengedik, hogy visszahajózzék az Újvilágba, az új perui alkirály hajóján. Engedélyokiratot állítanak ki számára, mely szerint egy új expedíció élére állítják. Ám a valódi parancsot az alkirály viszi magával államtitokként. Eszerint Quiros, az öreg Quiros soha többé nem szállhat óceánt kutató spanyol hajó fedélzetére, mint kapitány. A sors mégis kegyes volt Quiroshoz, s nem kellett végigjártsania a megalázottság keserű szerepét egykori dicsőségének színhelyén. Új vállalkozásáról ábrándozva, nagyszerű terveket szőve szelte át az alkirály hajóján az óceánt, s hirtelen betegség vitte el Panamában az utolsó nagy spanyol felfedezőt, amikor a hajó először kikötött az amerikai szárazföldön.

V.

Quiros és Torres emlékét csak az új kontinens és szigettengerének térképe viselte, az új század, a XVII. már a németalföldi felfedezők jegyében indul el. Milyen más szerepet vállal egy flandriai vagy brabant hajó vezetője, mint egy spanyol conquistador, ha elindul hazai vagy jávai kikötőjéből! A spanyolok világrészekben gondolkoznak, birodalmakat, alkirályságokat szabdalnak ki, lelkek millióinak megtérítésén gondolkoznak, fantáziájuk nem számol a realitás szabályaival. A nagy „szertartások” igézetében élnek, jogszerűségüknek alapját a földgömböt spanyol és portugál részre osztó tordesillasi szerződés adja meg, s szeretik, ha vállalkozásukat a magukkal vitt krónikás, költő vagy történetíró meg is örökíti.

A hollandoknak nincs szükségük úti-poétákra. Talán ez az oka annak, hogy a valóságban hősi vállalkozásaik részletei ismeretlenek maradnak, nem kapnak helyet a regényes elbeszélésekben, tengerészlegendákban. Ezzel szemben hajóik szerkezetileg s felszerelés tekintetében messze felülmúlják a spanyol vitorlásokat, a fedélzeten ritkán üt ki lázadás, s nincs emlékünkről arra, hogy - a megismétlődő spanyol tragédiák mintájára - egymást kaszabolják. Több citromot vesznek fel a Kanári-szigeteken, mert tudják, hogy ez az egyetlen komoly gyógyszer a skorbut ellen. Nem indulnak szedett-vedett legénységgel, mint a castiliai kikötőkből kifutó hajók. Egy holland hajó elsősorban kereskedni akar, ezt legjobban szolgálja egy állandó ügynökség megszervezése. Mellékszempontként mindig felmerül egy kis kalózkodás vágya: megcsípkedni a spanyol felség ezüstszállítmányait.

A holland Kelet-Indiai Társaság 1602-ben alakult meg s nemsokára valóságos állam lett az államban: Németalföld gazdagságának, hatalmának, befolyásának legfőbb forrása. A holland hajók előtt már ismeretes volt a két fő út: a Jóreménység foka s a Magellan-szoros. De megtelepedtek már Madagaszkárban, a Vörös-tenger partjain, legerősebben a maláj szigettengeren vetették meg lábukat s a jávai Batáviában megteremtették holland Kelet-India leghatalmasabb városát. De nem nélkülöztek más tengereken sem „támaszpontokat”: ilyen volt Szent Ilona és Mauritius szigete - itt gyűjtötték össze a rabszolgaszállítmányok fekete elefántcsontját. Ceylonból kiszorították a portugálokat, telepek sora nyílt meg Indiában, Kambodzsában, Formosa szigetén.

A Kelet-Indiai Társaság urai közelebb voltak a Terra Australis földjeihez, mint a madridi bürokraták. Tájékozódásuk pontosabb, szakszerűbb is volt, mint Quiros látomásai. Úgy tudták: igaz, hogy valóban paradicsomi tájak terülnek el a Déli-óceán szigetvilágában, de nincs összefüggő föld, mindenféle hatalmas zátonyrendszerek, veszélyes szirtek teszik lehetetlenné a kikötést, s a szigeteket szegény, primitív emberfajta lakja, melynek nincs nemesfém, textiláruja vagy értékes fűszere. A Társaság mindenható kormányzói ezért csak vonakodva hajlottak arra, hogy kétes jövedelmezőségű expedíciókra pazarolják tőkéiket, melyeket kitűnően tudtak befektetni Jávában és a Celebeszen.

A holland közszellem mégis követelte a nagyobb vállalkozásokat: a csendes-óceáni utak ebben az időben az európai közérdeklődés homlokterébe kerültek, különösen a tengerész-nemzeteknél. Így került sor a legnagyobb holland felfedező, *Tasman* útjára. Nevét ma egy tenger s Ausztrália déli partjain túl egy hatalmas sziget őrzi meg.

A holland század negyvenes éveibe jutottunk. A térképrajzolók már nagyon sokat tudnak a Terra Australisról, de hiányoznak az összefüggő mappák, melyekből pontosan lehetne tájékozódni a déli kontinens, Új-Zéland, Új-Guinea s a szigetrendszerek elhelyezkedéséről. Tovább kísért - mint egy századon át még - a rejtélyes Salamon-szigetek léte vagy nem-léte. A holland Kelet-Indiai Társaság 1639-ben kitűnő mérleget tárt urai elé. Így elhatározták, hogy a nyereségből közkívánatra két hajót szerelnek fel Quast kapitány vezetése mellett, a kormányos neve Janszoon Tasman volt. Az utasítás szerint „Tatárország” partjait kellett először felkutatniuk, innen induljanak a Tolvajok szigetének, a „Ladrones”-nak feltalálására, útközben esetleg elfoghatnak valamilyen Manilából indult spanyol ezüstszállítmányt. Az expedíció részben eleget is tett a megbízásnak, de mindent egybevéve, nem volt különösebb sikere, így a Társaság elhatározta, hogy 1642-ben megismétli a vállalkozást. Ez volt az az út, mely megalapozta Tasman világhírnevét.

A holland utasításokból gyakorlati tapasztalat, a kor szelleme tükröződött. Így például: ha egy bennszülött saját akaratából meg szeretné ismerni a civilizációt, teljesíteni kell kérését, fel kell venni a fedélzetre, de gondoskodni kell hazaszállításáról is. Erőszakkal viszont senkit sem szabad otthonából elragadni. Nem valószínű, hogy az expedíció civilizált népekre bukkanjon; ha mégis ez lenne a helyzet, azonnal mindent meg kell tenni a kereskedelmi előnyök biztosítása érdekében. A kapitány kutasson arany s ezüst lelőhelyei után, tudja meg: milyen becset tulajdonítanak a bennszülöttek a nemesfémeknek? Semmi esetre se mutassák előttük, hogy kapzsin vágyódnak az arany után, mert ez csökkentené a csereügylet lehetőségeit. Ha a szigetlakók aranyat kínálnak a csecsebecsért, úgy kell viselkedniük, mintha a hollandok szemében a nemes érc csak annyi értéket képviselne, mint az értéktelen gyarmatáru - az üveggyöngy. Így mutassanak rezes, fényes bronzot a bennszülötteknek, mint amelynek épp olyan nagy értéke van odahaza, mint az aranyak...

Tasmannak, sajnos, nem maradt szélesen pergő olvasmányos feljegyzése; hajónaplója, mely ma egy holland múzeum becses darabja, szövegében sommás, de tele van rajzokkal: azt bizonyítja, hogy gazdája kitűnő grafikus is volt. Tasman hajói kivételesen elég gyenge állapotban voltak, ezért többszörös tanácskozás előzte meg, míg elindultak a titokzatos „Insulae Salomonis” felkutatására.

A szigetek helyett azonban Új-Zéland partjaihoz értek, így jutottak abba a tengerbe, mely ma is e rendíthetetlen holland hajós nevét hordja. Az óriásokról szóló, a patagonok esetében valósággal kacérkodó középkori monda kísért egy helyen a hajónaplóban: egy hegygerincen néhány tucat éktelenül ordító, óriás bennszülöttet pillantottak meg.

Tasman holland városokról s a németalföldi kormányzótanácsról nevezte el a felfedezett földeket, megrajzolta térképeit s utána hazatért. Útjának jelentőségét nem értékelték hazájának főmagasságú kufárai. Nem tárt fel aranybányákat, nem kötött szerződést bennszülött királyokkal. Csak éppen feltérképezte az ismeretlen földrész eddig ködbe burkolt szakaszait. Szolgálataira tovább itt nem volt szükség, a hollandok inkább az észak-nyugati átjárót, a rejtélyes Tatárország felé vezető utat próbálták megtalálni; igyekezetük arra is kiterjedt, hogy minél inkább megsarcolják a spanyolokat s minél nagyobb osztalékot vágjanak zsebre minden évben Háromkirályok napján. Néhány különös s egybevágó évfordulót említünk: Tasman ugyanakkor fedezte fel Új-Zélandot, amikor Galilei - egyebek közt a távcső felfedezője is - bevégezte hányatott életét, s amikor Newton Izsák megszületett (1642, ill. 1643). Tasman valóban nem volt a próféták fajtájából való ember, fantáziája is szürkébb volt, mint egy átlagos spanyol kapitányé. De nagy tengerész s kitűnő térképészeti megfigyelő volt, s talán emlékéét az is bearanyozza, hogy utazásaihoz semmiféle véres tett sem tapad.

VI.

Érdekes módon az angol utazók - ha Drake-et és Hawkinst már elfelejtettük - csak a XVII. század vége felé lépnek a felfedezők élvonalába. Az angol hajósok elsősorban hivatalos engedéllyel működő kalózok voltak. Legdúsabb kincsesbányának az évről évre hajózó spanyol ezüstflottákat tekintették; nagyobb költséget igénylő, tudományos jelleget is öltő vállalkozásra csak a XVII. és XVIII. század fordulóján került először sor. Az elsők közt *Dampier* kapitányt kell már csak azért is kiemelnünk, mert ő volt az első óceániai hajós, aki *életében* útbeszámolójával hatalmas *könyvsikert* aratott. Egyenesen felkorbácsolta honfitársaiban az utazási szenvedélyt, s könyvének körülbelül olyan hatása volt Angliában, mint háromnegyed évszázaddal később *Bougainville*-ének. Mindkettő könyvének majdnem azonos a címe: *A föld körülhajózásának története...*

Dampier abban is első, hogy utazását saját műve alapján ismerjük meg, s nem annyira mint felfedező, hanem mint *utazó* bolyongott az óceáni tájékokon. Irodalmi igényekkel rendelkezik, finom elméjű megfigyelő, sokkal szélesebb az érdeklődése, mint elődeinek, s természet-tudományos észlelései folytán sokan Darwin előfutárának nevezik.

Egyéniségének kifformálódása nem volt egészen a véletlen műve. Már 1660 óta működött Londonban az a Királyi Társaság, mely céljával a természettudományok fejlesztését tűzte ki, a világ képének helyesebb megismerésére. Annak a módszeres, racionalista tudóstípusnak, melyre ez a Társaság vágyott, *Dampier* lett egyik legkimagaslóbb alakja. Az első olyan utazó, aki már mosolyogva említi a tengerész-legendákat, nem hisz a bibliai „*Ophir*” létezésében, óriásokban, aranyhegyekben. Ennél inkább érdekli a szelek járása, a botanika, a bennszülött törzsek származása, az állatvilág. Mindehhez - ez is hozzájárul az alak színességéhez - *Dampier*, mi tagadás, ifjabb korában űzte a kalóz mesterséget, bár ennek a pirátától, a corsartól eltérően az előkelőbb buccaneer megjelölést adták, ha a fekete lobogó „felsőbb engedéllyel” lengett a kalózhajó árbocán.

Ennek ellenére a királyi hajóhad, a Royal Navy kesztyűs tisztjei soha nem bocsátották meg semmiféle felfedezőnek, ha első tengeri „sarkantyúit” ilyenféle szolgálatban szerezte, s *Dampier* pályafutása is bizonyítja: ez alól aligha lehetett kivétel.

Az angol érdekek védelmét a Kelet-Indiai Társaság látta el már ebben az időben. A felfedező útra az a közismert tapasztalat adta az ösztönzést, hogy „általában a bennszülöttek utálják a spanyolokat, s ezt az érzést előnyösen aknázhathatják ki a brit felség hajói és tengerészei”. *Dampier* hajója, a *Cygnét* 1688-ban indul útnak s az első óceániai föld, amelyet érint, a

Húsvét-sziget volt. Alighanem Dampier feljegyzéseiből s könyvéből értesült először az olvasó azokról a különös *óriási kőszobrokról*, melyek oly sokáig s talán mindmáig rejtélyei a Húsvét-szigeteknek. „Új Utazás” című művét a Királyi Társaság elnökének ajánlja Dampier, hazatérése után nyomtatásban is megjelenteti. A siker egyszerre közismertté teszi a szerzőt s egy személyben felfedezőt. Nemcsak irodalmi igényeket elégít ki, hanem minden tekintetben pontos, megbízható képet is fest a felkeresett tájakról, s a szerző sokoldalúságát a legelőnyösebb színben tünteti fel. Dampier könyvével nagyjából egy időben lát napvilágot angol fordításban Tasman útinaplója is. Az útleírások iránti óriási érdeklődést aknázza ki a Hakluyt vállalat arra, hogy sorozatot indítson, mely hatalmas anyagi sikert jelent.

Dampier ismert ember lesz, így következő expedíciójának feltételeit saját tapasztalatai szerint jelölheti meg: feleslegesek a pontos utasítások, ezeket adott esetben úgysem lehet követni. Új utazásából három év múlva kíván hazatérni, de ezer olyan körülmény merülhet fel, mely eltérítheti eredeti szándékától. Két hajót kell felszerelni s elindítani, hogy segíthessenek egymáson jó- és balsorsban. Minden tengerészben él a lázadás szelleme, ezt azzal lehet legjobban leküzdeni, ha a Társaság alapos jutalmat ígér annak a matróznak, aki szolgálatát rendesen látta el s épségben hazatér.

Az angol Admirális nem volt valóban túl könnyelmű, amikor a *Roebuck* vitorlást kiutalta Dampier-nek. „Velejéig” korhadt, 290 tonnás alkotmányt kapott, kis élelmiszerkészlettel, s válogatottan hitvány legénységgel. Végül a XVII. század utolsó esztendejében Dampier mégis útnak indul. Kalózmúltja, úgy látszik, figyelmessé tette bizonyos veszélyekre, mert Bahiában portugál börtönbe csukatta másodtisztjét, aki állítólag lázadást szított ellene. Ez a másodtiszt „reguláris” volt, s az Admirális későbbi ítéletében megállapította, hogy Dampier azzal, hogy portugál kézre adta tisztjét, úgy büntette „mintha lakatlan szigetre helyezte volna ki”.

Dampier több, eddig ismeretlen szigetcsoportot fedezett fel az óceániai vizeken, egyik mindmáig hordja nevét. További megoldott feladata Új Guinea körülhajózása s Ausztrália (Új Hollandia) partjainak érintése volt. Ismét csak egykori kalandos tapasztalatai segítették abban, hogy „mindig, minden parton tudott elővarázsolni vizet”, ha kikötöttek, ha másként nem, úgy, hogy kutakat ásott. A bennszülöttek már a modern folklorista felfogásának tükrében érdeklik, bár ő sincs túlságosan elragadtatva e törzsek legtöbbjétől, különösen az ausztráliai őslakóktól: „Megjelenésük cseppet sem előnyös, arcukat fehér festékekkel kenik be, szemük körül, orrukon s karjukon: ez még csak fokozza természetes rútságukat. Isten teremtményei közül ez a fajta volt a legvisszataszítóbb, mellyel eddig találkoztam, bár már igen sokfajta bennszülöttet volt alkalmam megpillantani...”

Amikor már Ausztrália hosszú partvidékét felkutatta és térképezte, hajója rossz állapota miatt kénytelen visszatérni, de a *Roebuck* így is egyszerűen szétmállott Ascension szigetének partján, s Dampier kénytelen volt idegen hajó fedélzetén megtenni az utat, ami - nem is említve sok feljegyzésének pusztulását - odahaza nem emelte tekintélyét.

Otthon haditörvényszék elé kerül, de pénzbírsággal megússza. Az oly távoli tájékokat legjobban ismerő angol szakembert - mégsem nélkülözhetik. Még egyszer sor kerül egy expedíciójára, ennek fénypontja: sikerül megcsákláznia régi ismeretei alapján egy spanyol hajót, mielőtt saját vitorlása egészen a tengeri férgék martalékává nem válik.

Utolsó tengeri utazására 1708-ban kerül sor. Ekkor már Dampier belépett hatvanadik esztendejébe. Ám most nem főparancsnok, csak kormányos. Nyilván az ő keze lehet abban, hogy az expedíció egy Manilából induló spanyol ezüsthajó elzászmányolásával kezdi meg pályafutását. A nagy, hároméves utazás egyes kimagasló állomásai: Batávia, Guam, Ausztrália partjai, majd visszaindulnak, a Jóreménység foka felé. Mindez természetesen öregbítette Dampier

tekintélyét, ugyanakkor azonban perek áradatába keveredett. Nagy felfedezőhöz méltó sors várt rá is: ismeretlenül, elhagyatottan halt meg az az ember, aki honfitársai előtt megnyitotta az ötödik világrész kapuit. Igen mostoha körülmények közt tengődött öregségére ez a különös kalóz-író-utazó-természetbúvár. Hűvösszemű megfigyelő volt, humort ismerő tengeri ember, aki nemcsak azt tűzte ki céljául, hogy felfedezze a kontinens és a szigetvilág ismeretlen tájékait, de ezeket meg is figyelte, minden részletükben, s képessége volt ahhoz is, hogy színes útleírás formájában a világ közérdeklődésébe csempéssze be a Terra Australis távoli világát.

Az Enciklopédia századának - a XVIII.-nak - első harmadában jóval többet tudtak ugyan az ötödik világrészről, mint amit jelentettek az első spanyol felfedezők, de a kontinens még mindig csak bizonytalan körvonalakkal szerepelt a térképeken, nem találták meg a Salamon-szigeteket, s magának az Óceánnak a méretei is jórészt ismeretlenek voltak. Így például egy kitűnő fiatal holland kapitány 1720 körül ad újra hírt a Húsvét-szigetéről (ő is megemlíti a később újból feledésbe merülő óriási, rejtélyes kőszobrokat) - a kapitányt Roggevennek hívják, s ő e szigeteket a kontinens előnyúlványának tekinti.

A sok feltett kérdésre vár választ az európai olvasóközönség, mely egyre szaporodik. Így az utazók, felfedezők rájönnek arra, hogy nemcsak a gyér aranyból, véletlenül lelt drágakőből, ritka madarakból térül vissza mérhetetlen fáradságuk bére, hanem esetleg az *írásból* is. Egyre több embert izgat a tengeri nemzetek fiai közül, hogy merre fekszik a titokzatos kontinens, s mi tartozik azokhoz a földekhez s szigetekhez, melyeket leginkább a Quiros-féle térképek szerint ismernek.

A XVIII. század elején így némi túlzással egyenesen „óceáni lázról” beszélhetünk, amikor a nagy tengerjárók között új, feltörő, gyarmatszerző nemzet jelentkezik - a *francia*! Minthogy ezekben az évtizedekben még valóság s mítosz kissé egybeolvad - Franciaország az „első felfedezés” jogát is követeli a maga számára. Ez a jogcím bizony meglehetősen kalandos: állítólag tizenhat esztendővel Magellan útja *előtt* egy Gonnevillé nevű francia úr elindult Vasco da Gama nyomán s eljutott még csodálatosabb tájékokra, mint az Indiák - ezeket ő *Dél-Indiának* nevezte el. Itt összebarátkozott egy bennszülött „fejedelemmel”, akit hajójára vett, s együtt tértek vissza Franciaországba. Sajnos, útközben kalóztámadás érte őket, s így Gonnevillé minden feljegyzése, hajónaplója elveszett, mégis sikerült másodmagával elérnie a francia partokat. Időközben a fejedelem megkeresztelkedett, elvette Gonnevillé egy unokahúgát, s e különös pár némi üzleti érzékkel megáldott unokája, mint „indiai pap” elevenítette fel őse történetét, s azt követelte, hogy Gonnevillé úr jogán ő vezethessen expedíciót a Terra Australis vidékére. XIV. Lajos kancelláriájában ennyi elég volt arra, hogy megalapozzák a francia gyarmati igényeket az ismeretlen déli-tengeri tájékokra. De az első francia hajó csak a francia Kelet-Indiai Társaság megalakulása után, 1738-ban fut ki, ez is jórészt Quiros útmutatásait követi.

A franciák nemzeti hagyományai s tulajdonságai már ennél a vállalkozásnál is jelentkeznek: határozott földrajzi tételeket dolgoznak ki, s ezeket a „felvilágosodás századának” elméleti felkészültségével kívánják megoldani. A vállalkozásokért nem is annyira a hajósok, mint inkább bölcselők, tudósok, szépasszonyok, pénzemberek - de elsősorban a költők lelkesednek, akik a „nemes vad” fogalmát ezeken a paradicsomi tájékokon akarják valóságra váltani.

Itt nem érdektelen megjegyeznünk, hogy a franciák a XVIII. század elején - jobban írtak, mint hajóztak. Így 1756-ban megjelent egy *Brosses* nevű főbíró könyve Ausztráliai Utazások Története címmel - ebben a dolgozószobájából soha ki nem mozdult „amatőr” összegezte mindazt, amit az ötödik földrészről valaha is jelentettek vagy írtak, s ez az úttörő szerző megérdemelten hatalmas sikert aratott könyvével.

„Hasonlítsuk csak össze - írja Brosset - azokat az okokat, amelyekért királyaink viselik háborúikat; hát ezek az okok rendszerint meglehetősen igazságtalanok: a cél valamely nyomorúságos tartomány vagy félig lerombolt vár megszerzése, melyhez így vérengzés, nyomorúság, pusztulás árán juthatnak csak. Mindkét fél kárát látja, óriási összegek mennek veszendőbe, százszor több, mint amennyibe egy egész földrész felfedezése kerül. Ám a felfedezés nem lehet egy ember, társaság vagy cég feladata: erre magának az államnak kell vállalkoznia. S melyik ország lenne erre inkább hivatva, mint éppen Franciaország?” Itt a szerző újból feleleveníti Gonville kalandos történetét.

Brosset csendes vidéki otthonában összegezte mindazt, amit az ötödik kontinensről e korban tudhattak: ez a földrész három részből áll, ő mindjárt mindháromnak nevet is ad. Az első a „Magellanica”, ez az Atlanti-óceán déli részén terül el, a „Polynesia” a déli Csendes-óceánon levő földek gyűjtőfogalma, s „Australasia” már az Indiai-óceán világához tartozik. Mindezeknek a vidékeknek kulcsa - a Falkland-sziget: aki e szigeteket bírja, az két óceán gazdája lehet. Az is bizonyos, hogy a Salomon-szigeteket Mendaña és Quiros óta nem találta meg hajó, de annál szebb és értékeesebb területeket kutattak fel. Bár Juan Fernandez szigete is kitűnő francia csomópont lenne, mégis inkább az ausztráliai szárazföldön lobogjon őfelsége lilomos zászlaja.

Bár a hetéves háború erősen igénybe vette Franciaországot, Brosset főbíró könyvét a miniszterek is komolyan vették. A tétel így hangzott: a szerencsétlen flandriai és német hadjáratok rengeteg pénz-, vér-, sőt területi áldozattal jártak, itt az ideje annak, hogy Franciaország viszonylag kevés befektetéssel kárpótolja magát az ausztráliai kontinensen.

A „gyarmat” bűvös fogalma már nemcsak nyers hódítást, conquistadorok utazását jelentette a XVIII. század Franciaországában, hanem ennél jóval többet - valamilyen félig tudományos, félig irodalmi kirándulást, bőséges alkalmat megfigyelésekre, szelíd kalandokat a szigetekkel, akik a maguk természetes egyszerűségében mint a távoli, a filozófusoktól annyira magasztalt Aranykor gyermekei élnek, érintetlenül a romlott európai civilizációtól...

Hisz-e Brosset még Gonville meséjében? Nagyonis kétséges, de hódítói jogcímnek minden kétségtől menten felhasználja ő is a francia legendát. Miért ne varázsolná el ez a poétikus mese a maga egzotikus keretében azt a párizsi polgárfiút, akit a sors kiválasztott arra, hogy a XVIII. század Franciaországának talán egyetlen nagy, igazi felfedezője lehessen?

MÁSODIK RÉSZ

VII.

Ez a fiatalember, Louis-Antoine de Bougainville, mint kitűnő modorú, kellemes külsejű ifjú tudós vonul be XV. Lajos gáláns Párizsának irodalmi szalonjaiba. Ez a nagy francia rokokó „ezüstkora”, fényekből s árnyékokból egybeszótt, még mindig ragyogó világ, melyre a nagy királyi kegyencnő, Pompadour marquise nyomja rá bélyegét.

Pompadourt külön kell azért is megemlítenünk, mert személyes szerepet kap hősünk életében. Ezt a királyi kegyencnőt sokáig úgy állították a történelem ítélőszéke elé, mint a gyökeréig romlott, felületesen szellemes, pazarló francia főúri társadalom legjellegzetesebb alakját. Ám a jelenkori nagyobb hitelességre törekvő tanulmányok tükrében ez az asszony - XV. Lajosnak talán legnagyobb szerelme - úgy lép ki, mint korának egyik legérdekesebb politikusa, színes fantáziájú, jóra s rosszra egyaránt képes „államférfiú” s emellett olyan nevezetes közéleti szereplő, aki maga alakítja saját korának szellemét, talán ő maga a jelképe annak a stílusnak, melyet a középkorú XV. Lajos versailles-i világa ragyogtat.

XV. Lajos kora mélyreható társadalmi változást mutat. A burzsoázia s a királyi abszolutizmus szövetsége, mely a Napkirály alatt még oly komoly kormányzati tényezőnek látszott, lassanként felbomlott. A haladó szellemek a fejedelmi önkényuralmat egyre inkább rossznak tartják, mely elfordulás az emberiség „természetes rendjétől”. Küzdelmüket elsősorban nem politikai, hanem tudományos síkon vívják, s ezért nem meglepő, hogy ennek a hatalmas áramlatnak előharcosai elsősorban természettudósok, akik csak az ész mindent legyőző erejében hisznek.

Míg Versailles udvari világa úgyszólván változatlanul, a maga megmerevedett rendjével éli tovább életét, kialakul egy másik főváros, az a Párizs, mely irodalmi szalonjaival, könyvesboltjaival, tudósaival s bölcselkedőivel néhány évtized alatt átalakítja a közszellemet.

Voltaire és Rousseau szellemi köre hatalmasan kitágul, amikor a felvilágosodás korának filozófusai, természettudósai aktív harcba lépnek, amely az „Enciklopédia” fogalma körül összpontosul. Kik voltak a legfőbb enciklopédisták? Elsősorban Diderot-t, d’Alembert-t, Helvetiust s Condillacot emlegetik, de a hatalmas mű szerzőinek sorában fellelhetjük a XVIII. század francia szellemi életének úgyszólván minden haladóbb szellemű szereplőjét.

Diderot volt az, aki a szellem eredményeit közkinccsé akarta tenni, hiszen ezt írta: „Siessünk a filozófiát a néphez közel hozni; ha azt akarjuk, hogy a bölcselők előre haladhassanak - a népet kell közelebb vinni a filozófusok színvonalához...” A Nagy Francia Enciklopédia munkálatai a XVIII. század negyvenes éveinek elején indultak meg, ám mindaddig, míg kötetei napvilágot láthattak, mérhetetlen sok bajjal, támadással, anyagi zavarokkal kellett kiadóknak s szerkesztőknek megküzdeniük. Diderot börtönbüntetést szenved, számos ízben megvonják a kiadási engedélyt, a jezsuiták hol támogatják, hol támadják a vállalkozást, számos hatósági parancs rendeli el a fellelhető példányok elkobzását. Pompadour úgy menti meg a köteteket az elhamvasztástól, hogy felteszi a király előtt a kérdést: hogyan készül arcfestéke s harisnya? A király erre felhozatja az Enciklopédia lefoglalt 21 kötetét, Őfelsége mindazt megtalálja benne, amit kérdezt a királyi kegyencnő, s így úgy ítél - adják vissza tulajdonosainak az Enciklopédiát. Utolsó nagy válsága akkor szakadt rá, amikor Diderot észrevette, hogy a nyomdászmaster - Lebreton volt neve - éjnek idején kivágdosott a cikkekből mindent, amiről feltételezte, hogy valamilyen vita származhat belőle, vagy ami nem felelt meg ízlésének.

Kétségbeesés s szinte az örület határán fogott neki újból, hogy „visszajavítsa” a teljesen értelmetlenné vált szövegeket.

Voltaire azt mondta az Enciklopédiáról, hogy az „csatagép” lett - a haladás s a társadalmi harc szolgálatában. Hozzátette: cikkei félig márványból, félig deszkából készültek. D'Alembert is osztotta Voltaire bírálatát e hatalmas mű nem egységes tudományos színvonaláról: olyan - mondta - mint a bohóc köpenye, általában jó szövetből készült, de oda nem illő foltokat varrtak rá. Bár üldözés, válságok, módszertani hiányok, pénzsűke, vállalkozók szempontjai befolyásolták, s idő sem maradt a tudományos anyag leszűréséhez - a francia Enciklopédia mégis hatalmas szerepet kapott a modern ember kialakulásában.

A húszas évei elején álló párizsi polgárfiú - származásának megfelelően - még nem kap helyet főúri salonokban. Őt az a „másik” Párizs karolja fel, melynek a szellem világa, az enciklopédisták köre ad értelmet és foglalatot. Louis-Antoine mint rendkívül sokat ígérő ifjú matematikus mutatkozik be d'Alembert-nek pártfogoltjaként - e kitűnő filozófus és matematikus idősebb barátnőjének, a nagyszellemű, érdekes Julie de Lespinasse-nak fogadónapján. D'Alembert fogalmazta meg a nagy Enciklopédia bevezető fejezetét, s tekintélye oly nagy volt, hogy mindenki szívesen fogadta volna ifjú barátját akkor is, ha nem oly külsejű és modorú ember, mint Bougainville.

Hogyan kezdődött ezekben az években egy polgári származású ifjú pályafutása Európa egyik legnagyobb, de mindenesetre legszebb városában? Franciaország a legnépesebb országnak, határtalan lehetőségek hazájának látszott - pénz, karrier, szerelem, rang ott csillogott e szalonok ezer és ezer magánérdeket tápláló ragyogásában egy fővárosi fiatalember előtt.

Úgy mondják - az Enciklopédia századában maguk a franciák is „enciklopédikusak” voltak: színesek, sokoldalúak, vállalkozók, kissé a természet gyermekei is, akik játék és valóság kettősségében, örök elragadtatásban töltötték életüket. A *főúri* világ igyekezett is a Nap varázsával ragyogó udvar tükörképe lenni, az arisztokráciát utánozta az előkelő, jómódú polgárság, melynek szaporítása maguknak a francia királyoknak már majdnem félezer esztendőös „haditerve” volt - ezzel ellensúlyozták hatalomra törő, pártot ütni kész főuraiknak a királyság lényegéről alkotott furcsa szemléletét. Ami a „polgárság” alatt húzódott a társadalmi ranglétra alsó fokain: a parasztság milliói s a városba szorult „negyedik rend” - erről bizony nagyon keveset őriztek meg a gáláns krónikák, annál többet a törvénytörő irattárak s az adórajstromok.

Az enciklopédikus életforma - ez volt az „intellektuális” párizsi szalonok emberének közös vonása - sok mindent megkövetelt: kellemes külsőt, jó modort, biztos érzéket az ezernyi társadalmi cselszövény közepette, némi vagyont, családi összeköttetést, sokoldalú tájékozottságot a mindennapi események sodrában. De mindez csak az „alap” volt - erre épülhetett fel az a személyi varázs, mely XV. Lajos korának hősét rokokó-alakká formálta. Nyilván a szorgalmas, józan életű, igen kevésbé gáláns *d'Alembert* aligha mutatta volna be a kitűnő Julie-nek ifjú matematikus barátját, ha csak társadalmi értelemben vált volna ki a kor aranyifjai közül Antoine de Bougainville. A fiatalember jogászkarrierben nőtt fel, apja a párizsi törvénytörő jegyzője volt, s egész családi politikájuk arra ösztönözte, hogy ő is jogi tanulmányokat végezzen s egy szép nap büszkeségévé váljék a „Palais”-nak, a francia igazságszolgáltatás megszentelt párizsi hajlékának. Valóban, Antoine hajlékony, sokoldalú érdeklődésre képes lényével ettől a tanulmánytól sem idegenkedett: elvégezte a kötelező egyetemi studiumokat, megszerezte ügyvédi diplomáját, s úgy tudják - egy-két ragyogó védőbeszédével elragadta főként dámákból álló hallgatóságát.

De mindez még nem jelenthette volna azt, hogy d'Alembert felfigyel Bougainville-re. Antoine némileg bátyjának árnyékában nőtt fel, aki egyike volt a kor tudományos törtetőinek, minden ambíciója arra irányult, hogy tagja lehessen a Francia Akadémiának olyanféle tanulmányokkal, melyek leginkább az ókori történelem témakörébe vágtak. Maradi, csontos, pedáns, unalmas tudósnek jellemzik a források az idősebb Bougainville-t, aki témáival kevésbé varázsolt el a szalonok frissebb érdeklődésű szépasszonyait. Így Antoine-nek is némi gyanakvással kellett megküzdenie, amikor belépett az enciklopédista szalonok bűvkörébe: vajon nem ugyanolyan száraz, elvont, ortodox tudós-típus-e, mint fivére, minden akadémiák legszorgalmasabb könyöklője? Mindez Antoine számára annál is veszedelmesebb volt - mert hiszen nagy barátja úgy mutatta be, mint az új nemzedék legtöbbet ígérő *matematikusát*, az integrálszámításról szóló, állítólag zseniális mű szerzőjét.

A források nemigen említik, vajon Bougainville mit s hogyan varázsolt elő Julie de Lespinasse szalonjában az integrálok világának titkaiból, de azt mindenesetre megemlítik, hogy ezenkívül is kitűnően értett a klasszikus nyelvekhez, szerette a verseket, szívesen írogatott, zenekedvelő volt, bátyjától alaposan megtanulta a történelmet, konyított a régészethez s igen ügyesen és tetszetősen rajzolt. Mindehhez mint mondtuk, kitűnő külseje, cseppet sem félénk modora járult hozzá, így nem csoda, ha általában feltárultak előtte a művelt polgárság párizsi szalonjai, azok a hatalmi szférák, melyek számtalan karrier-lehetőséget rejtegettek a rokokó század közepén egy párizsi fiatalember számára.

De Bougainville-nek volt még mindezen felül olyan hatásos protektora is saját családjában, amilyennel igen kevesen dicsekedhettek. Ezt a pártfogót, Arboulin nagybácsit név szerint is fel kell jegyeznie Óceánia történelmének - nélküle aligha szállhatott volna valaha is Antoine de Bougainville a *Duzzogó* fedélzetére.

Arboulin bácsi egyszerűen szólva korabeli párizsi pénzember volt: vállalkozó, bankár, tőzsdés, uzsorás, alapító egy személyben. Ez a vállalkozás egyenesen „elismert” volt a kor Franciaországában - a korai kapitalizmus nagyszerű talajnak bizonyult e kisebb-nagyobb élősdiek, dús fantáziájú iparlovagok, szédelgők, de bő képzelettel megáldott valódi pénzügyi tehetségek számára is. Hogy Bougainville pártfogója s nagybátyja pontosan melyik „szektházhoz” tartozott, alig érdekes - egy bizonyos: idős volt, igen gazdag s egyetlen, mindennel felérő összeköttetéssel rendelkezett.

Mint pénzember kapcsolatba került bizonyos hasonszörű kollégával, François Poissonnal, akiről nem sok jót tudnak a kor krónikásai, hacsak éles eszt, vállalkozói fantáziáját nem dicsérik. Ez a Poisson hadseregszállításaival kapcsolatban már oly gyanús üzemekbe keveredett, hogy jóakarói sürgős „levegőváltozást” javasoltak számára, s majdnem egy évtizedre el is tűnt a Fény Városából. Ám ittmaradt szép, érdekes, nálánál jóval előkelőbb felesége s két gyermeke, egy fiú és egy lány, aki majd mint *Madame de Pompadour* írja be nevét Franciaország történetébe. A szépasszonynak - a *Reinette*-nek becézett⁴ kislány anyjának - meg kellett élnie. Morálitásáról megoszlanak a vélemények, legalábbis, ami tisztelőinek számát illette. Végül is barátságát Franciaország egyik legnagyobb finánc-hatalmassága, Tournheim foglalta le. De úgy látszik, Arboulin bácsinak is juthatott szerep, s pártfogói minőségét bizonyára az egész Poisson-családra kiterjesztette, mert a későbbi Pompadour örgrófnő egész életén át hálás maradt Arboulinnek, mindig előtérbe helyezte, kissé úgy bánt vele, mint bizalmasabb családtagjával.

⁴ Reinette a francia reine (királynő) szó kicsinyített alakja, egyben híres almafajta neve, melyet magyarul - hibásan - renet helyett ranet-nek mondanak.

A király barátnőjének, „Franciaország Ágyasának”, e különös, élénk szellemű, fiatal korában lebilincselő szépségű, mindenre kiterjedő érdeklődésű nőnek barátsága többet jelentett, mint amit szerényebb nemesi rang vagy vagyon nyújthatott volna: határtalan lehetőségek forrását rejtette, melyet az, aki értett hozzá, ugyancsak kihasználhatott. Pompadour versailles-i lakosztályai, melyeknek titkos lépcsői a király belső szobáihoz vezettek - nyitva álltak a hajlott korú, de mindig derűs párizsi bankár előtt. Nem kétséges így, hogy Pompadour már korán értesült Arboulin kedvenc unokaöccsének létezéséről, kitűnő tehetségéről, messzemenő ambícióiról, s nyilván alig lehetett volna olyan szerényebb kérés, melyet a királyi kegyencnő ne teljesített volna.

Arboulin bácsinak is megvolt így természetesen a maga szalonja, ahol viszont az ő barátai találkoztak az enciklopédisták szellemi légköréből néha hazaránduló Antoine-nal. Ily módon ismerkedett meg s kötött barátságot egy kitűnő tehetségű fiatalemberrel, kortársával, aki az *Herault* nevet viselte. Ezt a nevet viszont a francia szellemi áramlatok egyik legérdekesebbikének, a janzenizmusnak történetében lehet megtalálnunk. Az ifjú Herault édesapja ugyanis abban az időben rendőrfőnökféle volt, amikor az egész társadalmat megmozgató janzenista mozgalmat „likvidálták”, valóban „rendőri eszközökkel”, a Port Royal-i zárdában. A szabadelvűek s az egyházi reformok hívei szemében így nem volt gyűlöletesebb név az Herault-nál - valóságos sajtóhadjárat indult ellene: röpiratok, gúnyrajzok, emlékiratok hasábjain bukkan fel éppúgy, mint a szelíd című Egyházi Hírekben: torzítva, egy nemzet gúnyjának kitéve, üldözőbe véve az üldözött rendőrbiztost. Herault-t ez a kampány sírba vitte, ottmaradt viszonylag fiatal özvegye kitűnő fiával s a továbbgyűrűző janzenista mozgalom minden emlékével.

A fiatal Herault persze bemutatta édesanyjának hasonló korú barátját, s a még mindig szép özvegy és a fiatal párizsi ügyvéd, matematikus, széplélek között hosszú, bensőséges, termékeny barátság fejlődött ki. A levelezés, mely közöttük szövődött - sok mindent elárul a fiatal Bougainville egyéniségéből, fantáziájából, vágyaiból.

Herault a katonai karriert választotta, s az anya, aki féltette fiát, úgy látszik, rábeszélte Bougainville-t is arra, hogy kísérje el fiát. Az igazság az volt, hogy Antoine nem sok kedvet mutatott az ügyvédi pályához s ahhoz sem, hogy örökölt földjein gazdálkodjék. A katonai pálya, a hadjáratok, a belőle fakadó lehetőségek vonzották.

Próbáljunk néhány sorban történelmi körképet adni arról, hogy milyen is volt az az Európa, melyben egy párizsi polgárfiú elindult a „dicsőség” felé.

A múlt században már kialakultak a nagy monarchiák. Franciaország az első szárazföldi hatalomnak számít. Anglia feltörő, gyarmatbirodalmát összekovácsoló királyság, Spanyolország „elvénhedt”, de jórészt amerikai kolóniai révén még mindig komoly súlyt képvisel a világpolitikában. Francia- és Spanyolország királyi háza egy, s ez a rokoni szövetség segíti elő a vezető francia politikusok szándékát, hogy gyarmatok szerzésével igyekezzenek valamilyen módon rendbe hozni azt az állandó pénzügyi zűrzavart, mely Franciaországot jellemzi a XVIII. század közepén.

Ami a kontinens többi államát illeti - belső viszályaik, dinasztikus háborúk szántják fel nyugalmukat, s így a „harmadik rend”-nek, a polgárságnak kialakulása, megerősödése lassúbb ütemű, mint nyugaton, elsősorban - Németalföldön. A Német Birodalom állammozaikjából feltör a kis Brandenburgból kinövő Poroszország. Ausztria, melynek Kelet felé mindig számolnia kell a gyengülő, de még mindig veszélyes török hatalommal - Mária Terézia alatt hosszú „örökösödési” háborúba bonyolódik.

Nagy Péter Oroszországa már nemcsak kontinentális hatalom. A tengerek szerepét ez a nagy uralkodó teljes mértékben felismeri. Ez idő tájt még nyílt földrajzi probléma - vajon Ázsia és Amerika északon egyetlen földrészt alkot-e, vagy elválasztja-e őket tenger, szigetvilág, szoros?

Nagy Péter a dán származású Beringet indítja útnak, aki 1728-ban megállapítja: nincs szerves kapcsolat a két kontinens között. Beringet új expedíciójára már Katalin cárnő küldi ki 1740-ben - az orosz Csirikovval együtt.

Az Aleuták szigetsorával párhuzamosan halad, elér Alaszkába. Korai halála miatt nem ő, hanem Csirikov fejezi be a „Szent Pál” fedélzetén a nagy felfedezést.

Ahhoz, hogy Bougainville pályáját, ambícióit megérthessük, egy pillantást kell vetni az európai országok gyarmatbirodalmainak kialakulására - a XVIII. század első felében. Kétségtelen, hogy az Indiához, a szigetvilághoz s Távol-Kelethez vezető út továbbra is a Jöreménység fokának érintésével vezetett. Portugália megtartotta megerősített kereskedelmi gócpontjait Afrikában, a malabár parton, Nyugat-Indiában, Bengálban, Timorban, Macaóban. Valódi erejét az az erőszakkal fenntartott privilégium erősítette, mely a Kínával való kereskedelmet kizárólag portugál kezekbe juttatta: ezt kínai kereskedő-társaságok segítségével gyakorolta, főként Kantonban.

Spanyolország a távol-keleti vizeken a Fülöp-szigetektől kiindulva - elsősorban misszionáriusai segítségével - Japán felé törekedett, de ezek a kikötők bezárultak a XVII. században az európai kereskedelem előtt, s Spanyolországnak a távolkeleti kínai partokon egy-két gyenge támaszpontja maradt csak.

A holland Kelet-indiai Társaság a XVIII. század közepén még biztosan uralta az Indiai-óceánt. Mindamellett már korántsem élvezte a múlt században elfoglalt privilegizált helyzetét s a Társaság urainak osztalékai, melyek még 40%-ra rúgtak a XVIII. század második évtizedében, 1740-re 25%-ra apadtak.

A franciák 1723 és 1740 között rendkívül vállalkozó szellemről tettek tanúbizonyságot. Itt azonban a névtelen holland „kereskedő urak” helyett inkább egy-egy érdekes, egyéni profíllal találkozhatunk. Ilyen Dupleix, aki megalapítja az indiai francia gyarmatbirodalmat, s egykori felettese, Dumas, aki hatalmas hadjáratokat szervez, majd független indiai fejedelemséget alapít. Egy harmadik nagy francia hajósnak s gyarmatosítónak, La Bourdonnais-nak köszönheti országa az Indiai-óceán egyes szigetein szerzett befolyását.

Ám a nagy francia-angol háború kitörésének pillanatában a sejtethető előny feltétlenül Anglia oldalán áll. Hajóinak tonnatartalma tekintetében jóval felette áll Franciaországnak, s az angol Társaság anyagi erői hatalmasabbak s megalapozottabbak, semhogy kimerítené a háború ügy, mint az állandó pénzzavarban szenvedő franciákat. Bombay kikötője - angol kezekben - biztos menedéket nyújt a hadihajóknak, míg a monszun úgyszólván fél évre megbénítja Francia-India támaszpontjait.

Hogyan alakul a vetélkedő két európai nagyhatalom helyzete Amerikában? Az erős önkormányzati érzékkel rendelkező, kezdetben elszórt, egymással össze nem függő angol településeket a XVIII. század közepén úgyszólván mindenütt a királyi kolóniák rendszerére alakítják át. Számban állandóan növekednek az angol kolónusok, s az áramlás szakadatlanul tart, részben délről észak - Kanada - felé. Itt bizonyos „semleges sáv” választja el a francia s angol gyarmatbirtokokat - ez az irokézok őt nemzetségének területe, melyet Franciaország a század első esztendejében biztosított e népes indián törzs számára, s ezt meg is erősítette az utrechti békében. A francia Kanada lényegében Montreal és Quebec között helyezkedett el, mint „valami óriási falu”; a francia telepesek nem szívesen alkottak nagyobb városi közösségeket.

Quebecnek a XVIII. század közepén nyolcezer, Montrealnak csak feleannyi lakosa lehetett. A francia gyarmatoknak - békeidőben - csak nagyon laza kapcsolatuk volt az anyaországgal.

A nagyhatalmak közötti fegyveres konfliktust, mely végül Kanada utolsó francia gyarmatainak feladását követelte, valójában a spanyol-francia szövetségi politika érlelte meg. Anglia számos helyén a világnak összeütközött a spanyol hatalommal - Gibraltártól kezdve a floridai és georgiai súrlódásokig. 1739-ben hadüzenet nélkül tört ki a háború, melyhez - dinasztikus kapcsolatok alapján - Franciaország néhány hónappal később csatlakozott.

A kedves nagybácsi vállalta a felszerelés „hozományát”, s az új, buzgó tisztjelölt barátjával együtt elindult a Saar-vidéki kiképzőtáborba. A szép özvegy áldásai kísérték mindkettőjüket, s megkezdődött Bougainville életében a rokokó-katonásdi, mely később még annyi komoly élményt tartogatott számára. Itt egy becsületes öreg tábornok gondjaira bízta őket, aki igyekezett finomabbra fogni a két jócsaládból való párizsi fiatalember katonai nevelését, mint kötéllel fogdosott rekrutáit. Chevert tábornok szívesen fogadta Bougainville jogász-mivoltát is, s megtette tiszteletbeli hadsegédének. Lassanként kialakult a fiatal tisztek között valamilyen - nyilván az egyszerű öreg katonától sugalmazott - bajtársiasság, mely alig emlékeztetett az elkényeztetett párizsi szalonok légkörére. Különösebb hadi élmények nélkül telt el a táborozásra szánt fél esztendő, s az ifjú tiszt az őszi kapujában boldogan sietett vissza Párizsba.

Párizs nem lett hozzá hűtlen. Arboulin bácsi már előkészítette fogadását Pompadournál, s ugyanakkor nyomdába került az integrál-számításról szóló művének második kötete is, s végül Madame Herault gyöngédsége - a levelek tanúsága szerint valamerre a szerelmes és anyai érzések határvonalán - talán még kedvesebbé tette együttléteiket. D'Alembert is szívesen fogadja: az enciklopédista matematikai s általában természettudományi tanulmányaitól a filozófia felé fordult, s a költészetten kívül a zeneelmélettel kezdett foglalkozni.

Az egykori Jeanne Poisson, Le Norman úr különváltan élő felesége ez idő tájt ért udvarbeli hatalma delelőjéhez. Örgrófi címere köré hercegi hermelint kanyarított a király kegyelme, Franciaország aranyos liliomaival hímezték ki ágytakaróját, címe szerint a királyné udvartartásának egyik vezetőjévé vált, s Versailles-ban, a királyi palota másodemeleti „kegyencnő” lakosztályát ez idő tájt cserélte át kényelmesebb, XV. Lajos magánlakosztályához szorosabban csatlakozó szobákkal. Itt tulajdonképp a faburkolat gazdagsága volt Lajos szeretetének záloga: mindenben emlékeztetett a király könyvtárszobájának dekorációjára. Ha kinézett hálótermének ablakából - a csodálatos kertnek, Le Nôtre mesteri alkotásának legszebb, északi szárnyára látott - erre helyezkedtek el eredetileg ugyanis a Napkirály lakótermei.

Pompadour ülve fogadott, s íratlan szabály úgy kívánta, hogy Franciaország „első” asszonya jelenlétében senki se foglalhasson helyet, kivéve egészen ritka halandókat, országos nagyságokat, egy-egy régi jóbarátot s az enciklopédisták köréhez tartozó egy-egy író, filozófust, művészt. Milyen lehetett az első beszélgetés, melyet nyilván Arboulin jelenlétében a huszonhat éves Bougainville s a nála hét évvel idősebb „hercegesített örgrófnő” folytatott? Beszélgetésük nyilván a francia gyarmati politika körül forgott, új világok, tengerentúli területek meghódítása szerepelt benne s mindenekfelett Kanada, melyről ugyan Voltaire úgy nyilatkozott, hogy alig más „néhány holdnyi jégmezőnél” - de amelynek valódi értékéről bizonyára többet tudott Pompadour a maga titkos kabinetjében.

Még mielőtt döntésre került volna a sor, bár valószínűleg ez is az udvari kegy áradása lehetett - Bougainville csatlakozott egy Londonba induló diplomáciai misszióhoz, amely amerikai vitás határkérdéseket volt hivatva dűlőre juttatni. Az ifjú Bougainville-t matematikai könyve

révén kitűnő fogadtatásban részesítették az angol főváros legérdekesebb szellemei, Samuel Johnson is.

Nem sokkal visszatérése után már konkrét megbízás formájában mosolygott rá Pompadour kegye: mint dragonyos kapitányt segédtisztként osztották be a Kanadába induló francia főparancsnok, *Montcalm* kíséretébe. A *Licorne* - Montcalm-nak, a kor egyik legkitűnőbb francia vezérének hajója - 1756 márciusában futott ki a hazai partokról. A hadvezér barátja, rajongója a széptudományoknak, művészetnek, így megosztja estéit hadsegédjével. Bougainville viszont azt írja fivérének a hajó kapitányáról, hogy „igen kedves ember: megígérte - az átkelés alatt megismerteti velem a tenger s hajózás titkait”.

A levél végén arra kéri akadémikus testvérét - küldje ki Kanadába az Integrál-számítás második kötetét, mihelyt az napvilágot lát Párizsban.

Az utazás nem volt egészen veszélytelen: mintegy négyezer főnyi katonaságot vitt a kis flotta, melynek ki kellett kerülnie a túlerőben levő angol hajóhad figyelmét. A hónapokig tartó utazás tengerészeti szempontból zavartalannak mutatkozott, s az ifjú dragonyostisztnek így módjában állt elsajátítani a hajózás korabeli tudományának legfontosabb alapelemeit.

Quebecben érnek partot, s a háború megpróbáltatásait szenvedő Kanada francia telepesei örömmel fogadják a hazai csapatokat s vezért. A háború részben tengeren, részben szárazföldön zajlik. A flotta francia tisztjei azonban az angol ellenségnél is nagyobb ellenségnek tartják azokat a vezető tengerésztiszteket, akik nem főnemesi származásúak, vagy nem a királyi „vörös egyenruhát” hordó tengerészcadétok sorából emelkedtek ki. A „vörösek” és a „kékek” - plebejusok - közötti ellentét, mely magának Bougainville-nek életét is megmérgezi majd, a kanadai hadjárat során komoly francia tengeri csatavesztést idéz elő. Ám ugyanezek a származásukra oly kényes tisztek s hajóskapitányok gyanús (bennszülöttekkel folytatott) csemperegkedelmet üznek, melyet a király nagy miniszterének, Colbert-nek szigora sem tudott kiirtani.

Angolok s franciák igyekeznek szövetségeseket verbuválni Kanada a mainál akkor még jóval népesebb indián törzsei között. Ha a kor újvilágbeli történelmének lapjait forgatjuk, azt hihetjük, megelevenednek gyermekkorunk felejthetetlen Cooper-történetei. Csak éppen a francia források az angolokat s a velük szövetséges törzseket vádolják a legszörnyűbb kegyetlenséggel s vadsággal, míg a nagy angol-amerikai elbeszélő a franciák s barátaik barbarizmusát véste fel emlékeinkben. Az igazság nyilván az, hogy Kanada végtelen térségein az emberirtás mindkét oldalon vad, ösztönös kegyetlenséggel folyt, s ebből a „vörösbőrűek”, akiknek fehér patrónusaik lovat, fegyvert s pálinkát adtak, ugyancsak kivették részüket - néha saját fehér szövetségeseik legnagyobb irtózatára s megrettenésére is.

Montcalm személye azért rokonszenves ezekben a kíméletet nem ismerő hadjáratokban, mert igyekezett megfékezni szövetségesei vadságát s saját embereinek kegyetlenségét. A hagyomány szerint ugyanakkor, amikor szemére vetette egyik indián főnöknek rémtetteit, ez - Bougainville átírásában - így válaszolt az angol főparancsnoknak: „Atyám, ne számíts arra, hogy mi olyan könnyen és irgalmasan tudunk végezni az angolokkal, ahogy te szeretnéd! Még vannak olyan harcosaink, akik nem ízlelték meg az ellenség csontjaiból főzött levest. E harcosokat a világ minden tájáról a friss hús sóvárgása vezeti ide. Nekik is meg kell tanulniuk, hogyan forgassák a kést, miként kell belemeríteniük az angol ellenség szívébe...”

Bougainville kénytelen-kelletlen maga is szemtanúja ezeknek a megismétlődő kegyetlenségeknek. „Kedves fivérem - írja -, magunk is mélységesen gyötörődünk szívünkben, s a felháborodás annyira nő csapataink körében, hogy egyedül, indián szövetségesek nélkül kívánják folytatni a háborút: nem akarnak olyan segélycsapatokat, melyek beszenneyezik becsü-

letünket... Sajnos, én magam is épp eleget láttam a borzalmakból. Az itteni levegő ragályos e tekintetben s attól kell félnünk, hogy magunkra is ráragadnak a bűnök azoktól az emberektől, akik számára nem voltunk képesek közvetíteni semmiféle erényt...”

A hadjáratok közben, természetesen, bőségesen kiveszi részét az élet Kanadában kínált gyér örömeiből. Sóvárgása Párizs után egyre nő, ezt a vidám katonaélet, a városok vendégszerető lakossága nem tudja elfojtani. Quebec s Montreal farsangi világában tovább folytatja matematikai tanulmányait, s hazaküldi további megfigyeléseit. Emellett azonban új stúdiumba is kezd - úgy véli, hogy ez nagyobb érdeklődést szerez majd számára az óhazában, mint a matematika: az új téma - az indiánok szokásairól szóló mű lesz, tehát etnográfiai kutatás, melyhez a harcok szünetében igyekszik bőséges anyagot, személyes megfigyeléseket gyűjteni.

A Csendes-óceán későbbi nagy hajósának egyéniségét egészen más, újszerű megvilágításba helyezik ezek a kanadai személyes élmények. A franciákkal baráti *irokéz* törzshöz megy, ahol ünnepélyes szertartással a törzs tagjává fogadják, nevet is kap - ő lesz a Haragvó Égbolt. „Új családom - írja fivérének - a Teknősbéka nevet viseli, ez ékesszólásban s bölcsességben első helyen áll. Ebből láthatod, hogy igyekszem akadémikus fivére lenni itt is...”

A XVIII. század közepének kanadai indián-világa természetesen semmiben sem hasonlított a mai észak-amerikai rezervátumokhoz. A két európai nagyhatalom közötti vetélkedés bizonyos politikai előnyökhöz juttatta a törzsfőnököket, zsákmány kínálkozott, mindig akadt olyan indián, aki megtanulta a fehérek nyelvét, kiismerte szokásaikat - eközben maguk is átvették a kor európai eszméit, s ebben az időben születtek az első *írott* indián törzsi „alkotmányok” is.

Rousseau kortárs volt: eszméi - a természethez való visszatérés, a természet ölen élő ember veleszületett jósága és tökéletessége, a *nemes vad* fogalma széles utat tört magának különösen a francia értelmiség körében. Egy nemzedékkel ezelőtt aligha lehetett volna így elképzelni, hogy egy kényes párizsi dragonyostiszt megosztja az irokéz-családdal vígvámját, s igyekszik mai szóval élve folklórkutatást végezni a törzs belső kisvilágában eltöltött hónapok alatt: megtanul valamit nyelvükből, elsajátítja szokásaikat, igyekszik némiképp szelídíteni erkölcsi cseikeket s mindenképp hidat teremteni két faj, két civilizáció, két ennyire eltérő életforma között. Fél század múlva ugyanezt az utat, hasonló indián-táborozást választ a romantika egyik legnagyobb írója, Chateaubriand, amikor együtt él majd az általa annyira felmagasztalt natchez-törzsszel.

Gáláns században él Bougainville - így mint a Teknősbéka nemzetségének új testvér-tagjához az is illik, hogy alkalmi indián feleséget válasszon magának. Ezt az élményt természetesen kellő „tálalással” hozza párizsi barátainak tudomására. „Valóban - írja - ezek a vörösbőrűek nagyjából és egészében annyira hasonlatosak Homérosz görögjeihez, hogy típus szerint fellelhetem közöttük Akhilleuszt, Ajaxot, Odisszeuszt, Nesztort... Természetesen nem hiányzik a szép Brizeisz sem - csak éppen itt nem duzzognak miatta, mint ahogy Akhilleusz tette... Ez talán nem azért van, mert ezek az itteni szépek nem érnék meg a fáradságot - hanem inkább azért, mert mi nem vagyunk féltékenyek, de szűkkeblűek sem...”

Bougainville a maga módján komolyan veszi a törzsi testvériséget, ajándékokkal megrakodva mindannyiszor lerándul Sault Saint Louis-i irokéz rokonaihoz, amikor a szolgálat megengedi. Velük él, részt vesz családi szertartásaikon, s mint ahogy írja, „velük kellett sírnom, jajgatnom, pipáznom egy nagy temetés alkalmával”.

Ritka élmény, hogy ez az „indián-rokonság” nem megy egészen feledésbe Bougainville hosszú pályája alatt: Kanadából való távozása után két évtizeddel történt, hogy a francia flottában 1778-ban szolgálatot teljesítő magasrangú tengerésztisztet a zászlóshajó fedélzetén meglátogatja majd három Sault Saint Louis-i indián - ezeknek egyike annak az indián

főnöknek unokája, aki a Teknősbéka-nemzetség nevében törzsi taggá fogadta Bougainville-t. Ezt Bougainville mint emlékezetes esetet fel is jegyzi naplójában, ennél nem sokkal többet - ám egyik ugyancsak naplót vezető tengerésztisztára ezt még ki is egészíti azzal, hogy a szóban forgó indián nyakában francia emlékérmét látott, s ebből kétségtelenül kiderült, hogy az ifjú irokéz Bougainville „unokaöccse” - anyja s az egykori francia dragonyostiszt indián felesége testvérek voltak. Egyébként Bougainville-nek, mint a törzs tagjának emléke még hosszú évtizedeken át élt Montreal környékén, s később, a XIX. század első évtizedeiben ez a törzs Louisianába menekült, s tagjai, akik „némi fehér vérral keveredtek”, spanyol fennhatóság alatt kormányoztak egy kerületet.

A kanadai hadjárat Bougainville részére négy hosszú esztendeig tartott, s a dragonyos kapitány fokozatosan ezredesi rangra emelkedett. Különösen szerencsés módon egyesítette a harmincas évei elején levő fiatal katonatiszt a gyarmati hadjáratban annyira megkívánt leleményességet, a személyi bátorságot s azt a tulajdonságot, melyet vezére, Montcalm úgy írt körül, hogy „szellem és tehetség dolga, hogy valakinek jó feje legyen”.

A háború általában kis egységekkel folyt, őrzáratok, felderítések váltakoztak bekerítő hadmozdulatokkal, időnként egy-egy erőd ostromával, melyben Bougainville-nek is jelentős szerep jutott. Ez utóbbi hadműveletben egy Viharfelhő nevet viselő indián főnök is tevékenyen részt vett - jutalmul nagy katonai parádé keretében ezüsttel berakott tűzfegyvert kapott. Az ünnepi beszédet Bougainville mondta - az egykorú krónikás tanúsága szerint már hibátlanul használta az indiánok színpompás, hasonlatokban gazdag s mégis fehér ember számára túlságosan kérkedő stílusát.

Legnagyobb csatáját az Ohio völgyében vívja: itt háromezer francia gránátos és kétezer rézbőrű áll ellent a sokkalta erősebb angol ellenségnek. A csata egész napon át tart, Bougainville fejsebet kap, de továbbra is kezében van a kis sereg parancsnoksága, s arra kényszeríti az angolokat, hogy tetemes veszteségek után visszavonuljanak.

Montcalm - részben jutalmul, részben, hogy hasznot húzhasson Bougainville összeköttetéseiből - hazai missziót bíz munkatársára, s Bougainville 1758-ban Quebecben hajóra száll. Sikeres utazás után, mely különösebb kalandok nélkül zajlott le - karácsonyra Bougainville újból megjelenhetik az udvar előtt. Pompadour világának szelíd ősze ez - sikerült minden udvari ellenségét eltávolítani a kormányrúdtól, XV. Lajos világában mindenütt Pompadour kegyeltjei ülnek. Naplójegyzetei szerint Bougainville bejáratos lesz a versailles-i udvarhoz, s a mindenható kegyencnő, aki érdeklődésének legjavát már az államügyeknek szenteli, szinte naponta fogadja. „Pompadour marquise igen nagy jóindulatot mutatott velem szemben - írja jegyzeteiben -, s minthogy lényegében ő volt a király első minisztere, gyakran dolgoztam vele együtt küldetésem céljának megvalósítása érdekében.” Az íróasztalon - Pompadour híres kagylódíszú kabinetjében - térképeket bontanak ki, s Bougainville felvázolja Montcalmmal együtt formált tervét: Kanada megszábadítását az angoloktól - a Hudson-öböl ellen tervezett francia támadás segítségével.

Pompadour lelkesedett a tervért, azonban - mint mindig - a kincstár helyzete nem engedett ily nagy vállalkozást, annak ellenére, hogy Pompadour hajlandó volt „saját zsebéből” kétmilliót áldozni a vállalkozás sikeréért. A hivatalos körök azonban kevés rokonszenvet tanúsítottak a Montcalm-Bougainville terv iránt, s így az ifjú ezredes lényegében dolgavégezetlenül volt kénytelen elhagyni a hazai földet, rövid párizsi tartózkodás után, mely csak épp annyira volt elég, hogy Mme Herault-t s otthoni barátait viszontláthassa.

Montcalm a félsiker ellenére is a régi szeretettel fogadja, jelentős hadműveleteket bíz hősünkre. A véletlen úgy hozza magával, hogy egy kisebb ütközetben szemtől szembe kerül egy

angol tiszttel, akinek *James Cook* a neve, egy esztendővel idősebb Bougainville-nél s aki talán szerencsésebb riválisa is lesz a Föld körülhajózásának csodálatos dél-tengeri kalandjában. Minden epizódyszerű győzelem, kisebb siker ellenére az anyaországi támogatás hiányában a franciák helyzete Kanadában egyre tarthatatlanabbá válik. Megkezdődik híres visszavonulásuk Quebec felé, itt kerül sor a carilloni csatára, melyben Montcalm halálos sebet kap. A vezér halála s Quebec eleste jelzi a kanadai hősköltemény szomorú lapjait. Még egy nagyobb szerep vár Bougainville-re - ő vezeti Ile-aux-Noix erődjének védelmét mindaddig, míg parancsa szerint nem adja fel tiszteséges feltételek mellett az angoloknak. 1760 végével részben angol hajók fedélzetére veszik a francia sereg megmaradt katonáit, s Bougainville is angol csatahajón indul haza - az örökre elveszett francia Kanada szomorú emlékével terhelt.

VIII.

Amikor 1760 őszén Quebec, majd Montreal feladása után az utolsó francia katona is felszáll az angol hajóra, hogy búcsút mondjon a Szent Lőrinc-folyam partjainak - mintegy hetvenezer főnyi francia telepes sorsa függ attól a békeszerződéstől, melyet az angol és a francia felség tanácsosai kötnek majd egymással, amikor egy megnyert s egy elvesztett kontinens felett osztzkodnak. Szabad vallásgyakorlásról, a „párizsi szokásjog” s a francia törvények hatályának némi fenntartásáról vitáznak - az angol felsőbbtség alatt, de három esztendő múlva, 1763-ban már eltörlik Kanadában a francia jogot, s mindaz ami megmarad - a katolikusok szabad vallásgyakorlása az angol király felsőbbtsége alatt. A francia telepeseket - ha maradni akarnak - anyagi érdekeikben nem éri bántódás, csupán egy-két vidék lakosságának, így a későbbi Új Skócia francia telepeseinek kötnek útilaput a talpára.

A hajporos, parókás ellenfelek valóban lovagiasak; Bougainville a többi francia tiszttel együtt csak akkor szállhat ki a hazai partokon, ha szavát adja arra: nem harcol az angol király s szövetségesei ellen. Egyelőre könnyen teheti, mert pillanatnyilag elcsendesedett a hétéves háború csatazaja. Versailles éppúgy, mint Párizs, tárt karokkal fogadja: a legendás hírű, hősi emlékü Montcalm legkedvesebb munkatársa, fiatal ezredes, aki szép, férfias homlokán három csata sebeinek emlékét is viseli. Pompadour (életének még hátralevő két évében) nagy rokonszenvvel s érdeklődéssel karolja fel egykori pártfogójának unokaöccsét; a király mindenható minisztere, Choiseul szívesen használná fel Bougainville harci erényeit a megújuló németországi hadjáratban - de a párizsi szalonok dédelgetett kanadai hőst köti a szava.

Valóságos diplomáciai hadjáratot folytat Londonban s igénybe veszi matematikus és író ismerőseit, barátait is, hogy az angol király „mentse fel parolája alól”. Ez némi huzavona után mint a „legfőbb kegy jele” megtörténik, miután Bougainville integrál-számításról szóló könyveit a lovagias ellenfél uralkodójának dedikálja. Az angol válasz végül is úgy hangzik: Bougainville ezredes nem küzdhet angolok ellen tengerentúl, de Európában királya igénybe veheti kardját, ott, ahol épp akarja.

Két udvar (épp hadiállapotban állnak egymással) játéka s intrikája között dől el Bougainville becsületszavának kérdése. Amikor megjön a londoni felmentés - azonnal Németországba indul, mint a seregszereplő hadsegéde. Kiderül, hogy a kanadai esztendők megacélozták ellenálló képességét: mindenkinél jobban bírja a katonaélet megpróbáltatásait s a haditudo-mányokban is messze elhagyja jórészt főúri, szalonokból kikerült tisztársait. Így maga vezet ostromot német erődök ellen, karddal kezében hág fel az ostromlétrára. Jutalmul két bronz várágút kap: ezt felállítja kis falusi birtokának bejáratánál. Amikor - mint minden késő ősszel - elcsendesedik a csatazaj, Bougainville-nek választania kell, hol, milyen síkon keresi tovább szerencsáját. Nagybátyja azt tanácsolja: elmúltak a fiatalság kalandos esztendői, csendesedjék

le, gazdálkodják, írja meg végre művét az észak-amerikai indiánok „erkölcseiről” s igyekezzék így bejutni nemrég elhunyt fivérének nyomán a tudományos világba.

Természetesen kanadai barátainak sorsa sem hagyja nyugodni, hiszen hosszú évek kapcsolják őket össze. Azokat a volt „acadiai” telepeseket, akik hazatértek az óhazába, mert nem akartak angol uralom alatt élni - a király főként a tengerjáró népéről ismert Saint Malo kikötővárosában telepítette le. Bougainville sűrű vendég itt, hogy enyhítsen a repatriáltak sorsán. Így hall egyre többet azokról a szigetekről, melyeket az Újvilágban Saint Maló-i tengerészek fedeztek fel s városukról *Iles Malouines*-nak kereszteltek el. Ezek a szigetek Dél-Amerika déli partjaitól nem messze fekszenek, mai nevük: Falkland-szigetek. Ezek a szigetek lakatlanok, klímájuk inkább a mérsékelt észak-európai tájékoknak felel meg, s stratégiai szempontból bizonyos kulcshelyzetet foglalnak el, mert mintegy őrzik a Csendes-óceánhoz vezető Magellan-szorost.

Bougainville képzeletét lenyűgözi a szigetcsoport, Franciaország elvesztett tengerentúli tartománya helyett ily értékes szigetekkel szeretné hazáját gazdagítani. A terv egyre erősödik, sok technikai részlettel lesz gazdagabb. Egy ilyen vállalkozás a kor viszonyainak megfelelően magánkezdeményezésre indulhat csak, legfeljebb a királyi kincstár anyagi és erkölcsi támogatása mellett. A Saint Maló-i telepesek közül számosan vállalkoznak az eléggé kockázatos útra, Pompadour is kilátásba helyezi segítségét, itt van Arboulin bácsi, aki a nagy kegyencnő jóvoltából a francia postaszolgálat mindenható vezetője lett, s végül maga Bougainville, aki pénzzé teszi mindenét s több mint félmillió livres-t (ebben az időben hatalmas tőkét) ruház be a vállalkozásba.

A kor szokásai szerint legalább két hajót kell felszerelni, s a Saint Maló-iak hajlandók arra, hogy a messzi tengerekre is alkalmas vitorlás fregattokat szereljenek fel. Az egész vállalkozásnak bizonyos „katonai” jelleget is kell adni, ezért Bougainville szárazföldi ezredesi rangját átcsereéli nem kis nehézséggel a sorhajókapitányi méltóságra. Ez a lépés, melyet természetesen Pompadour egyenget, beleütközik a főúri tengerésztiszti kaszt ellenállásába, akik (némi joggal) szemére vethetik Bougainville-nek, hogy származása polgári, s a tengerésztiszti tudományokat „gyakorlatban” sajátította el, nem pedig a királyi tengerészkadétok exkluzív, skarlátpiros egyenruhájában.

Miután megvásárolták a két hajóra az ágyúkat, beszerzik a szükséges cserecikkeket, tenyészállatokat, vetőmagvakat, s utána fedélzetre lépnek - részben családotul - a jövő telepesek, akik már megszokták a gyarmati életet Kanada zordabb klímájú vidékein. A hajólegénységet néhány önkéntes egészíti ki, s egy természettudóst is magukkal visznek, aki emellett szívesen foglalkozik egzotikus népek folklórával is.

Ez végre Bougainville *saját* vállalkozása - csak a távoli célt ismeri, minden további egyéni leleményességétől, a szerencse forgandóságától függ, végül attól, hogy elkerüljék a minden francia hajóra leselkedő angolokat.

Ám mialatt Bougainville vállalkozása elindult s a Saint Maló-i flotta két hajója kifutott az óceáni vizekre, Kanadában kiújult a harci zaj, de most már nem egymás ellen harcoló angol s francia csapatok és a szemben álló rézbőrű törzsek között tört ki a háború, hanem ezek az évek voltak tanúi annak a hatalmas indián szabadságharcnak, melyet az angol források úgy őriztek meg, mint „*Pontiac lázadását*”.

Pontiac, az indiánok törzsi történelmének talán leghősiesebb s egyben legtehetségesebb alakja, személyi kiválóságával már korán megszerezte szűkebb világában a főnöki jelvényeket. Ottawa-indián volt, a Maumee-folyó partján született, a mai északnyugati Ohio vidékén. Laza törzsszövetség fűzte össze az itt élő különböző indián fajtákat, s Pontiac harmincéves korára a

franciabarát szövetséges-csapatok vezetője lett. Parancsnoksága alatt álltak így azok az indián erők, melyek 1755-ben győzelmet arattak Braddock angol tábornokon.

A franciák kivonulása megnehezítette, persze, az ottawák helyzetét is. Pontiacnak sikerült megegyezést létesíteni a „be nem avatkozás elve” alapján a franciák nyomába behatoló angol erők parancsnokával, abban az értelemben, hogy az indiánok nem háborgatják az angol csapatmozdulatokat, viszont őket sem bántják ősi földjeik, vándorlóterületeik s egyéb jogaik birtokában a brit felség katonái és biztosai a franciáktól elhódított észak-amerikai területeken.

Lassanként az ottawáknak s a többi indián törzsnek meg kellett ismernie a XVIII. század gyarmatosítóinak „Pax Britannicá”-ját: tilos volt ezentúl indiánnak az erődökbe betenni a lábát, csak a megjelölt helyeken kereskedhettek, s kitiltották a törzseket mindazokról az eddig szabad vadászterületekről, ahol ezek a vidékek érintkeztek az óhazából egyre nagyobb számmal özönlő angol telepesek számára kijelölt térségekkel. A franciák uralma enyhébb, közvetlenebb volt, nem éreztettek faji előítéleteket, s a francia telepesek szám szerint is kisebb veszedelmet jelentettek, mint az egyre inkább elterebélyesedő angol gyarmatosítás.

A franciáknak csak egy része vándorolt vissza az óhazába, a többség megmaradt az amerikai röghöz tapadva s várta, hogy majd „Franciaország csodája” bekövetkezik, s Lajos király visszaveszi mindazt, amit gyenge miniszterei kiejtettek kezükből. Ezek a francia telepesek nyílt vagy titkos szövetségeseivé váltak annak a Pontiacnak, aki - úgy látszik -, a diplomácia művészetében nem maradt el a XVIII. század közepének angol s francia államférfiúi mögött. Hatalmas szervezkedés folyt az indián törzsek közt, a legnagyobb titokban: soha a történelem nem mutatott példát arra, hogy lángra lobbanjon a rézbőrű törzsek faji szolidaritása, s egymástól igen nagy távolságra élő törzsek, nemzetségek, melyek nem is tudtak egymás létezéséről, hatalmas törzsszövetséget alakítsanak ki, mely elismeri Pontiacot vezérének. A Nagytavaktól a Mississippi alsó folyásáig két év alatt úgyszólván valamennyi indián törzs hajlandó volt vállalni a harcot s az ezzel járó kockázatot. A közösen megállapított s titokban tartott haditerv szerint 1763 májusában mindegyik indián törzsnek meg kell rohannia a legközelebbi angol erődöt s a lehetőség szerint meglepetésszerűen elfoglalni.

A hatalmas indián vállalkozás jórészt sikerült is: tizenkét megerősített angol támaszpont közül a kijelölt napokon nyolc jutott az indiánok birtokába; ezeken a helyeken a várórség legnagyobb része áldozatul esett az erődben levő polgári lakossággal együtt, s mérhetetlen zsákmány került az indiánok kezére, akik most már tűzérséghez is jutottak. Egyedül Pontiacnak nem sikerült tervezett vállalkozása, a legnagyobb angol csomópont és erőd, *Detroit* bevételre. Az angol parancsnok ugyanis Pontiac egy ellenségétől bizalmas értesítést kapott, hogy jó lesz május 9-én éjszaka résen lenni. A meglepetésszerű támadás, mely máshol oly sikerrel tükrözte az indiánok sajátos hadművészetét, itt kudarcot vallott, s Pontiacnak szabályos, hosszadalmas, európai szabályok szerinti várostromhoz kellett folyamodnia.

Pontiac politikai munkája megerősítette az indiánok szolidaritását: követői most már nyíltan beszéltek az összes fehérek kiűzéséről s egy nagy, egyetemes indián szövetségről. Sikerét kezdetben megerősítette, hogy a veszélyeztetett vidéken mintegy négyezer angol katona állomásozott csak, mely gyenge erőt képviselt a túlnyomó számban levő rézbőrű harcosokkal szemben, akik most már tűzfegyverekkel is bőségesebben rendelkeztek. Az angolok először vízi úton igyekeztek Detroitba segélycsapatokat juttatni, de ezek a hajók indián zsákmányként estek Pontiac kezébe. Viszont nem tudta megakadályozni, hogy a Niagara-erődből ne érkezék ide jelentősebb segítség. Ám Pontiac hadvezéri tehetsége megghiúsította a július harmincegyedik „véres kitörés” napján a detroitiai ellentámadását.

Pontiac kémei figyelték az Atlanti-óceán partvidékeit: mikor érkezik meg a várva várt francia flotta, mely hivatva lesz új fordulatot adni az eseményeknek. Ehelyett nagyon lassan ugyan, de mégis sorozatosan angol erősítések érkeztek, s ezalatt kiderült, hogy a rézbőrű harcosok kitűnőek kisebb csapatmozdulatokra, cselvetésre a bozótban s a szavannákon, de az európai értelemben vett várostrom tüzéségi párbajjal - teljesen idegen hadművészetüktől. A törzsek közt is súrlódások támadtak, s nemsokára Pontiac csak saját ottawáival szorongatta a bekerített Detroitot. Így az ostrom helyett a diplomácia fegyvereivel igyekezett a továbbiakban megvívni harcát, különösen akkor, amikor értesült a francia-angol békekötésről, mely megpecsételte a franciák amerikai birtokainak sorsát. Így visszavonult hazájába - a Maumee-folyó vidékére.

Az angol erődök egy része továbbra is az indián szövetség kezén volt, de a kezdeti sikerek már ellanyhultak, s a következő két esztendőben Pontiac inkább szervező munkával foglalkozott: újabb és újabb indián törzseket igyekezett bevonni a törzsszövetségbe, ami sikerült is neki, mert az „indián- király” híre most már egész Észak-Amerikában szétterjedt. Ezt a tekintélyt használta fel arra, hogy hivatalos béketárgyalásokat kezdjen ő brit felsége kormányzóival. A felkelés kirobbanása után több mint három évvel a New York állambeli Oswegóban 1766 júliusában meg is kötötték a békét, melynek során Pontiac nyugat-európai diplomátákat megszegyenítő ügyességgel harcolt az összes indiánok érdekeiért. Amikor megkötötték a békét - ő maga ajándékokkal dúsan megrakodva vonult el hazai hegyei s vizei felé, abban a biztos tudatban, hogy egész fajtájának az adott körülmények között dicsőséget szerzett, s az ő személye garancia arra, hogy az angolok - márcsak újabb felkeléstől való félelmükben is - betartják a vérrel írt passzusokat.

Magánbosszú vagy az angol gyarmati diplomácia keze volt-e benne további sorsában - nehezen állapítható meg. Egy angol kufár három esztendővel a békekötés után felbérelt egy illinois-indiánt, aki nem riadt vissza attól, hogy orgyilkos módjára megölje a rézbőrűek fajtájának legtehetségesebb, legkitűnőbb fiát, Pontiacot. Ő volt az egyetlen olyan sugárzó erő és akarat, aki képes volt arra, hogy a szűk törzsi érdekeken soha felül nem emelkedő rézbőrűeket egyetlen hatalmas, akkor még milliós faji egységbe tömörítse. Halálával megbomlott az egység, az ottawák és az illinoisok közt Pontiac meggyilkolása miatt a legvéresebb törzsi háború tört ki, mely az utóbbi törzsnek majdnem teljes megsemmisítésére vezetett.

A hasznot természetesen az angol gyarmati igazgatás húzta, mely ezentúl gondosan örködött - nehogy Pontiachoz hasonló hatalmas indián egyéniségek egyesíthessék újból a széthullott törzseket.

IX.

Mi maradt XV. Lajos tengerentúli birtokaiból abban az esztendőben, amikor Bougainville két hajója, az *Aigle* s a *Sphynx*, bizonytalan újvilágbeli útjára elindult? Az 1763 februárjában megkötött angol-francia béke bevezető szavai szerint a felek „keresztény, általános és örök békét” kívánnak kötni. Így tehát valóban általános érvénnyel szabályozták a francia gyarmatok kérdését is. Indiában Franciaország csak öt kereskedőállomást tarthatott meg, elvesztette Senegalt, Minorcát. Felbecsülhetetlen értékű s kiterjedésű amerikai birtokaiból csak apró töredékek maradtak: Saint Pierre és Miquelon s az Antillák egyes szigetei. Új-Franciaországot s a Mississippi partját az angoloknak engedte át Lajos király, míg a jobbspart egyéb pontokkal együtt spanyol kézbe került annak a sok költségnek jutalmazásául, mely a spanyolokat mint a franciák szövetségeseit terhelte. A legkeresztényibb király ő brit felsége javára lemondott „a legteljesebb formában, minden megszorítás nélkül, s anélkül, hogy valaha is, bármely ürügy

alatt, akármilyen jogcímen újból feltámaszthatná igényeit” minden egyéb amerikai birtokról. Amit cserében kapott - csak a francia lakosság vagyoni jogi biztosítása s a szabad vallás-
gyakorlat kikötése volt - amennyire ezt megengedik a törvények.

Így tehát Bougainville hajója, mely az elvesztett gyarmatok helyett új földeket ígért a francia koronának, azt a reményt éleszthette, hogy sikerül majd távoli, lakatlan vidékeken új otthont szerezni azoknak a franciáknak, akiket nem tud már eltartani az anyaország, s akik úttörői lesznek egy megújuló, hatalmas gall gyarmatbirodalomnak.

1763 szeptemberétől 1764. február elejéig tart a végtelennek tűnő, gyakran oly egyhangú tengeri út, míg fel nem tűnnek a Saint Malo-, mai nevükön Falkland-szigetek. Ha a szirteket, tengerből kiemelkedő zátonyokat hozzászámítjuk, százra is tehető a szigetek száma, melyek lakatlanoknak tűnnek, a tájéknak nincs különösebb varázsa, bár mindent, le egészen a tengerpartig, sűrű vegetáció borít. Hatalmas öböl nyílik a hajósok szeme előtt, dombos, hegyes vidék a háttérben: sehol nem emelkedik füstoszlop, semmi jele nincs annak, hogy ebben az inkább kietlen szigetvilágban valaha is emberi élet, valamiféle civilizáció születhetett volna. Hatalmas, meztelen sziklafalak nyúlnak a tenger felé, mintha éppen leszakadni készülnének - valami félelmes, őrdögi erő épp betaszítaná ezeket a dombokat, hegyeket az óceánba.

A fedélzeten a hajóstisztek heves vitába keverednek egymással, s tanúul hívják a tudós Pernettyt: vajon mikor látta először fehér ember ezeket a szomorú szigeteket, melyek mintha kiszakadtak volna az ősidőkben Patagónia partjairól. Bougainville Amerigo Vespuccira hivatkozik, aki e szigeteknek első felfedezője lett volna, nem sokkal Columbus után. Kiterítenek egy régi, 1598-ban készült holland térképet: Sebald kapitányról, aki először rajzolta be térképbe ezt a szigetvilágot, a németalföldi rajzolók Sebald-szigeteknek nevezik. Száz évvel később egy angol hajós, Strong száll ki az egyik szigeten, s a szorost, mely a szigetcsoportot nyugati és keleti részre tagolja, Falkland-szorosnak kereszteli, s ez a név szerepel Bougainville angol térképein.

Mintha valóban százévenként kötne itt ki egy-egy szellemhajó - minden olyan magányos, valószínűtlenül egyhangú. De... mintha a tengerpart felé mégis emberi lények közelednének... párosan, okuláréval szemükön, furcsa, imbolygó járással - a fedélzeten csodálkozó matrózok, telepesek figyelik a látványt: amint a szitáló örök esőben előjönnek az első *pingvinek*.

Másnap nagyszerű öblöt találnak, mely védelmet nyújt az állandónak látszó erős szelek, meg-megújuló viharok ellen. Sűrű, különös, vöröses szőnyeg fut le a tengerig, máshol meg mindent a sok esőtől selymes-bársonyos gazdag fűtakaró fed. A csónakok első dolga, hogy partra tegyék a magukkal hozott tenyészállatokat: fél óra múlva már tehenek, lovak, birkák legelnek azon a dús rétségen, mely talán soha nem látott még négylábú állatot.

Este Bougainville bejegyzi naplójába: „A horizontot csipkés hegységek zárják le, a vidéket meg-megszaggatja a tenger, a földek - emberek nélkül - mint halott tájékok hevernek, nincsenek sehol erdőségek, ezt a végtelen csendet csak a tengeri szörnyek rikoltása zavarja itt-ott meg, mindenben ez a szomorú végtelen egyhangúság uralkodik.”

A leendő telepesek kemény emberek, de ők is kissé megrettenve nézik ezt a szomorú jövődö hazát, melyet számukra kijelölt végzetük. De azok, akik először partra szálltak, lelkendezve jönnek vissza a fedélzetre: az öbölben szinte nyüzsögnek a legfinomabb fajta halak, s a sziget valóságos madárparadicsom, háborítatlanul keltenek, növekednek itt talán évezredek óta, oly szelídek a madarak, hogy mindegyiket meg lehet fogni szabad kézzel. Fa ugyan nincs, de a vastag, húsos halott füvek, melyekből végtelen mennyiségekre találtak, nagyszerű meleget adnak, amikor fellobbannak az első máglyák.

Bougainville is partra lép, Pernettyvel s a telepések vezetőjével együtt. A természettudós egyszerre elemébe kerül: e rengeteg madárfajtát csak az ő ornitológiai tudásával lehet fajtákra, családokra felbontani. Saint Simon kapitány elsüti fegyverét - ez az első lövés, mely elhangzik a Falkland-szigeteken. Bougainville látja, mint riadnak fel a szokatlan zajtól a végtelen idők óta semmi veszélyt sem neszelő madarak. A naplóban ezt jegyzi fel: „Bizonyos, hogy az embernek nincs olyan kegyetlen s vérszomjas jellege, melyet az állatok ösztönszerűen felismerhetnének, mint olyan lényét, mely az ő vérükkel táplálkozik. De a bizalom, melyet az embernek ajándékoznak ezek az ártatlan lények, bizonyára nem tart sokáig - menten meg kell tanulniuk, hogy ezentúl már úgy kell őrizkedniük az embertől, mint legkegyetlenebb ellenségüktől...”

A Saint Maló-i hajósok kivetik a hálót s ez szinte percek alatt feszül a dús zsákmánytól. Egy tengerésztiszt már az első órákban kezdi feltérképezni a szigetet. Bougainville keze kinyúlik s nevet ad az öbölnek, szigetcskének, hegycsúcsoknak, válogatva XV. Lajos miniszterei, udvari emberei között: kinek-kinek nevére keresztelje e távoli világok birtokba vett tájékait.

A várost, melyet két öböl között, a sziget legszebb helyén jelöl ki, Szent Lajosról nevezi el. Hogy kezdődik a város építése? A dolgos kanadaiak munkára indulnak, az első kellék: „erőd” - váratlan támadások elleni védelem, s ezért menten ágyúállást készítenek tizennégy kisebb lövegnek. Utána partra szállítják a készleteket is, hiszen nem lehet tudni, mennyire sínylette meg az élelmiszer s az anyag a hosszú, viharos tengeri utazást. Bougainville maga is szerszámot ragad: Kanadában nem hiányoztak a tapasztalatok, s most mindannak jó hasznát veszi, amit az irokézekről tanult a táborverés tudományából.

A hajómérnök obeliszket emel - a birtokbavétel dicsőségére. Egy flaskába belerakják a teljes hajólegénység nevét feltüntető pergament, gondosan pecséttel lezárják száját, majd egy ezüstlapra felvésik a Franciaország dicsőségét szolgáló írást, mely pompázó latin mondatok közt emlékezik meg a jó Lajos királyról, kiváló miniszteréről, Choiseulról. (Pompadour nem szerepel rajta - a királyi kegyencnő talán épp ezekben a hetekben búcsúzik el végleg az árnyékvilágtól.) Bougainville maga mint ezredes és sorhajókapitány tűnik fel az ezüstlapon, ahol az expedíció nagylelkű támogatói között Arboulin bácsi is helyet kap. Végül az obeliszkre felszegezik XV. Lajos arcképét is és megkoszorúzzák Bourbon-liliomokkal.

Bougainville sétál királyságában, boldogan hallja az épülő telep kedves zaját. Minden reménye megvan arra, hogy a készletek segítségével a telepések nyugodtan áttelelhetnek, a partra tett jószág szaporodása biztosra vehető, a volt kanadai franciák jóval mostohább körülményekhez szoktak, mint itt, Saint Malo szigetein. Nincs más feladata hát Bougainville-nek, mint visszaindulni Franciaországba, jelenteni urának s úrnőjének, Pompadournak: a francia korona új ékességhez jutott, új telepéseket hoz majd, új lendületet kap ez a távoli kolonizáció, melynek az a nagy előnye, hogy nem kell semmiféle vad törzsekkel megküzdeni, e békés, józan foglalás még Rousseau híveit sem háboríthatja fel, hiszen a fehér ember itt semmiféle embertársát sem szorította ki a sziget békés birtoklásából...

Kibontja a vitorlákat, nyugtalan szelleme már újból Franciaország felé tekint...

Az udvar, melyet viszontlát Bougainville, nem hasonlít ahhoz, melyet elhagyott. Már senki nem említi Pompadour nevét, mintha emléke is átkozott lenne, maga a király is kerüli, hogy nevét kiejtse. Amikor Bougainville-t fogadja, jól tudja: valaha az első szót Reinette ejtette Bougainville-ről, ő számolt be egy estén az ifjú dragonyostiszt gáláns kalandjairól az irokézek földjén, ő említette: ez a fiatal francia tiszt nemcsak matematikában s várvívásban kitűnő, de könyvet ír a rézbőrűek szokásairól, erkölcséről is. Lajos királynak jó az emlékezőtehetsége. Minden Pompadourt idézi fel, de a király nem említi Reinette nevét.

Mintha csak száraz hajózási adatok lennének, úgy olvassuk: Bougainville kapitány alig három hónapi franciaországi tartózkodás után újból az Aigle fedélzetére száll, hajójára véve telepesei csoportját, akik közt legtöbb a kétkezi mesterember, de mérnök is akad. Októberben indulnak, s már januárban feltűnik Saint Malo szigetének ködös, esős körvonala. Columbustól kezdve hány példa van arra, hogy az otthagytott telepnek már csak romjait találja a visszatérő: testvérharc, ellenség, kalózkodás, elemi csapások végeztek velük. Bougainville ott áll hajója fedélzetén s szívszorongva lesi az első fényjeleket: élnek-e, megvannak-e, akiket unokatestvérének vezetésével esztendeje otthagytott?

Milyen lelkesedés árad partraszállása után az első naplójegyzetéből: „Végtelen boldogsággal szolgált, hogy láthattam az én telepeseimet, kicsattanó egészségben, valamennyiük tökéletes állapotban volt... soha nem kaptak olyan havat, amely elborította volna cipőjük sarkát, sem pedig jeget. Szépen kigömbölyödtek az emberek, a vetések nagyszerűen keltek ki, az állatok éjjel és nappal a legelőkön tartózkodhatnak, bőséges táplálékot s itatókat találva...”

A „város” nő - raktárak, házak épülnek, de kevés a fa, s Bougainville hajójából tesznek partra építőanyagot: a kis erőd már egészen elkészült, sánc veszi körül, puskaforos torony épült - kő bőséggel van a szigeten, ebből emelkednek a telepesek házai is.

A legnagyobb problémák egyike így a fahiány. Amikor Patagónia partjai mellett hajóztak - napokon át erdők vonulata követte a partokat. Bougainville lehajózik egészen a Magellanszoros környékére, s néhány óra múlva már vígan csattognak a szekercék: a franciák válogathatnak a legkitűnőbb épületfa-anyagokban, melyek vagyont érnek az óhazában is. De lehet, hogy ezzel megsértik a hely valamilyen titokzatos szellemét. Egyszerre lesből „patagónok” rohannak elő s a védtelen, fegyvertelen, támadásra fel nem készült favágó telepesei közül óriási fabunkóikkal hármat menten lemészárolnak, s csak két muskétalövessel lehet őket elriasztani.

A hír nagy megdöbbenést kelt: más nem történt, mint hogy a franciák fákat döntögettek, s mégis megtörtént a támadás - méghozzá olyan emberek részéről, akikről még a legkorábbi spanyol források is - a Magellan kíséretében levő Pigafetta elsősorban - azt írták, hogy rendkívül barátságos, békés természetűek, s óriás alakjuk, hatalmas izomerejük ellenére szívesen közelednek a fehérekhez, s örömmel osztják meg velük mindazt, amit zord klímájuk ajándékozik nekik.

A hajó fedélzetén haditanácsot tartanak. Saint Simon, a nagy vadász és másodkapitány kitűnő „diplomata” hírében áll, ha bennszülöttekkel való barátkozásról van szó. Vállalja, hogy csónakon partra száll, s a dereglye utána visszamegy a hajóra s elhozza az ajándéktárgyakat. De a franciák, ahogy partra érnek, ellenséges patagónokkal állnak egyszerre szemben, s a fenyegető kör lassan bezárul körülöttük. Saint Simon ebben a rendkívül veszedelemes helyzetben valódi „színjátékot” mutat be. Tudja jól, hogy a franciák tűzifegyverei könnyen lemészárolhatnának egy tucatnyi bennszülöttet, de ezzel egyszer s mindenkorra lehetetlenné válnék a baráti érintkezés a patagónokkal ezeken a partokon. Így hát a bekerített franciák úgy tesznek, mintha semmiféle veszély sem fenyegetné őket: rágyújtanak katona- és tengerész-dalokra, előveszik a pipákat, csiholnak, bodros tüzet fújnak, majd vidáman kezdenek falatozni - telve feszültséggel s minden pillanatban készen arra, hogy a támadásra fegyvereiket ragadják elő. Miért késik a csónak, mely az ajándékokat hozza? Hiszen ezek nélkül hogyan is kezdhethetnek el a „diplomáciai” megbeszéléseket? A tenger nyugtalan, az egyik patagón főnök baljós mozdulatokkal integet feléjük, s csoportról csoportra jár, mintha feltűznél testvéreik: a franciák bekerített helyzetük veszélyeire kénytelenek rádöbbszenni, amikor megjelenik a várva várt dereglye. Egy pillanat alatt kiderül az égbolt - a franciák vidám énekkel, mosolygó arccal kínálják a tükröket, piros kendőket, gyöngyöket, késeket, s akkor következik be a barátságos jelenet

csúcspillanata, amikor a franciák kibontják a királyi lobogót s XV. Lajos hatalmas festett képét - felsorakoznak melléje, felhívják a patagónokat arra: fogadjanak hűséget a távoli felségnek. A napló csak annyit ír e jelenetről: „hatalmas örömkialtásokkal s énekkel fogadták a zászlót, a legbékésebb indulatokról téve tanúbizonyságot, szívesen adták hűségesküjüket”. A feljegyzés bizonyára dicséri a felfedezők királyhűségét - kissé kétséges mégis, mit érthettek az egész jelenet s szertartás lényegéből a patagónok, akiknek aligha lehettek világos fogalmaik arról, mit jelképez a legkeresztényibb király képmásának megjelenése a kietlen Terra del Fuego.

A barátság helyreállt, megkezdődött a cserekereskedelem, melyben a fő cikk a bennszülöttek részéről az állatbőr. A tudós Pernetty tanulmányozhatta a patagónok természetét, ő is megállapítja, hogy tudomása szerint ők a föld legnagyobb termetű lakói. A franciák bennszülött temetőt fedeznek fel: a szél elhordta a sírokról a humuszt. Mielőtt továbbhajóznak, Pernetty néhányat gondosan kiásat s elcsomagol a csontvázakból - felrakja őket a hajó fedélzetére, el is jutnak Franciaországba, ahol elvégzik majd az első antropológiai kísérleteket a halott patagónok csontvázain, a tudománypártolóvá vált Arboulin bácsi anyagi támogatásával.

A kis gyarmat most már fában sem szűkölködik - a Saint Maló-i hajóácsok két kis vitorlás-hajót építenek. A telepések reményteljesen nézhetnek a jövőbe, s a nyugtalan, újabb tettekre vágyó Bougainville megint búcsút mond az általa alapított gyarmatnak, a két hajó elindul óceáni útjára - bízva abban, hogy a legközelebbi érkezéskor új telepésekkel gazdagíthatja a legdélibb francia koronagyarmatot.

A Saint Malo- vagy Falkland-szigetek nevén dől el a gyarmat sorsa, mely hirtelen az európai nagypolitika boszorkánykonyhájába kerül. Alig egy esztendővel azután, hogy a franciák megvetették lábukat a szigeten, két angol hadihajó legénysége a híres Byron parancsnok vezetésével, partra szállt a szigeten s azt az angol korona jogára alá helyezte.

Az angol-francia béketárgyalások már eldőlték, XV. Lajos semmit sem óhajtott annyira, mint a békét - mindenáron. A végtelen távolságban levő déli féltekére szórt parányi gyarmat a maga másfél száz franciájával aligha befolyásolhatta a békekötés sorsát. De a versailles-i kabinet még valamilyen más, kétségbeesett sakkhúzással kísérletezett: Franciaországban és Spanyolországban egyaránt a Francia Ház királyai uralkodtak, így a francia diplomáciának nem volt nehéz dolga meggyőzni Madridot arról: ha már nem loboghat mindörökké a Saint Malo-szigetek fölött francia zászló - e fontos stratégiai kulcshelyzetet jelentő gyarmat mégse kerüljön az angolok kezére. Erre pedig egyedül csak a katolikus király öfelségének van joga, minthogy a majdnem háromszáz éves tordesillasi döntés értelmében, a pápai határozatnál fogva - ez a szigetcsoport is a spanyol felségterületre esik, kiegészítő része a dél-amerikai spanyol gyarmatvilágnak. Itt legfeljebb castiliaiaknak van keresnivalójuk, de briteknek semmi esetre sem.

A diplomácia manőverei úgy hozzák, hogy az angolok nem akarnak egyszerre két ellenséggel szembenézni s - valóban ideig-óráig, mint ahogy a történelem tanítja, hiszen a Falkland-szigetek ma angol koronagyarmatot alkotnak - elismerik a spanyolok felségjogát. A pirula így is keserű a franciák számára, de legalább nem a gyűlölt angol ellenség kezére kell adni békés hódításukat. Ezt a tengerészeti s egyben diplomáciai manővert ki is tudná ügyesebben, tapintatosabban lebonyolítani, mint az a harmincas évei derekán levő tiszt, tengerész, diplomata, matematikus, író és világfi, aki Lajos király mindenható miniszterének, Choiseul hercegnek parancsait várja. Choiseul viszont az a ritka francia politikus, aki felismerte a tengerészet szerepét Franciaország nagyhatalmi sorsában - valóban lázas igyekezettel próbálja a hadiflotta terén elérni s túlszárnyalni az angolokat. Choiseul dönt: a Saint Malo-szigetek átadását Bougainville-nek kell végrehajtania, de úgy, hogy ezzel képviselje Franciaország nagyhatalmi

állását. Némi flastrom a sebre: a madridi udvar hajlandó a francia gyarmatosoknak s így Bougainville-nek is megtéríteni a „befektetési költségeket”, s a francia felfedező - számot vetve a spanyol kincstár közismert lomhaságával - mégis - részletekben - hatszázezer frank összeget mondhat újból magáénak.

Choiseul szobájában azonban Bougainville nem elégszik meg annak a szomorú szerepnek vállalásával, amit a szigetek felségjogának átruházása jelent. Bougainville rendkívül tájékozott a földrajzi irodalomban, elolvasta mindazokat a műveket, melyek korábbi óceáni utazásokról adnak hírt, tagja akadémiáknak s tudós társaságoknak, Londonban élő barátai tájékoztatják a távoli tengereken lezajló eseményekről. Műveltsége átfogó s lebilincseli a minisztert. Ha elveszítjük - mondja - az Iles Malouines-t, a Déli-óceánban még rengeteg föld és sziget létezik, mely „szűz”, gyarmatosító nem tette rájuk lábát, bőségesen kárpótolhatnák a Saint Malo-szigetek elvesztéséért a francia koronát. Bougainville egybevetette a korábbi felfedezésekről írt beszámolókat, egyeztetni Quiros, Mendaña, Dampier térképeit. Megemlíti Drake utazását, tud Abel Tasman felfedezéséről, nem ismeretlen előtte Cook kapitány vállalkozása sem az Endeavour fedélzetén. Mindez Choiseul dolgozószobájában hatalmas, reményteljes tervek humusza. A miniszter szívesen álmodik új nagy tengeri felfedezésekről s megnyeri magának Lajos királynak hozzájárulását is, aki szintén fogadja Bougainville-t. Így megkapja a francia tengerészkapitány a titkos utasítást - ha elvégezte Saint Maló-i misszióját, induljon hajójával a déli tengerekre.

A titok nem tart soká - Bougainville egész társasága, a francia enciklopédisták legjava értesül arról: barátjuk s most már támogatójuk ismeretlen tengerekre készül, hogy ott gyarmati felfedezéseken kívül gazdagítsa a tudomány világát is. Egyszerre úgyszólván megrohanják Bougainville párizsi szállását, mindenki vele akar indulni, hiszen ezekben az években - 1765-ben vagyunk - a „nemes vad” fogalma, a rousseau-i szellem s emellett a természettudományok rohamos haladása megérleli az érdeklődést a Föld legtávolibb lakott tájai iránt is.

Talán ez az első olyan vállalkozás, melyben az expedíció vezetője tudatosan számol azokkal az igényekkel, melyeket a tudomány támaszt. Egy kiváló, általános tekintélynek örvendő természettudós, Commençon mellett dönt, mellette Vivés orvos és Verron fiatal csillagász kerül az Étoile fedélzetére, mely az expedíció kisebbik hajója; a „zászlóshajó” egy huszonhat ágyús fregatt, melynek „Boudeuse” a neve - Duzzogó - s ez emlékeztet arra, hogy a francia rokkoló századában vagyunk.

Egy-két önkéntes is kap helyet a fedélzeten, közöttük Károly nassauai herceg, aki a későbbi évtizedekben majd mint II. Katalin cárnő híres tengeragya kerül bele a történelembe.

A véletlen elénk vetette Bougainville „*Utazás a világ körül*” című hatalmas kétkötetes művének 1772-ben Párizsban, Saillant et Nyon kiadóknál megjelent *eredeti* példányát. Adjunk vissza e helyen néhány sort abból az ajánlásból, mellyel a mű kezdődik, amikor Bougainville királya felé fordul:

„...Az utazás, melyről a következőkben beszámolni szeretnék - első olyan vállalkozás, melyet Felséged hajói hajtottak végre. Az egész világ ismeri már a földkerekség alakját. Azok a tudósok, akikre Felséged rábízta e vállalkozás előkészítését, e kitűnő franciák meghatározták már földgömbünk méreteit. Bizonyos, hogy Amerika felfedezése, mely csodálatraméltó bátorság és siker eredménye - spanyoloknak s portugáloknak köszönhető. A rettenthetetlen Magellan - királya kegyelméből, aki ismerte embereit - megszabadulhatott a felfedezőknél oly gyakori sorstól, hogy megszállt látnoknak tartsák. Ő volt az, aki megnyitotta a sorompókat, áthatolt a legveszedelmesebb szakaszokon. Bár a balsors megfosztotta attól a dicsőségtől, hogy maga vezesse haza hajóját Sevillába, elvitathatatlan az érdeme, mely azért borítja dicsőséggel, mert

először hajózta körül a Földet. Az ő példáján felbuzdulva angol és holland tengerészek bukkantak új és új földekre s ezeknek felfedezésével gazdagították Európát.

...Felséged úgy határozott, hogy felhasználja a béke áldásait s olyan lehetőségeket biztosít a geográfiának, melynek gyümölcseit az egész emberiség élvezheti majd. Az Ön támogatásával vállalkoztunk mi is így nagy utunkra: mindennemű megpróbáltatás várt ránk lépten-nyomon, de nem hiányzott belőlünk sem a türelem, sem a lelkesedés. Küzdelmeinknek története az, amit Felségednek íme átadok; az Ön tetszése lesz legfőbb érdemünk.”

X.

Idézzük néhány sorban a neves utazó könyvét ott, ahol a Boudeuse indulásáról számol be:

„1764 februárjában Franciaország megkezdte a Saint Malo-szigetek gyarmatosítását. Spanyolország magáénak követelte ezeket a földeket, minthogy a dél-amerikai kontinenshez tartoznak. A spanyol jogot elismerte királyom, s így parancsot kaptam arra, hogy átadjam telepeinket a spanyoloknak, utána kelet-indiai vidékeket keressek fel, a trópusi tengereken keresztül. Az expedícióra megkaptam a Duzzogó fregatt parancsnokságát s a Saint Malo-szigetekenél találkoznom kellett az Étoile-lal, mely a hosszú utazásra szánt élelmiszereket tárolja, s követi fregattomat az előreláthatóan évekre terjedő vállalkozás alatt. Különböző körülmények megakadályozták tervezett találkozásunkat, s az Étoile elmaradása nyolc hónappal hosszabbította meg vállalkozásunkat...

1766 novemberének első napjaiban Nantes-ba indultam, ahol a Boudeuse épült... November 15-én bocsátották vízre a hajót, s vontuk fel horgonyainkat, hogy egyenesen a La Plata-folyó torkolatához induljunk: itt két spanyol fregattal kellett találkoznom, melyek október 17-én futottak ki. Velük közösen kellett átadnom a szigeteket a katolikus király hatóságainak...”

Az indulás elég keserves volt: szélviharok dúltak, s a Boudeuse-nek különböző kalamitások után vissza kellett vitorláznia Brestbe. Úgyszólván át kellett építeni a hajót, ennek ellenére - mint a kapitány írja - „...nem tagadhattam le magam előtt sem, hogy a hajóm aligha lehet alkalmas a Horn-fok körüli tengereken leendő hajózásra.” Ennek ellenére december elején a szükséges javítások után a Duzzogó kifut a tengerre.

Az „Utazás a világ körül” következő lapjain tengerészeti és csillagászati megfigyeléseket találunk, melyek kiegészítik nyilván a hajónapló bejegyzéseit. Madarak járását, csillagok pozícióját figyelik az alatt a néhány hét alatt, míg a Boudeuse befut végre a La Plata-folyó torkolatához. Rövidebb navigálás után a francia fregatt 1767. január 31-én horgonyt vet Montevideóban. A két spanyol fregatt már egy hónapja itt várakozik az öbölben a Duzzogóra. Parancsnokukat nevezte ki a király a Saint Malo-szigetek kormányzójává. Innen a francia s spanyol kapitányok együtt mennek egy folyami hajón Buenos Airesbe - Buccarelli spanyol alkirály látogatására.

Az Ezüstoffolyam - a Rio de la Plata - varázsa elragadja a francia utazót, s menten tanulmányokba kezd, hogy felderítse a folyó eredetét, forrásait s pályáját. Jezsuita utazók megfigyeléseit felhasználva igyekszik feltérképezni a folyót s környékét - megszabadulva elődjeinek tévedéseitől. Közben el-elmélkedik a Plata-folyó környékének történetén, felidézi az első gyarmatosok, így a tragikus sorsú Pedro de Mendoza expedíciójának komor sorsát: ő volt Buenos Aires alapítója, de sorozatos balszerencse pecsételte meg vállalkozását.

A provincia székhelye, Buenos Aires - Bougainville szemével nézve - „szabályosan épült város, jóval nagyobb kiterjedésű, mintsem hinné az ember, ha tudja, hogy lakosainak száma

húszezer körül van, beleszámítva fehéreket, négereket s meszticeket. A házak formája követel meg ugyanis ekkora teret. Ha nem számítjuk a kolostorokat, középületeket s néhány palotát - a többi ház igen alacsony, csak földszintes épületeket láttam. Viszont mindegyiknek hatalmas udvara s szép kertje van... Buenos Airesnek azonban, sajnos, nincs kikötője, hiányzik legalább egy móló, ahol a hajók horgonyt vethetnének - a legközelebbi kikötőhely három mérföldnyi távolságra esik. A hajóknak itt ki kell rakodniuk kis hajókra, melyek fel tudnak haladni a kis Rio Chuelo mentén. Végül itt is szekérre kell rakni az árut, mely háromnegyed mérföldnyi út után érkezik a fővárosba...”

Miután beszámol az összes templomokról s vallásos egyesületekről, megemlíti, hogy a dominikánusok a négerek számára is felállítottak egy plébániát: itt mondják számukra a misét, itt rendeznek „egészen rendes” temetéseket. Mindez aránylag nem költséges, a plébániához tartozó négerek személyenként s évente négy realt fizetnek.

Bougainville végignézi a négerek ünnepét: maguk közül két királyt választanak, egyik a spanyolt, másik a portugált jelképezi - mindkét király egy-egy királynőt vesz magához. Két zenekar, fegyveresek s igen jól öltözött négerek alkotják a királyok kíséretét, nagy körmenetet tartanak, mely keresztekkel, zászlókkal díszítve vonul zenekarok kíséretében. Énekelnek, táncolnak s színlelt ütközeteket vívnak, majd litániát mondanak. Teljes napon át tart a négerek ünnepe, melynek „látványa valóban a szemnek nagyon kellemes”.

Bougainville nem elégedik meg a fővárosi benyomásokkal, meglátogatja lóháton a város környékét s beszámol arról, hogy ebben a lehető legszerencsésebb klímában, termékeny földek mellett a földművelés mennyire elhanyagolt. „...A világ legtermékenyebb vidéke lehetne ez, mindenfajta termék bőségével, ha kellőképp megművelnék. Még az a kevés gabona s tengeri, amit itt elvetnek, az is rendkívüli bőséggel fizet, sokkal dúsabb termést hoz, mint Franciaország legjobb földjei valaha. A természet e gazdag ajándékai ellenére minden úgyszólván parlagon marad, a házak közelében levő földek éppúgy, mint a távolabbi területek. Ha valahol megművelt tanyát lehet látni - ott bizonyosan néger rabszolga gazdálkodik. Egyébként a marhák és lovak oly hatalmas számban tenyésznek, hogy lóhátról ösztönzik az igásökröket, s ha valaki megéhezik, csak leöl egy ökröt, elfogyasztja, amire szüksége van s a maradékot otthagyja a vad kutyák s »tigrisek prédájául - ezek az egyedül veszedelmes állatok ezeken a vidékeken«.”

A kutyákat Európából hozták be, de itt a könnyű táplálékszerzés miatt elszaporodtak s elvadultak, otthagyták gazdáikat, néha falkákba verődve támadják meg a szarvasmarhákat, sőt előfordul, hogy a lovasembert is, ha nagyon éhesek.

Ami a Rio de la Plata őslakóit, az itteni indiánokat illette, itt a spanyoloknak a Buenos Aires alapítójaként szereplő Mendoza szomorú sorsa óta volt néhány keserű emlékük: a bennszülötteket nem lehetett egykönnyen belekényszeríteni a „civilizáció jármába”. Ezek az indiánok Bougainville leírása szerint - középtermetűek, meglehetősen rútak voltak, a zsiradék, mellyel szüntelenül kenték magukat, még sötétebbé tette amúgy is rézszerű bőrüket. Egyetlen öltözkük a kecskebőr köpeny, ez lelóg a sarkukig, ebbe burkolóznak, ha rájuk törnek a kegyetlen szelek. Az állatbőr szőrös oldalát fordítják befelé, a külsőt tarkára festik. A főnököt a homlokát díszítő bőrpántról lehet felismerni, ezt rézcsat ékesíti. Fegyverük nyíl s parittyá, melyből kétfontos kögolyókat repítenek el - rendszerint lóhátról, vágatva üldözik a vadat, melyet kétszáz lépésnyi távolságból is leterítenek a kögolyók. Ezek a nomádok egész életüket lóháton töltik, nincs sehol állandó telephelyük a spanyol városok közelében. Időnként nagymessziről látogatnak ide, főként azért, hogy pálinkát vásárolhassanak. Ha megkapták a „tüzes italt”, addig isznak, míg moccanni tudnak. Cserébe bőrt, fegyvereket, lovakat bocsátanak áruba. Amikor megitták az utolsó csepp pálinkát is, s már nem maradt egyetlen lovuk sem -

körülsettenkednek a tanyákon, elragadják az első lovat, melyet kikötve látnak, s elvágtatnak vele a pusztaságba. Az is megtörténik, hogy több százan támadnak meg egy spanyol tanyát, hogy megkaparintsák a jószágot, vagy kifosztják az útjukba kerülő karavánt. Ilyenkor rabolnak s öldökölnek, s hogyan lehetne védekezni ezeken a végtelen térségeken a pusztai emberek ellen, akikkel csak akkor találkozhatnak a spanyolok, ha az indiánok is úgy akarják. Egyébként „ezek az indiánok igen bátor, harcias emberek; már rég elmúltak azok az idők, amikor egyetlen spanyol vitéz ezer bennszülöttet is megfutamíthatott...”

De nemcsak indiánok veszélyeztetik a Rio de la Plata vidékének spanyoljait. Brazília déli határai körül még a XVI. században egy szökött rabszolgákból, fegyencekből alakult „Köztársaság” terjeszkedik, mely a São Paulo nevű főbb telepükről „paulistának” nevezi magát. A baj Bougainville szerint ott van, hogy e rablók száma egyre szaporodik. Indián asszonyokat rabolnak maguknak s igyekeznek terjeszkedni a spanyol birtokok rovására. Mindenféle fajta szerepel bennük, s olyan közösséget alkotnak, mely csak a fosztogatásból él. Jaj annak, aki a kezük közé kerül a spanyolok közül. Viszont soha nem merik kifüstölni őket észak-nyugati telepeiken. Az európai eredetű gyarmatosok e félelmes erejű rablótársaságnak más nevet adtak: „mamelukoknak” nevezik őket, az észak-afrikai pusztaságok vad s pusztító fegyvereire gondolva.

A mamelukok elsősorban a legjobban értékesíthető árut, a rabszolgát keresték: minden épkézláb ember a kikötővárosokban jó pénzért gazdára talált. Ezért sorozatosan betörték azokra az indián telepekre is, melyeknek emlékét úgy őrizte meg az Újvilág történelme, mint: „paraguayi jezsuita köztársaság”. Egyes források szerint a „reductiók”-nak nevezett indián telepekről több mint hatvanezer embert raboltak el az esztendőök során.

Minthogy kezdetben az indiánok, akik itt ebben az időben már csak földműveléssel foglalkoztak, nem tudtak védekezni ellenük, a jezsuita atyák kiürítettek jelentős területeket s összevonták telepeik indián lakosságát az őserdők védelme mögött. Ám amikor a mamelukok ide is követték őket - engedélyt kaptak a spanyol királytól arra, hogy tűzifegyvert adhassanak indiánjaik kezébe. Így a XVIII. század első harmadától kezdve ágyúöntő műhelyek, fegyvergyárak sokasodtak Paraguayban, s az atyák takaros egyenruhába bújtatott indián ezredeket vezényeltek - katonáik száma egyes források szerint meghaladta a harmincezet, s ez volt az egyetlen katonai erő, mely meg tudta állítani a mamelukok támadását, sőt súlyos csapást mért a rablótársaságokra, melyeket titokban támogattak főként a portugál gyarmati hatóságok Brazília felől.

Bougainville Buenos Airesben megkapta a főkormányzótól Saint Maló-i befektetéseinek még hátralékos összegét, s innen szárazföldi úton igyekezett vissza Montevideóba, ahol várt rá a Boudeuse. Ez az igazi Amerika: végtelen pampák, félvad lovak vágtatnak az útihintó nyomában, át kell kelniük folyón oly módon, hogy egy törekeny kis csónakban két lóval húztatják a vízben magukat, csillagos ég alatt töltik az éjszakát, egyetlen táplálékuk a félig nyers hús.

Montevideóban még egyszer rendbehozzák a Duzzogót, hogy méltósággal képviselje a francia színeket a közeledő szomorú szertartáson. 1767 februárjában a két spanyol fregattal együtt indulnak el, ködben, szélben, viharok között a Saint Malo-szigetek felé. Bougainville szíve összeszorul, amikor április elsején a bagyadt napfényben megvillan a kis erőd tetején a francia zászló, s látja távcsövén át, amint fogadására összegyűlik az egész kolónia.

Bougainville-nek kell vállalnia a legszomorúbb feladatot: az összegyűlte előtt ő olvassa fel XV. Lajos levelét. A király felment mindenkit hűségesküje alól. Aki maradni akar a szigeten - maradhat, mint spanyol alattvaló. Utána következik a hatalomátadás szertartásának végső aktusa: még egyszer felsorakoznak a franciák a lilomos lobogó árnyékában, mely lassan-

lassan lefelé kúszik, s ugyanakkor a másik zászlórúdon magasra emelkedik a katolikus király zászlaja.

A telepések egy része nem akar spanyol uralom alatt maradni: ezeket az egyik fregatt a kontinensre viszi, hogy innen jussanak haza, ha tudnak, új megpróbáltatások felé. Bougainville-nek a szigeten kell maradnia, míg testvérhajója, az Étoile meg nem érkezik - hiszen csak így remélheti, hogy kiegészítheti egyre jobban fogyó készleteit.

A hónapok telnek, az Étoile-nak nincs nyoma sem. Bougainville úgy határoz, hogy a Boudeuse-zel, melynek élelmiszerkészletei alig pár hétre elegendők, Rio de Janeiróba indul: ezt a kikötőt jelölték meg az Étoile-nak, ha valamilyen okból nem juthatna el a Saint Malo-szigetekre.

„Nem vállalkozhattam arra, hogy egyetlen fregattommal szeljem át az óceánt - írja Bougainville könyvében -, mert a hajón legfeljebb hat hónapra való eleséget lehetett tárolni a legénységnek... Amikor láttam, hogy csak két hónapra való élelem maradt, június 2-án felkerekedtem... Az átkelés kellemes volt, június 20-án megpillantottuk Brazília hegycsúcsait s másnap elértük a Rio de Janeiró-i öböl bejáratát. Felhúztam tiszteletből a portugál lobogót, elsütöttem egy ágyút, s erre az egyik halászhajóról feljöttek a fedélzetre, révkalauzt fogadtam közülük... délután öt órára a Szent Kereszt erőd közelébe kerültünk, egy portugál tiszt jött hajómra s megkérdezte érkezésünk okát. Egy tisztemet elküldtem a braziliai alkirályhoz, hogy tárgyalja le vele az üdvölvések kérdését... A tiszt nemsokára visszatért s közölte az alkirály válaszát: amikor valaki ismerősével találkozik az utcán s köszön neki, nem kérdezi meg előre, vajon az a másik viszonzni fogja-e valóban köszönését, hanem leveszi kalapját. Ha tehát mi ágyúlövésekkel üdvözljük városát, ő tudni fogja, mitévő legyen... Minthogy ez a válasz nem tetszett, tartózkodtam az üdvölvésektől.”

A szertartásoknál nagyobb jelentősége volt annak, hogy a francia parancsnok valóban itt találta testvérhajóját: az Étoile-t sokféle kalamitás akadályozta abban, hogy kifusson a Saint Malo-szigetekre, viszont eléggé ellátták még hazulról élelmiszerekkel, s így némi kiegészítéssel Bougainville elhatározhatta útjának megkezdését.

Az alkirályt is ki kellett engesztelni: legjobb gálaruhájában, tisztikara élén tett nála Bougainville látogatást, amit a portugál főúr három nap múlva viszonzott a Boudeuse fedélzetén - ez alkalommal meg is kapta az áhított tizenkilenc ágyúlövést, s így a barátság szent volt, a francia tisztikar s nyilván a legénység is most már részt vehetett a brazil metropolis nyüzsgő életében, örökfarsangos örömeiben.

„Az alkirály figyelme valóban nem ismert határt: vacsorákat adott tiszteletünkre a víz partján, jázminbokrok s narancsfák árnyékában. Ezután páholyt bocsátott rendelkezésünkre az operában. A terem nagyon tetszetős volt - Metastasio egy darabját láttuk mulatt művészekkel s hallottuk a nagyszerű olasz zeneműveket, meglehetősen gyenge zenekarral, melyet egy púpos pap vezényelt...”

Ám az élesszemű francia utazó nemcsak gyönyöröket kerget a brazil fővárosban, hanem terjedelmes fejezetben ismerteti *Rio de Janeiro* gazdasági életét is a XVIII. század közepén. Elmondja, hogy Brazília bányái mily hatalmas gazdagság forrásai: csak a gyémánt a „korona tulajdona”, ezt mindenki, aki ily követ talál, köteles beszolgáltatni. A bányászott vagy mosott aranyat „magánosok” kívánságára rúdalakban forrasztják össze, majd a pénzverdébe kerül, ahol előbb leveszik a „kincstár hasznát”, s csak utána fizetik ki az ellenértéket a beszolgáltatónak. A gyémántcsempészség főbenjáró bűn: „ha a csempész szegény ember - fejébe kerül, ha azonban meg tudja fizetni azt, amit a törvény követel tőle - azaz a kő elkobzásán kívül annak kétszeres értékét: úgy egy esztendővel s utána a száműzetéssel megússza”. Ennek

ellenére vígan virágzik a gyémáncsempészet (nyolcszáz fekete rabszolgát foglalkoztat a király gyémántkereséssel!), hiszen a kő hatalmas értéke serkenti a vállalkozást s a gyémánt „kis helyen is elfér...”

A fejezet végén Bougainville, az enciklopédikusok neveltje s a közgazdaságilag képzett közéleti ember felállítja annak a jövedelemnek mérlegét, melyet a portugál király húz Brazíliából. Aranypiaszterekben számol s így kihoz évente 2 667 000 aranypiaszter jövedelmet: a Nagyon Hűséges Felség a gyémántjogokból negyedmilliót élvez, a rabszolgakereskedés illetékéből ennek felét, míg az arany regálé közel félmillió piaszterrel gazdagítja a lisszaboni kincstárt.

A portugál alkirály barátságának hamar végére jutottak, újból kibontották a vitorlákat s Montevideo barátságosabb kikötőjében vetettek horgonyt. Úgy látszott, mintha már a tervezett nagy expedíció a Déli-tengerre a valóságban sohasem indulna el.

Valóban - ez a nagyszabásúnak képzelt expedíció még mindig kezdeti nehézségekkel küszködött: tíz hónapja, hogy elhagyták a hazai partokat, és az Étoile s a Boudeuse még mindig csak a felkészülés fáradtságos s költséges műveletével volt elfoglalva: a brazil, barátságatlanabb kikötő után a vendégszeretőbb Montevideót keresték fel, ahol Bougainville saját pénzén kiegészítette mindkét hajó fogyatékos készleteit.

Amikor Montevideóban horgonyt vetettek - a kormányzó megbízásából egy spanyol tiszt kereste fel a francia parancsnokot: tőle hallotta Bougainville először az egész Spanyol-Amerikát átjáró nagy hírt: az alkirály parancsot kapott a katolikus felségtől - *az összes újvilágbeli jezsuiták kiűzésére!* Lehet, hogy ez az intézkedés nem érte teljesen váratlanul a Rendet, hiszen a felvilágosodott XVIII. század küzdelmeinek homlokterébe, főként a latin országokban, a jezsuiták elleni harc került. Néhány évvel azelőtt kiűzték őket Portugáliából. Choiseul miniszter, aki szabadgondolkozó volt, ugyancsak ellenséges szemmel nézte a Társaságot. De azt az Amerikát, melyet Bougainville látogatott meg 1767-ben, a jezsuiták problémája nemcsak politikai vagy társadalmi szempontból érdekelte, hanem elsősorban a paraguayi jezsuita-állam szempontjából, mely a legvalóságosabb s talán egyedüli „állam az államban” maradt a spanyol korona tartományai között.

Hogy született ez a különös államforma, mely soha nem nevezte országnak magát? Hogyan volt lehetséges, hogy Jézus Társasága az Újvilágban ilyen hatalomra tegyen szert, mely ellen a jelentősebb európai hatalmak koalíciójára volt szükség, hogy a maga hatalmi valóságában megdöntsék?

Úgy kezdődött, hogy a spanyol felségnek, mint mindig - minden arany- és ezüstflották ellenére - krónikusan üres maradt a kincstára, s pénzre volt szüksége. A XVI. század végén vagyunk, amikor már majdnem egy százados gyarmati tapasztalat állt azok rendelkezésére, akik világosabban látták a spanyolok amerikai uralmának árnyékait. Akkor történt, hogy Jézus Társasága emlékiratot adott át III. Fülön spanyol királynak. „Az indiánok - írták - sokkal alkalmasabbak Isten Országának megalapítására, mint az ott tévelygő fehérek. Azonban a spanyolok a bennszülötteket nemcsak jobbágyaikká tették, hanem ily módon mindazt a bűnt beléjük oltották, ami őket terhelte, s amilyen vétkek az ártatlan őslakók előtt egyenesen ismeretlenek voltak...”

Ha tehát a katolikus felség engedélyt ad a jezsuitáknak, hogy településeket szervezzenek, melyek teljesen, minden tekintetben függetlenek a spanyol gyarmati igazgatástól, úgy az atyák kötelezik magukat arra, hogy a spanyol korona nevében igazgatnak s évi fejadót fizetnek minden egyes, területükön levő indián lélek után, a spanyol koronának.

Talán nem is ezek a jövőbeli ígéretek indították a madridi udvart jó másfél évszázaddal Bougainville útja előtt a kiváltságlevél kiállítására, hanem az a hatalmas „kölcson”-összeg, melyet a Rend folyósított a spanyol kincstárnak. Ezzel a legkülönbözőbb nemzetiségű atyák meg is indultak az Újvilágba, hogy felépítsék a história egyik legkülönösebb államalakulatát.

Az a föld, melyet az atyák így térítésre megkaptak, jórészt olyan terület volt, melyre fehér ember még úgyszólván alig tette lábát. Mint ahogy egy tiroli rendtag írja, „az Úristen bennünket azért küldött ide, ezekre a vizesésekkel s árvizekkel fenyegetett területekre, hogy a szegény indiánok javát szolgáljuk, minthogy a mérhetetlen haszonleséstől ösztökélt spanyolok hajóikkal nem tudtak idáig hatolni. Mind a mai napig így nem képesek a mi népeinket háborítani, s mert nekik maguknak nincs semmi közösségük az indiánokkal, nem is kereskedhetnek velük...”

Valóban, spanyol hajók nem tudtak ezekre a vizesésekkel meg-megszaggatott folyókra eljutni, de a jezsuiták tutajra rakták a zenészeknek kiképzett ifjabb rendtársakat, megindultak a folyókon, s ahol település nyomára találtak, ott kikötöttek s rázendítettek húros és fűvös hangszerekkel, néha ájtatos, néha világi muzsikára, például később olasz operaáriákra.

A zene döbbenetes hatást tett e környékek természeti állapotban élő, valóban civilizálatlan indiánjaira, akik az egykori perui inka birodalom peremterületein élhettek. A fehér ember közeledtére az őszbozótba menekült bennszülöttek a zene hangjaira lassan visszatértek, bizalommal közeledtek a páterekhez, akik ilyenkor a szépszó, ajándékok, élőbeszéd s még inkább a zene erejével valósággal lebilincseltek új alattvalóikat.

Pedig nem is szelíd törzsek között hódítottak a páterek, hanem a még ma is harcias *guaraník* voltak az elsők, akik hajlandók voltak bizonyos faluszerű közösségekbe tömörülni, melyeket az atyák szerveztek meg.

Mennyi „lélek” felett kormánykodtak a páterek a paraguayi állam virágkorában? Még ma is titok, általában számukat negyed- és félmillió között jelölik meg, ami a XVIII. századbeli Amerika fogalmaihoz mérve hatalmas lélekszám volt, ha emlékezünk arra, hogy az egyik legnagyobb város, Buenos Aires lakosságát Bougainville alig húszezerre becsülte.

Eleinte csak a Loretto nevű település (*reductio*) alakult ki, de lassan-lassan, a békés évtizedek során ezek a települések kiterjedtek a mai Argentína, Paraguay, Chile, Uruguay, Brazília és Bolívia számos vidékére⁵ - a *reductiók* száma végül is harmincegyre emelkedett, s már mindegyikük inkább városhoz, mint egyszerű gyarmati településhez hasonlított.

Hogy hogyan éltek ezeken a telepeken - mindjárt Bougainville-nek magának adjuk át a szót. A történelmi kutatás szerint az atyák gyarmati igazgatása, különösen a nyers XVII. századbeli spanyol gyarmati módszereknél összehasonlíthatatlanul humánusabb volt. Hiányoztak a börtönök, kivégzések, a rabszolgarendszer együttjárói, a bányarabság, a teljes jogtalanság állapota. Itt mindenki egyforma volt, maguk választották helyi vezetőiket, iskolák keletkeztek, templomokat s raktárakat építettek, a pénz fogalma ismeretlen volt, mindenki egyformán, családjának megfelelően részesedett a közösség jövedelméből, s a közösség egyik legfontosabb teendője - a zenekar megalakítása volt, melyben az indiánok a legszenvedélyesebben vettek részt.

Ám ezzel szemben áll az élet jeltelen pergése, a mindennapok kietlensége, az egyéni ambíciók teljes elsorvadása: az élet ebben a vonatkozásban csak rövid átmenet volt, melytől sajnálat nélkül vált meg a *reductióban* lakó indián.

⁵ L. a 2. sz. térképet.

Bougainville mint véletlen szemtanú volt jelen, amikor Buenos Airesben elindult az újvilágbeli változás. Minthogy nevelése, kultúrája inkább janzenista volt, ő maga szabadkőműves páholy tagja, legkevésbé sem lehetett a jezsuiták híveinek tekinteni, így beszámolója, véleménye, a szeme láttára lepergő eseményekről alkotott ítélete kora embereihez képest feltűnően tárgyilagos, s épp ezért különösen ritka élmény, hogy a „szemtanú” köntösében kitűnő megfigyelő, jótollú író szólaljon meg, akit semmiféle hatalmi vagy világnézeti szempont őszinteségében nem befolyásol.

Bougainville 1580 óta követi nyomon a jezsuiták paraguayi terjeszkedését. Szerinte huszonkilenc várostelep létezett az Uruguay jobbpartján s nyolc a balparton: mindegyiknek két-két páter volt a lelkiatyja s egyben teljhatalmú kormányzója. A spanyol korona előírta, hogy fejenként és évente egy piaszttert fizessenek a kincstárnak az atyák minden egyes lélek után s hogy az indiánokat tanítsák meg spanyol nyelvre is. Ezt az utóbbi feltételt az atyák tudatosan nem teljesítették: céljuk az volt, hogy a kezük alatt levő indiánokat tökéletesen elszigeteljék minden fehér embertől, mert „minden rossz, minden kárhozát csakis a gyarmatosítók felől közelíthet”.

Bougainville bevezetőben dicséri az atyákat határtalan türelmükért, mellyel igyekeztek megszelídíteni a henye, vérszomjas, állhatatlan indiánokat, s civilizált települések közé csalogatták az őszbozót mélyéről. A vallás és erkölcs nélküli vadakból - írja - szelíd, kormányozható népet teremtettek, mely a vallásnak legalábbis a szertartásait híven követte - mindezt kormányzóik rábeszélő ékesszólásának köszönheték, szívesen engedelmeskedtek azoknak a férfiaknak, akik életüket az ő boldogságukért kívánták áldozni.

A XVIII. század közepén bizonyos területcserében állapodott meg a spanyol és portugál király - a dél-amerikai vidékeken. Ez azt jelentette volna, hogy a nagy fáradtsággal, évszázados áldozattal felépített reduktiókat ki kell majd üríteni s az indiánoknak olyan környékre kellett volna vonulniuk, ahol mindent újonnan kell majd elhódítani a szűz természettől. Amikor ennek híre ment az érintett indián-telepeken, lázadás tört ki, s az indiánok - állítólag most megtagadva az atyáknak az engedelmességet, akik ugyancsak állítólag nem vettek részt a mozgalomban - fegyvert ragadtak.

Mert az Újvilág e különös államának egyik ereje - a fegyver, az indiánok kezébe adott tűzfegyver volt. Már megemlékeztünk róla, hogy a braziliai paulista bandák ellen védekezésépp még a XVII. század elején az atyák engedélyt kaptak arra, hogy tűzfegyverekkel szereljék fel az indiánokat. Ebből alakult az a hatalmas, spanyol uniformisba bújtatott rézbőrű hadsereg, mely a korábban katonaviselt atyák vezérlete mellett szorgalmasan gyakorlatozott, nagyszámú lovassága s kitűnő tűzérsege volt. Ez a hadsereg lépett akcióba a Madrid-Lisszabon területcseréjét végrehajtani kívánó kombinált spanyol-portugál csapatok ellen, s olyan eredményesen, hogy több véres ütközet után az európai felségek kénytelenek voltak lemondani a szerződés végrehajtásáról s egyelőre minden maradt a régiben. Ez épp egy évtizeddel Bougainville útja s a jezsuita-állam feloszlata előtt történt. Bizonyos, hogy mindkét érdekelt európai fővárosban az 1757-es kudarcért valójában a jezsuita atyákat okolták, s csak alkalmat vártak arra, hogy visszaüssenek.

Érdekes megemlíteni, hogy az indiánok elleni expedíció során egyre több szó esett egy bizonyos indián „királyról”, akinek *Miklós* volt a neve. Bougainville közöl is egy jelentést, melyben az expedícióval megbízott spanyol gránátoskanitány jelenti, hogy „tegnap meglátogattuk a híres Miklóst: azt az embert, akit igen okos dolog volt lakat alatt tartani. Hát bizony, nagyon szomorú állapotban találtuk, majdnem egészen meztelen volt. Mintegy hetvenéves ember, aki, úgy látszik, rendkívül értelmes. Őkegyelmessége (a kormányzó) hosszan beszélgetett ezzel a Miklóssal, s úgy nyilatkozott, hogy nagy megelégedésére szolgált az eszmecsere...”

Bougainville beszámol arról, hogy a jezsuiták egyre szélesebb körre akarták kiterjeszteni misszióikat, amikor az európai események megérlelték a spanyol kormánynak azon szándékát, hogy kikergeti a jezsuitákat Amerikából. Hatalmas hadművelethez folyamadt az udvar - minden intézkedést a legnagyobb titokban kellett megtenni. A régi kormányzót visszahívták Buenos Airesből, s Bucarelli, az új kormányzó már felkészült arra a feladatra, melyet neki kellett végrehajtania. Magáról a tervről csak a spanyol király gyóntatója, főminisztere s néhány udvari méltóság tudott. Nemsokára megérkezett a titkos utasítás, méghozzá úgy, hogy a lepecsételt parancsokat egy s ugyanazon napon kell felbontani Peruban, Chilében s Buenos Airesben. Cordoba várában székel a jezsuiták provinciálisa - ennek a helynek a megszállása volt a legkényesebb. Ide az alkirály bizalmi tisztjét küldte erős csapategységgel. „Letartóztatni az atyákat népük kellős közepén? Nem lehetett tudni, milyen viselkedést tanúsítanak - ezért a parancs végrehajtását nagyszámú csapatra kellett bízni, hogy számolhassanak minden eshetőséggel. Ezenfelül nem kellett-e gondolni arra, hogy ha eltávolítják az atyákat, milyen új kormányzati formát adnak, hogy megakadályozzák a rendzavarást és az anarchiát?”

A kormányzó nagy óvatosan tehát úgy határozott, hogy még a parancs kiküldése előtt minden reductióból Buenos Airesbe rendel néhány hivatalbeli indiánt, akit a bennszülöttek főnökek ismertek el, s ezenfelül a bírói tisztet viselőket. Ezeknek hamarabb kellett elindulniuk, mintsem hogy a csapatok a reductiókhoz érkezzenek.

Mindent a legpontosabban kiszámítottak - mégis némi hiba csúszott az elképzelésekbe. Egy hajóraj érkezett otthoni kikötőkből, s az egyik hajó nem Buenos Airesnél ért partot, ahol a kikötőt elszigeteltette a kormányzó, hanem még a főváros előtt, s ott a lakosság a partra szálló tisztektől megtudta a nagy újságot: az anyaországban letartóztatták a jezsuitákat, ott, ahol érték őket. Minthogy a kormányzó így nem őrizhette tovább a titkot, azonnal csapatokat küldött ki a reductiókra, s „az atyák legnagyobb megdöbbenésére álmukból verték fel őket, foglyok lettek s elkobozták minden iratukat. Másnap nyilvánosan kihirdették, hogy halálbüntetés vár arra, aki bármilyen kapcsolatot tart fenn az atyákkal.”

A jezsuiták elfogása mindenütt a legkisebb akadály nélkül ment végbe: az intézkedésre mindenütt meglepetésszerűen került sor, s hibátlanul megtalálták az összes iratokat is. Egy mástól elkülönítve helyezték őrizetbe a pátereket. A szerző szerint „nem volt szükség arra, hogy még erősebb rendszabályokat léptessenek velük szemben életbe. Mindenütt a legteljesebb megadást tanúsították, megalázkodtak az őket sújtó kéz előtt, elismerték, hogy bűneik miatt méltán érdemelték ki az Úr kemény büntetését.”

Egyedül Cordobából több mint száz pátert hoztak Montevideóba, ahol hajóra rakták őket, hogy átszállítsák az anyaországba.

Mint érdekes történeti emléket kell megjegyeznünk, hogy a paraguayi reductiókon működő jezsuiták között, ha kisebb számmal is, de voltak magyarok. Az egyik, Édes Ferenc, a bolíviai törzsek között élt évtizedeken át, majd Peruban térített s a moxichák törzséről alapvető néprajzi művet írt. Érdekes alak Sövényfalvi Dániel is, akinek apja az erdélyi fejedelmek udvarában tolmács volt, s akiről Kemény János fejedelem is megemlékezik önéletrajzában, mondván, hogy „Sövényházi Dániel derék fia bejárta Amerikát...” Végül említsük meg Szentmártonyi Ignác pátert is, aki térképészeti munkákat végzett az Amazonas és mellékfolyói tájékán. Korábban már Sajovics Jánossal, a nagy finn-ugor nyelvészrel együtt Finnországban járt, s ott is csillagászati megfigyelésekkel foglalkozott. Bizonyos diplomáciai szerepe is volt az Újvilágban a spanyol-portugál határ kijelölésénél. Őt is Amerikában érte a jezsuiták elleni akció. Vasraverten vitték vissza - Portugáliába, ahol a források szerint tizennyolc évig raboskodott, végül is élete végén Csáktornyra került plébánosnak.

Időközben megérkeztek Buenos Airesbe az „indián-parlament” képviselői. Bizonyára némileg gyanakodva, mert távoztukkor csak azt a tanácsot kapták az atyáktól: „Készüljete el arra, fiaim, hogy nagyon sok hazugságot fogtok ott hallani.”

Másnap mind a százhuszan felsorakoztak lóháton a kormányzói palota elé. A kormányzó beszédet mondott, melyet a guarani tolmács közvetített. Mint vendégeit üdvözölte őket, kellemes pihenést kívánt nekik a fővárosban, majd közölte, hogy a király szándékait ismerteti. Meg akarják őket szabadítani a *rabszolgaságtól*, melyben eddig éltek az atyák uralma alatt, anyagi javaik birtokába kerülnek, *vagyonuk* lesz, mely eddig nem volt.

E jelenet *szemtanija* volt Bougainville, aki elmondja, hogy az „indiánok arcán inkább meglepetés látszott, mintsem öröm...” A kormányzó mindenképp szerette volna, ha a híres Miklós „király” is vendégei között van, de „betegsége s magas kora nem engedte meg már a helyváltozást”. Az indiánok - míg Bougainville elhagyta a várost - a kormányzó „vendégei” maradtak, azzal a bevallott céllal, hogy „kissé sajátítsák el a spanyol nyelvet s a spanyol életformát”. Milyenek voltak Bougainville szemében ezek az indiánok? „Úgy mondták róluk, hogy nagyon értelmesek, de mert én nem beszéltem a guarani nyelvet, nem tudtam intellektusuk fokát megállapítani. Csupán egy kacikát hallottam, amint hegedűn játszott - úgy mondták róla: kiváló zenei tehetség...”

Az atyák politikai befolyásának kiküszöbölése után, illetve ezzel egy időben a legfőbb célja az volt a spanyol udvarnak, hogy rátegye a kezét a jezsuiták állítólagos mesés vagyonára. „Azt várták, hogy e tartományban lefoglalva a jezsuiták jószágait - rendházaikban hatalmas összegeket találjanak. Ennek ellenére bizony nagyon kevés pénz jött elő. Tárházaik viszont tele voltak mindenféle, részben amerikai, részben európai eredetű áruval, sőt sok minden olyant is találtak, amit nem fogyasztanak ebben a tartományban.”

A szemtanú, akit a véletlen az Újvilág egyik legizgalmasabb eseményének kellős közepébe vetett, a maga és az olvasó számára így foglalja össze a paraguayi jezsuita államról való véleményét, mely e kétszázados távlatból is rendkívül érdekesen, mindenesetre nagyon is szemléltetően hat:

„Valóban - írja - ha messzi távlatból s általános szempontok szerint ítélve képzeljük magunk elé ezt a »mágikus« kormányformát, melynek csak lelki fegyverek állnak rendelkezésére, ahol nincsenek más kötelek, csupán a rábeszélés, a meggyőzés ereje - hogyan is lehetne ennél magasabb intézményt találni az emberiség történelmében!

Olyan társadalmat alakítottak ki, mely szerencsés éghajlat alatt használta ki a föld termékenységét, ahol az emberek dolgoznak, de senki sem csupán önmagáért serénykedik: a közös földművelés gyümölcseit a közösség raktáraiba hordják, innen osztják el mindenkinek számára - annyit, amennyi megfelel szükségleteinek, háztartása ellátásának, ruházódásának. A férfi ereje teljességében tartja el újszülött gyermekét, társaitól pedig megkapja mindazt, ha megöregszik, amit számukra teljes életterében bőségesen előlegezett.

Az emberek lakásai kényelmesek, a középületek egyenesen nagyon szépek; az egyházi szertartások mindenütt azonosak, és ezeket nagyon gondosan betartják. Ez a boldog nép nem ismer különbséget, sem rangot, sem vagyonbeli ellentéteket - ugyanúgy ismeretlenek előtte a gazdagság s a nyomor megpróbáltatásai és veszélyei. Ez az egész kormányforma ilyennek tűnt fel előttem s még milliók előtt is a távolságok megszépítő ködében.

Ám ami a kormányformákat illeti - e téren szakadékok választják el az *elméletet* a mindennapi közigazgatási *gyakorlattól*. Erről alaposan meggyőződtem az alanti részletek szerint, melyeket száz és száz szemtanú elbeszéléséből szűrtem le.

Azt a területet, melyet benépesítettek az atyák missziói, északtól délre mintegy kétezer mérföldre becsülhetjük, s az ott lakó emberek száma hozzávetőleg háromszázezer lehet. Hatalmas erdők borítják, melyekben a legkülönbözőbb fafajták teremnek, oly kiterjedt legelők, melyek mintegy kétmillióra becsülhető jószágnak nyújtanak táplálékot. Gyönyörű patakok, folyók öntözik e terület földjeit, s alkalmasak arra, hogy a közlekedés folyami úton bonyolódjék le. Így látjuk a színteret, most vizsgáljuk meg, a valóságban hogyan is élnek rajta az emberek? Az egész területet plébániákra osztották fel, minden plébániát (redukciót) két-két jezsuita irányít, egyik a plébános, másik a helyettese. A nép ellátására szolgáló összeg valójában igen szerény, hiszen az indiánok két kezük munkájával szerzik táplálékukat, készítik ruhájukat s ugyanúgy házaikat is. A legnagyobb kiadást a templomok fenntartása jelenti - ezek rendszerint pompázó, gazdag épületek. A föld terméséből megmaradó rész s az állattenyésztésből folyó jövedelem a jezsuitáké, akik ebből az összegből hoznak be Európából mindenféle mesterségbeli szerzőségeket, üveget, késeket, varrótűket, szentképeket, rózsafüzéreket, de puskákat és löveget is. Legfőbb bevételi forrásuk a gyapot, a bőr, a haj, a méz s különösen a paraguay-fűnek nevezett tea, mellyel csak a Társaság kereskedhetik - ezt a cikket óriási mennyiségben fogyasztják egész Spanyol-Amerikában, ahol a teát pótolja.

Az indiánok papjaikkal szemben valósággal szolgálai alázattal viseltetnek, nemcsak hagyják magukat - mint iskolások - megkorbácsolni, férfiak és asszonyok vegyesen, a közösség hibái miatt, hanem egyenesen ők maguk jönnek kérni ezt a büntetést. Minden plébánián az atyák évente választják ki a községi bírót és azokat az embereket, akiknek feladata a közigazgatás kisebb ügyeinek lebonyolítása. Kijelölésük szertartása minden év első napján nagy pompával zajlik le a templomtéren: a választás eredményét harangzúgás közepette nagy zeneszóval hirdetik ki. A kiválasztottak az atyához járulnak, tőle kapják méltóságuk jelvényeit, ez azonban nem jelenti azt, hogy őket is ne lehetne éppúgy megostorozni, mint a többieket. Legszóvargóbb jele a megiszteltetésnek a díszes ruha, míg a többiek ruházata általában csak egy gyapoting, férfiaknál és nőknél egyaránt.

A plébánia ünnepét, valamint a pap névünnepeit nyilvános ünnepség formájában ülik meg, így még színdarabokat is mutatnak be. Ezek nagyon hasonlítanak a mi régi színjátékainkra, melyeket misztérium-játékoknak neveztek.

A pap a templom közelében terjedelmes házban lakott.

Ez a ház több részre oszlott. Az egyik szárnyában a zene-, festő- és szobrász-iskolát és a műhelyeket helyezték el, valamint a különféle mesterek műhelyeit, hiszen Olaszországból bőségesen jött művész és mesterember papi köntösben, tőlük - így mondják - mindezt könnyen és gyorsan sajátították el az indiánok. A másik részben sok fiatal lány foglalkozkodott öregasszonyok felügyelete mellett: ezt indián szóval guatiguasunak, azaz szemináriumnak nevezték. A pap lakásából mindkét épületszárnyba benyithatott.

A plébános általában reggel ötkor kelt, egy órai ima után fél hétkor misét mondott, majd szétosztotta a maté-teát, egy unciánként minden család részére. Ezután a pap megreggelizett, elolvasta breviáriumát, összeült a községi bírakkal, akik közül a négy első úgy szolgált, mint tanácsosai. Majd meglátogatta az iskolákat, műhelyeket s a szemináriumot. Ha lóháton kivonult, nagy kíséret követte. Tizenegyor helyettesével kettesben ebédelt, délre beszélgettek, majd két óráig pihent. Vecsernyéig szobájában dolgozott, majd este hétig beszélgetett, eljött a vacsoraidő s általában nyolckor nyugovóra tért.

Ami a népet illeti - reggel nyolctól kezdve álltak munkába, részben a földeken, részben az állattenyésztésben; az indián elöljárók ügyeltek fel arra, hogy szorgosan kihasználják a napot. A nők gyapotot fontak: minden hétfőn kiosztottak számukra bizonyos mennyiséget, melyet

megfonva kellett leszállítaniuk a hét végével. Fél hatkor délután mindnyájan összegyűltek rózsafüzér mondásra, majd kézcsókra járultak a plébánoshoz. Megismétlődött az egy unciányi tea kiosztása, majd minden háztartás négy font marhahúst kapott, nyolc személyre. Adtak valamennyi tengerit is. Vasárnap nem dolgoztak, de az istentisztelet szinte még több időt vett igénybe. Ezután játékoknak szentelhették idejüket, melyek éppoly szomorúak voltak, mint a bennszülöttek egész élete.

Mindebből, amit itt elmondhattunk, nyilvánvaló, hogy az indiánok nem rendelkeztek semmi-féle magántulajdonnal, *kegyetlenül unalmas* munka- és pihenésrend uralkodott fölöttük. Ezt az unalmat joggal nevezhették *halálosnak* - ezzel ugyanis megmagyarázhatjuk, miért búcsúztak el minden sajnálat nélkül ezek az indiánok a földi világtól, úgy hagyva itt az életet, mintha nem is éltek volna. Ha valaki egyszer megbetegedett, ritkán fordult elő, hogy meggyógyuljon. Ha megkérdezték tőlük ilyenkor - félnek-e a haláltól, általában nemmel feleltek, úgy mondván ezt, mint olyan emberek, akiknek valóban ez is a meggyőződésük.

Így tehát szertefoszlik meglepetésünk, melyet afelett éreztünk, hogy amikor a spanyolok behatoltak erőszakkal a missziók területére, ez a nagy népességű lakosság, melyet úgy igazgattak, mintha mindez egy óriási kolostor lett volna - egyszerre hatalmas vágyat érzett ahhoz, hogy *szétfeszítse börtöneinek rácsait*. Egyébként a jezsuiták úgy ábrázolták az indiánokat, mint olyan emberfajtát, mely soha nem tud a gyermek értelmiségének fokán felül-emelkedni - ám az az élet, melyet ezek az emberek folytattak, megakadályozta őket abban, hogy éppoly vígak legyenek, mint szoktak általában a gyermekek...”

Ami a reduktiók rendszerének modern kritikai megvilágítását illeti, iktassunk ide néhány kivonatos sort William Z. Foster könyvéből, melynek címe: Az Amerikai Földrész Rövid Története. „Sokak szerint az indián misszió kísérlet volt arra, hogy a gyakorlatba átültesse azokat az elveket, melyeket Morus Tamás hirdetett 1516-ban megjelent Utópiájában. A katolikus missziókat mint a kommunizmus gyakorlati alkalmazását is jellemezték. Valójában a misszióknak semmi köze sem volt ehhez... A papok az indiánok primitív közösségi rendszerét saját céljaiknak megfelelően alakították át. A missziók földjét az egyházi rend birtokolta, vagy rendelkezett felette, s az indiánok művelték meg, akik kis külön parcellákon termesztették a megélhetésükhöz szükséges gyümölcsöt és zöldséget... Egyes indiánokat kitanítottak bizonyos mesterségre, s ezek több ezer egyházi épületet építettek fel, minden fizetség nélkül. Politikailag a misszióknak belül... a papok intéztek mindent, s az indiánokat soha fel nem növő kiskorúakként kezelték. Egyes missziókban az indiánok megválaszthatták helyi közigazgatási tisztviselőiket, de ezek a plébános vagy a rektor vétőjogának voltak alávetve... A misszióknak saját rendőrségük és fegyveres erőik voltak. A misszionáriusok szabályozták a bennszülöttek családi életét, ruházódását, szokásait és erkölceit. Az indiánok szórakozását hasonlóképp ellenőrizték. Megtiltottak minden érintkezést a bennszülöttek s a kívül élő fehérek között... A nagyszabású »missziós birodalom« a XVIII. század utolsó negyedében kezdett gyöngülni... a jezsuiták kiűzése súlyos csapást mért a missziós rendszerre. További bomlasztó tényező volt az állam ellenséges magatartása, mely a missziókban politikai hatalomra törő vetélytársat látott, és a földbirtokosok gyűlölete, akik a missziókkal élesen versengtek a piacokért. A megszűnt missziók sok régi templomot és kolostort hagytak hátra, ezek annak a hatalmas, sikertelen erőfeszítésnek emlékeztetői, amely nagy, középkori teokráciát akart felépíteni az Újvilágban...”

HARMADIK RÉSZ

XI.

Behaim, e kalandos, német eredetű utazó és geográfus Amerika felfedezésének évében készítette az első földgömböt, s ezen berajzolta nyílegyenes vonallal az általa csak sejtett, óceánok közötti csatornát. 1520. november 20-án Magellan három kis hajója kiengedte vitorláit, ágyúit dörögve köszöntötték az ismeretlen Mar del Sur-t, miután vakmerő vállalkozással, hosszú hónapos halogatások után felfedezte azt a szorost, mely cseppet sem hasonlított Behaim nyílegyenes csatornájára, s amelyet ő Mindenszentek szorosának nevezett el, mert ezen a napon hatolt mélyére, de a hálás utókor azóta is Magellan-szorosnak mondja a földkerekség egyik legkietlenebb, legsivárabb vidékét.

Milyen ez a szoros, mely sokáig, századokon át úgy élt a hajósok tudatában, mint a borzalmak labirintusa? Fjordok türemlenek egymásba, folytonosan meg-megszakadó víziút, melyet zátonyok, öblök, kiterők szegélyeznek, a legkülönbözőbb mélységeket mérik, a zátonyostól a feneketlenig, mindenütt parányi szigetek állnak a hajók útjába. Mindehhez járul a tenger, mely percek alatt támadó forgószeleivel elképzelhetetlenül veszélyes s viharos lesz, ugyanígy percek alatt nekicsaphatja a hajót szikláknak vagy zátonyoknak. A tengerészlegendák kódében ezt, a két óceán közötti majdnem alvilági utat hajóroncsok, kísérteties emlékfoszlányok szegélyezik a szétködlő századokból. A klíma zord, a szorostól délre elterülő Tűzföld kísérteties máglya-lobogásaival s halálos némaságával még csak lélekölőbbé teszi az utazást.

Pontosan negyed évezred telt el azóta, hogy a lánglelkű komor portugál, Magellan parancsot adott a továbbhajózásra, miután hazaszökött zászlóshajója, s készletei legfeljebb rövid visszatartást tettek volna lehetővé. Negyed évezred: 1520-tól 1767-ig, amikor Bougainville elhatározta, hogy kapott parancsának megfelelően elindul a már akkor Csendes-óceánnak nevezett végtelen víz felé, hogy az elvesztett Saint Malo-szigetek helyett új földekkel gazdagítsa a francia koronát.

A különös az, hogy ez alatt a negyed évezred alatt, úgy látszik, viszonylag csak nagyon kevés hajó merészkedett keresztül Magellan szorosán, s ebben az időben még mindig nagyszerű, hősi vállalkozásnak számított az átkelés, mindig voltak még javítani valók a régi térképeken, szorongó napok s hetek kellettek néha, míg a lehető legnagyobb elővigyázatosság mellett a zord s halálosan mozdulatlan szoros-világból egy hajó átkerülhetett a napsütötte, derűsebb óceánba.

A környék, ahonnan Bougainville-nek el kellett indulnia, nem volt egészen ismeretlen, hiszen a Saint Maló-iak megsegítésére évekkel ezelőtt hajója többször is gyűjtött épület- s tűzifát a patagóniai partokon. Különös módon a patagónok látása újra és újra a valószínűtlen, a középkori utazók regevilága felé lendítette mindazokat, akik a földkerekség e nyomorult s mégis óriási páriáival találkoztak. San Julian foka, ahonnan minden Magellan-szorosbeli átkelés kiindul, tele van véres emlékekkel: Magellan s majdnem hetven esztendő múlva Drake itt hajtottak végre halálos ítéleteket a lázadó vagy engedetlen hajóstiszteken. De Bougainville nem tesz említést erről a hajósok közt eltörülhetetlen véres hagyományról, inkább a patagónok természete érdekli. Bizonyára jól ismerte Pigafetta művét, akinek kitűnő, könnyed stílusú s mégis a realitásokhoz ragaszkodó útinaplója oly sokban hozzájárult ahhoz, hogy a Föld első körülhajózója emberi profiljában, tettei s szándékai tükrében maradhatott meg az utókor előtt.

Pigafetta ezt írja a patagónokról: „Olyan magas volt ez az ember, hogy mi mind csak legfeljebb a derekáig értünk. Mégis természetét arányosnak kellett tartanunk, arca széles volt s piros, szeme köré sárgás köröket festett, orcáján kétoldalt egy-egy szívalakú folt. Haja rövid, fehérre mázolt, ruházata állatbőr, melyet ügyesen varrhatott össze...” Ha ezt összehasonlítjuk azzal, amit Bougainville könyve megőrizett számunkra, láthatjuk: negyed évezred alatt ez a ma már úgyszólván egészen kihalt fajta nem sokat változott. Éppúgy ámulatba ejtette őket Bougainville tükre s csecsebecséje, mint azok az ajándékok, melyeket egykoron a spanyol matrózok adtak elénk, s amelyhez egy takaros lábbilincs is tartozott: ennek segítségével sikerült befogni ugyanis Magellan expedíciójába egy pár patagont, hogy eleget tegyenek a király parancsának: az ismeretlen vidékekről, amerre spanyol hajók járnak, be kell gyűjteni minden növényt, állatfajtát s természetesen bennszülötkeket is. A két szomorú, mérhetetlenül falánk patagón, persze, elpusztult Magellan száznapos, irgalmatlan óceánjárásának éhínséges hónapjai alatt. Bougainville emberségesebb volt, korábbi expedíciójából csak patagón-csontvázat küldött haza Párizsba, most, mielőtt nekiindult a Magellan-szoros veszedelmeinek, ezt jegyezte fel a patagónokkal való újabb találkozásról:

„Ma reggel a patagónok, akik egész éjszaka táplálták a nagy tüzeket a Possession-öböl mögött, egy domb tetején fehér zászlót tűztek ki, s mi hasonlóképp üdvözlöttük őket az árbocra akasztott lobogóval. Ezek a patagónok nyilván ugyanazok voltak, mint akikkel az Étoile 1766 júniusában találkozott, s a fehér zászlót akkor kapták tőlünk, mint a szövetség jelképét. Az a tény, hogy a lobogót gondozták s ügyeltek rá, bizonyítja, hogy szelíd lelkű emberek, akik megtartották szavukat, vagy legalábbis törődtek az ajándékokkal, amelyeket kaptak... Amikor jobban közeledtünk a parthoz, mintegy húsz embert különböztettünk meg a Tűzföldön. Hosszú állatbőrök borították testüket, s szaladva igyekeztek követni a parton hajónk útját. Mintha időről időre kézjeleket adtak volna, mintha azt akarták volna kifejezésre juttatni, hogy kössünk ki s szálljunk ki náluk is. A spanyolok már korábban beszámoltak arról, hogy az a nép, mely a Tűzföldet lakja, jámbor természetű, semmi közössége sincs a kontinens vad törzseinek kegyetlen szokásaival.

Nagy szeretettel fogadták 1765-ben a hajótörött Concepción legénységét, segítettek nekik, hogy partra tegyék a hajórakomány egy részét. A spanyolok itt hajójuk roncsaiból bárkát építettek, mellyel aztán valahogy eljutottak Buenos Airesbe.

Mihelyt hajónk közeledett a parthoz, lebecsültük az egyik csónakot, s tízen, tűzfegyverekkel kezünkben, partra szálltunk, ügyelve arra, hogy csónakunk a legénységgel készenlétben álljon. Mihelyt a partra tettük lábunkat - vágatva, lóháton érkezett hat patagón. Ötven lépésnyire tőlünk leszálltak a lóról, hozzánk rohantak, messziről kiáltva »csaua«. Amikor hozzánk értek, kezüket nyújtották s a mienket tapogatták. Majd karjaik közé szorítottak bennünket s szüntelen ismételték »csaua, csaua«, amit mi is, persze, bőségesen viszonztunk. Ezek a derék emberek, úgy látszik, valóban nagyon örültek érkezésünknek. Ketten közülük csak reszketve közeledtek hozzánk, de nem telt el sok idő, amíg megnyugodtak. Sok kölcsönös kedveskedés után a csónakból elhoztunk kenyeret és édeslepenyeket, ezt szétszórtuk közöttük, s ők mohón felfalták, amit kaptak. Számuk percről percre növekedett: nemsokára legalább harmincan lehettek, néhány fiatal közöttük s egy nyolc-tíz éves gyermek is. Mindnyájan bizalommal közeledtek hozzánk, mindegyikük ugyanolyan kedvességgel köszöntött, mint a többiek. Látszólag nem csodálkoztak érkezésünkön, hangjukkal utánozták a puskadörrenést, s ezzel adták tudtunkra, hogy nem ismeretlen előttük fegyvereink ereje sem. Mintha csak mindenképpen tetszésünket igyekeztek volna megnyerni. Commerçon és két társa elindultak növénygyűjtő körútjukra, erre több patagón maga is nekilátott, hogy segítsen a keresésben; olyan növényeket hoztak, melyekről azt gondolták, hogy érdekelnék bennünket. Egyikük, látva a botanizáló Bouchage lovagot, odament hozzá és mutatta egyik szemét, mely lát-

hatóan beteg volt, s mindjárt utána megmutatta azt a növényt, mely ezt a betegséget meggyógyíthatja. Így hát fogalmaik vannak az orvoslásról s gyógyításról...

Megindult a csereüzlet: számukra értékesnek tűnő apróságokat adtunk guanako- és vikunabőrökért. Jelbeszédükkel dohányt kértek tőlünk, s úgy látszott, vonzódnak a piros színhez. Mihelyt észrevettek valamely ilyen színű tárgyat, megtapogatták és rendkívüli vágyakozásukat juttatták kifejezésre. Egyébként ha kaptak valamit, vagy ha kedvesek voltunk hozzájuk, megismétlődött a sok csaua s a fülsiketítő kiáltozás. Valami pálinkát is kaptak tőlünk, de ügyeltünk arra: mindegyikre legfeljebb egy korty jusson. Mihelyt elnyelték a tüzes italt, tenyerükkel ütögették torkukat, hatalmas, reszketős, artikulálatlan hangot adtak, s utána sebesen mozgatták szájukat. Mindnyájan megismételték ugyanezt a ceremóniát...

Ezalatt a nap hanyatlani kezdett, s már a hajóra való visszatérésre kellett gondolnunk. Amikor meglátták, hogy készülődni kezdünk, mintha egyenesen megsértődtek volna: jelekkel mutatták, hogy maradjunk még s jöjjünk el hozzájuk megint. Megértettük velük, hogy másnap újból meglátogatjuk őket. Úgy láttuk, jobban örültek volna, ha kint töltjük a szabad földön az éjszakát. Amikor látták, hogy felkerekedünk, elkísértek egészen a tengerpartig: egyik patagón egész úton énekelt nekünk. Mások meg térdig lábaltak be a vízbe, hogy minél tovább követhessenek bennünket. Mikor aztán elértük a csónakot, bizony rajta kellett tartanunk minden a szemünket. Az egyik egy sarlót pillantott meg, máris elragadta, de minden ellenkezés nélkül visszaadta, amikor észrevettük. Már távozóban volt bárkánk, amikor még mindig érkeztek messziről patagónok, vágatva, lóháton. Mihelyt elváltunk tőlük, az egész öböl visszhangzott rettenetes csaua ordításuktól.

Ezek az amerikaiak ugyanazok, mint akiket 1766-ban az Étoile legénysége látott: egyik matrózunk, aki akkor ezen a hajón szolgált, megismert egy patagónt, akit akkor látott. Ezeknek a bennszülötteknek gyönyörű alakjuk van: akikkel itt találkoztunk, mind legalább öt láb és öt-hat hüvelyk magasak voltak, de az Étoile legénysége több hat láb magas embert is ismert annak idején. Ami számomra valósággal óriássá tette őket, az rendkívüli vállszélességük, hatalmas fejük és nagyon nagy végtagjaik. Igen erőteljesek s jól tápláltaknak látszanak, izmaik s idegeik feszesek - olyan emberek, akik ott élnek a természet viszonyosságai között, tartalmas ételekkel táplálkoznak, mindez hozzájárul ahhoz, hogy hajlamaik szerint így megnövekedjenek. Ami arcvonásaikat illeti: ezek sem nem durvák, sem nem kellemetlenek - sőt többen közülük egyenesen csinosnak találtam. Arcuk kerek, kissé lapos, tekintetük igen élénk, foguk annyira fehér, hogy Párizsban is megfelelné, csak éppen ezek a fogak - túl nagyok. Hatalmas sötét hajfonatukat fejük csúcsán összekötve hordják. Többen közülük valósággal bozontos bajuszt viseltek. Testszínük a bronzéhoz hasonlatos, mint ahogy általában mind ilyen színűek Amerika őslakói, ez vonatkozik éppúgy a forró égöv alatt lakókra, mint azokra, akik a mérsékelt vagy éppen a hideg égöv alatt élik le életüket. Egyesek arcukat vörösre festették. Benyomásunk szerint nyelvük inkább lágy, s általában semmi sem utal arra, mintha valami kegyetlenség lakoznék bennük. Asszonyaikat nem láthattuk, de talán majd eljönnek, bizonyára várnak bennünket, egyik társukat elküldték a mintegy mérföldnyire levő táborukhoz, mely hatalmas tűzével világít, s tudtukra adták, hogy onnan is kell jönnie majd valakinek.

Ruházatuk nagyjából azonos a Rio de la Plata környékén lakó indiánokéval: egyszerű bőr ágyékkötő s egy nagy köpeny állatbőrből, melyet övvel szorítanak össze derekukon. Ez a köpeny sarkukig ér le, rendesen visszahajtják azt a szegélyét, mely a váll borítására szolgál, ily módon - a természet minden zordsága ellenére - deréktól felfelé többnyire meztelenül járnak. Nyilván a szokás már érzéketlenné tette őket a hideggel szemben, minthogy noha nyáron látogattuk meg őket, a hőmérő egyszer sem emelkedett 10 Réaumur fok fölé. Lábukon

valamilyen csizmaféleséget viselnek, lóbőrből, s lábszárukon széles bőrszalagokat. Tisztjeim néhány fiatalabbat pillantottak meg, akik magokból készített nyakláncot viseltek.

Más fegyvert nem láttunk náluk, csak két kerek követ, bőrparittyában; általában Amerika ezen részében mindenütt ezt a fegyvert használják. Kis vaskéseket is láttunk náluk, vastag pengéjük másfél hüvelyk is lehetett. Alighanem Byron úr angoljai hozták ajándékba, amikor erre jártak.

Lovaik kicsinyek és sovány fajták, olyan nyeret s lószerszámot hordanak, mint a Rio de la Plata környékének lakói. Az egyik patagón lova nyergén aranszegeket láttam, másikán spanyol lószerszámot. Úgy tudjuk, fő táplálékuk a guanako-láma s a vikuna húsa. Egy-egy ilyen állat fele lógott nyergükről, s láttuk, amint nyers húsukat falatozzák. Kicsiny, rút kutyák kísérik őket - ezek - mint lovaik is - tengervízet isznak, minthogy ezen a vidéken rendkívül ritka és kevés az édesvíz.

Benyomásom szerint egyik sem uralkodott a többi felett, sőt semmiféle tiszteletet sem mutattak a két-három aggastyán iránt, aki ott volt a többi között. Igen érdekes, hogy néhányan spanyol szavakat mondtak, mint »reggel«, »fiú«, »derék gyerek«, »kapitány«. Úgy hiszem, hogy ez a nép olyanféle életet élhet, mint a tatárok. Dél-Amerika végtelen térségein bolyonganak és vándorolnak lóháton, férfiak, asszonyok, gyermekek, aszerint, hogy a vadászszerencse s az állatok, melyeknek nyomába szegődnek, merre vezetik őket. Állatbőrökből készül sátruk s köntösük egyaránt, s talán abban is hasonlítanak a tatárokhoz, hogy ők is megté-pázzák az utazók karavánjait. Még csak azzal fejezem be a megemlékezésem, hogy a Csendes-óceán vidékein találtunk olyan emberfajta, mely még magasabb, mint ezek a patagónok...”

XII.

Már bent vitorláznak a Magellan-szoros erdősebb vidékein, s ez az átkelés próbára teszi a legügyesebb hajósokat is: szüntelen, szoros figyelem, feszült örködés, a várható veszélyek megsejtése, a tökéletlen térképek tanulmányozása, a szél irányának s erejének kutatása. Az egyes állomások: a Fekete-fok, Éhség-kikötő, melyeket csak egy-egy spanyol szent neve szelídít. Valamelyest szelídebb tájhoz érnek, ahol könnyebben horgonyt vethetnek, patakok szaladnak a tengerbe, a part homokos, az erdők „amfiteátrálisan” emelkednek a füves térségek fölé.

Az állatvilág majdnem egészen hiányzik, nagy darab partot kutatnak végig a franciák - anélkül, hogy zsákmányt ejtenének. Itt-ott vadkacsákat látnak. Elég messze követték a patak folyását s embernyomokra is bukkantak. A tűzföldi táj vízrendszerének szertelensége az, ami leginkább felkelti az utazók figyelmét. Az idő zordabbra fordul, Bougainville visszatér a hajóra s folytatja a patagónokról szóló megemlékezését.

„Találtam közöttük varázslókat is. Mihelyt többen kerülnek össze, mint a szorosán vett család - az érdekek már bonyolultabbakká válnak, egyesek bizonyára uralkodni akarnak, vagy erőszakkal, vagy ravaszsággal. A család fogalma társadalommá alakul. S ha ez a társadalom az erdők kellős közepén formálódik ki, s ha lényegében csak unokatestvérekből tevődik is össze, mégis a figyelmes szemlélő már felfedezheti benne mindazokat a vétkeket, melyekben bővelkednek a nemzetekké növekedett emberi közösségek... Ezek a vétkek túlon túl kifejlődnek a civilizáltak mondott társadalmakban, míg a természet ölen élő emberekből még hiányzanak...”

E rousseau-i elmélkedés után folytatják keserves útjukat abban a bonyolult tengeri útvesztőben, mely elválasztja Patagóniától a Tűzföldet. Alkalmas kikötőt keres - a Boudeuse nagy

csónakjába ül az expedíció vezérkara, ismeretlen vidékeken menetelnek, melyeket még talán soha nem érintett fehér ember lába, egy patak partján költik el szabadban ebédjüket, utána folytatják kutatóútjukat. Sok bálnát látnak, ezért azt gondolják, hogy bizonyosan szoros lehet az, amelynek mentén haladnak, s ez talán a tengerhez visz, közel a Hoorn-fokhoz.

Tovább folytatják az utat s „vadakat” pillantanak meg egy magasabb dombról. Habozás nélkül megindulnak tüzeik felé, s ő megismeri azt a csapatot, mellyel évekkel ezelőtti első patagóniai útján már találkozott. Ezt a fajtát „préseré”-nek nevezte el, mert ez az a szó, amit első pillanattól ismételnek, mint ahogy a patagónok a csauát. Elhatározza, hogy részletesebben megörökíti ezeknek a szokásait is, de a leáldozóban levő nap nem engedi, hogy hosszasan időzzenek közöttük.

A hajók folytatják útjukat. Jellegzetes Bougainville szemléletére s egész lelki alkatára, hogy milyen elnevezéseket ad azoknak a névtelen öblöknek, fokoknak, kikötőknek, melyeket berajzol térképe fehér térségeire. Egyiket „dóm”-nak nevezi, két apró sziget a Két Nővér nevet kapja. Mézeskalács lesz egy hegy, Vízés-kikötő s -öböl, ahol megállnak. Úgyszólván sehol nem találkoznak emberekkel - szerinte e vidékek lakói alig hagyják el a partokat, hiszen egyedül a tenger ad számukra valami táplálékot. Bougainville büszke arra, hogy három kikötőhelyet fedezett fel, melyeknek mindegyike alkalmas a településre. Ugyanígy igyekszik megállapítani a szél járását s annak hatását a hajózásra. Így érkeznek el a Port Galant-hoz. Ezzel végződik e borús, többnyire zord tájékokon az 1767. esztendő.

Egy helyen, amikor tovább hajóznak - angol táblát s levágott fatörzseket találnak - alig egy esztendővel azelőtt járt itt a brit felség egyik hajója. Január első napjai esővel, hófúvással, erős hideggel köszöntenek be, Bougainville a Zsoltárok könyvét idézi az elemek haragjának érzékeltetésére. Csónakokat küld ki alkalmas kikötőhely kikémlelésére, közben figyeli a szoros eme részében az ár s apály alakulását s a többi különleges jelenséget. Ezen a napon néhány bennszülött merészkedik fel a fedélzetre: kora reggel négy pirogával érkeztek a Port Galant-hoz, s míg három csónak visszamaradt az öbölben, egy bátran nekivágott a fregatt irányának. „Közel fél órát haboztak, végül mégis nekünk tartottak fülsiketítő »préseré« kiáltásokkal. A csónakban egy férfi, egy asszony és két gyermek ült. Az asszony bentmaradt a pirogában, hogy ügyeljen a gyermekekre, míg a férfi meglehetősen önbizalommal mászott fel a fedélzetre, vidám arckifejezéssel. Két másik csónak követte az első példáját, s férfiak kúsztak a hajóra gyerekekkel együtt. Percek alatt mindnyájan már kitünően, egészen otthonosan érezték magukat. Énekeltették őket, kértük: táncoljanak, szólaltassák meg hangszereiket, de főként arra ösztöklítettük őket, hogy falatozzanak - ezt aztán csodálatos étvággyal teljesítették is. Minden ízlett nekik: kenyér, sózott hús, faggyú: amit adtunk nekik, pillanatok alatt eltűnt bendőjükben. Alig bírtunk vendégeinktől megszabadulni - csak úgy tudtuk őket távozásra ösztökléni, hogy hatalmas húsdarabokkal csalogattuk őket a fedélzet pereme felé. Semmiféle meglepetést sem mutattak egyébként a hajó láttán, de nem látszott rajtuk csodálkozás akkor sem, amikor különböző tárgyakat mutattunk nekik: bizonyos, hogy a műérzék megnyilvánulásához alapvető fogalmakra elengedhetetlenül szükség lehet. Ezek a csúf emberek úgy tekintették az emberi szellem műveit, mintha azok sem lennének mások, mint a természet jelenségei. Azokon a napokon, amikor ez a csapat itt tanyázott a Port Galant környékén, gyakran láttuk vendégül őket a hajófedélzeten.

Ez a bennszülött-fajta kisművésű, meglehetősen rút, elviselhetetlenül bűdösek. Majdnem egészen meztelenek, csak hitvány bőrökbe burkolóznak, de ezek túl keskenyek ahhoz, hogy eltakarhassák velük testüket, viszont ugyanilyen bőrökből készülnek sátraik s csónakjaikon vitorláik is. Az asszonyok sem szebbek a férfiaknál, akik nem sok figyelmet tanúsítanak a nők iránt. Egyébként a nők eveznek, ők gondozzák a csónakokat, ők kénytelenek bemenni a vízbe,

még ha nagyon hideg is, ők merik ki a vizet a pirogákból. A szárazföldön megint csak az asszonyok gyűjtenek gallyakat és kagylót, a férfiak nem vesznek részt az ilyen hasznos foglalatalkodásban. Még a gyermekeiket szoptató anyák sem alkotnak kivételt: nekik is húzniuk kell az igát. Ilyenkor hátukon hordják a csecsemőket: saját köntösük szegélyébe csavarják be őket.

Csónakjaik durván egyberótt faháncsokból készültek. Táborhelyükön a homokban kis tűzhe-lyet formálnak, ahol mindig pislog egy kis láng. Fegyverként íjat s nyilat használnak, valamint parittyát, a nyílvégeket bizonyos ügyességgel kőből csiszolják.

Fegyvereik azonban inkább csak a vadászszákmány elejtésére alkalmasak, mint ellenségeikkel szembeni védekezésre: ugyanolyan gyengék s erőtlének, mint a kar, mely ellendíti a nyilatkat s a parittyakövet. Egy láb hosszú halcsontot is láttunk náluk, végén kihegyezve s egyik oldalán fűrészre csiszolva.

Vajon ezt törként használják-e?

Véleményem szerint inkább valamiféle halászeszköz... Ezek a bennszülöttek kunyhókban laknak, nők, férfiak, gyermekek nagy összevisszaságban, a kunyhó közepén van a tűzhely. Főként kagylókkal táplálkoznak. Amint megfigyeltem, kutyáik is vannak. De azt is láttam, hogy valamennyiüknek rossz a fogazata, azt hiszem, ennek az az oka, hogy a kagylókat félig nyersen, de mégis forrón falják fel.

Mindent egybevéve, elég becsületes embereknek látszottak, de olyan gyengéknek tűntek fel, hogy őszintén szólva, jószándékuknak nem sok haszna volt. Benyomásunk szerint erősen babonások, hisznek a gonosz szellemekben - ugyanazok az emberek, akik a felső hatalmakra gyakorolt befolyásukkal kérkednek, ugyanakkor orvosok és papok is egy személyben. Mind-azok közül a bennszülöttek közül, akiket életemben valaha láttam - ezek a préseré-fajták a legnyomorultabbak. Pontosan úgy élnek, ahogy mondani szokás - a »természetes állapotban«. Ha sajnálni kell olyan embereket egyáltalán, akik szabadok és saját maguk gazdái, akiknek nincsenek kötelességeik, sem terhes ügyeik, akik elégedettek azzal, amijük van, mert hiszen nem ismernek ennél semmi jobbat - úgy valóban sajnálnom kellene ezeket a bennszülötteket, mert meg vannak fosztva mindentől, ami az életet kényelmessé varázsolja, s emellett el kell szenvedniük a legszörnyűbb klímát, amit csak ismer a földkerekség...”

Néhány napig újból az elemekkel küszködnek, a hőmérő higanya a fagypontra alá esik. Amint kissé enged a január zordsága, a nyomorult tűzföldiek újból felkészülnek, hogy meglátogassák a Duzzogót. „Még hozzá - írja hősrünk - ünnepélyes öltözékeiket »vették fel« - ez abban állt, hogy egész testüket kimázolták vörös és fehér foltokkal. Amikor látták, hogy csónakjaink elindultak kunyhóik felé, ők is követtek bennünket pirogáikon, egy kivételével, melynek utasai felmásztak az Étoile fedélzetére. Majd távoztak, ők is csatlakoztak a többiekhez, akik-ke az én legénységem már komoly barátságot kötött. A nők közben valamennyien egy kuny-hóba húzódtak, s a vadak mintha kedvetlenek lettek volna, ha látták, hogy valamelyikünk arra veszi útját. Ezzel szemben nagy barátsággal kínáltak nekünk fekete kagylókat, melyeket előbb kiszívtak, mielőtt átnyújtották hajó tisztjeimnek. Kisebb ajándékokat kaptak tőlünk, mindezt jószívvel fogadták. Énekeltek, táncoltak, jóval vidámabbak voltak annál, amit várni lehetett volna ilyen vademberektől, akiknek arcvonása rendszerint komolyságot tükröz.

Ám örömük nem tartott soká! Az egyik, talán tizenkét éves fiú - ő volt az egyetlen, akit az egész csapatból rokonszenves külsejűnek találtunk - egyszerre csak vért kezdett hányni, s ez a szörnyű vérzés görcsökkel párosult. Az történt, hogy ennek a szerencsétlennek az Étoile fedélzetén egy kis tükröt adtak, nem számolva a végzetes következményekkel. Ezeknek a bennszülötteknek ugyanis az a szokásuk, hogy szájukba vesznek vagy orrlyukukba préselnek

egy-egy darabka zsírkövet. Alighanem valamiféle babona kívánja tőlük ezt a rítust, bizonyára ezeket a kis köveket talizmánnak tekintik, amely megszabadítja vagy megőrzi őket valamilyen gonosz varázslattól. A fiú alighanem ugyanígy bánt a tükörrel, mintha kő lett volna, elvágta az üvegdarabbal ajkát, szápadlását, ínyeit, s így megindult a folyamatos vérömlés.

Ez a baleset egyszerre lángra lobbantotta a bennszülöttekben a bizalmatlanságot, s nőtt a megdöbbenés. Bizonyára gyanakodtak, nem élünk-e valamilyen varázslattal; erre engedett következtetni, hogy a varázsló, aki hirtelen elkapta a gyermeket, már első mozdulatával leszákította testéről a zubbonyt, amit a fiú mitőlünk kapott. Először a varázsló vissza akarta adni a ruhadarabot, amikor az ajándékozók nem voltak hajlandók visszafogadni, odavetette lábaik elé. Ám az is bizonyos, hogy egy másik bennszülött, aki, úgy látszik, mit sem félt a varázslattól, s aki nyilván sóvárgott ilyenféle ruha után, hirtelen magához kaparintotta a zubbonyt.

A varázsló egy kunyhóban hanyatt fektette a gyermeket, ő maga a fiú lábai közé térdelt s kezével és fejével minden erejével nyomkodta a fiú hasát, folytonosan rikácsolva, úgyhogy semmiféle artikulációt nem lehetett felfedezni kiáltozásában. Időről időre felemelkedett, úgy mutatta, mintha két keze között tartaná a gonoszt. Majd hirtelen szétnyitotta tenyerét, belefűjt a levegőbe, mint aki elűzi a baljós szellemeket. Ez alatt a szertartás alatt egy öregasszony beleüvöltözött szüntelenül a beteg fiú fülébe, mintha az süket lett volna. Ez a szerencsétlen gyerek mintha jobban szenvedett volna a kezeléstől, mint eredeti bajától. A varázsló most kis szünetet engedélyezett betegének, míg ő maga beöltözött orvosi díszeibe. Beporozta haját s két fehér madárszárnyat illesztett hozzá, mellyel Mercur ábrázolásához lett hasonlatos, utána megint belekezdett a gyógyító eljárásba, de éppoly kevés sikerrel, mint az előbb. Minthogy a gyermek egyre rosszabbul lett e kezeléstől, a mi hajópapunk gyorsan feladta a fiúra a kerestség szentségét, anélkül, hogy a bennszülöttek ezt észrevehettek volna.

Mindez távollétemben történt - s tisztjeim feljöttek a fedélzetre, beszámolva arról, ami a parton történt. Erre én azonnal magam mellé vettem hajónk főorvosát, aki tejet és gyógyító főzetet hozott magával. Amikor a helyszínre érkeztünk, a beteg már nem volt a kunyhóban. A varázslóhoz akkor már egy másik, hasonló díszbe öltözött társa csatlakozott, s most már ketten kezdték el »műtétüket« a szegény gyerek hasi tájékain, majd hátán és combján. Szörnyűséges volt még látványnak is ez a szegény gyermek, aki úgyszólván panasz nélkül szenvedett. Egész teste már e bántalmak nyomát mutatta, de a varázslók csak tovább folytatták kúrájukat, hatalmas varázsszövegek mondásával. Láttuk az apa és anya fájdalmát, hulló könnyeiket, az egész csapat mély részvétét, mely félre nem érthető jelekben jutott kifejezésre, ehhez járult a szegény fiú türelme - mindez rendkívül elszomorított bennünket is. A bennszülöttek alighanem észrevették, hogy mi is osztjuk fájdalmukat, mert így mintha csökkent volna bizalmatlanságuk irányunkban. Megengedték, hogy közeledjünk a fiúhoz, és a mi orvosunk megvizsgálta sebes száját, melyet apja és más törzsbeliek szüntelenül szívtak. Nagy nehezen tudtuk csak rábeszélni őket, hogy próbálják ki a tej hatását: előttük kellett nekünk is többszörösen megízlelni, majd a varázsló heves ellenzését leküzdve az apa végre hajlandó volt tejjel megitatni a fiát, ezenkívül elfogadott egy gyógyteaával megtöltött kávéfőző edényt is. A varázslók a legnagyobb féltékenységet tanúsították orvosunk irányában, akit azonban a végén mégis kénytelenek voltak hasonlóan ügyes varázslóként elismerni. Szét is nyitottak előtte egy kis bőrzacskót, mely tollsípkaikat, fehér port, zsírkövet s bűvészetük egyéb eszközeit rejtette. De mihelyt doktorunk belepislantott a zacskóba, hirtelen féltékenyen megint összekapták. Azt is észrevettük, hogy míg az egyik kuruzsló igyekezett a betegről elűzni a gonosz szellemet, a másik csak azzal törődött, hogy eltávolítsa azt az átkos hatást, melyet mi gyakorlunk a betegre.

Már majdnem éjszaka volt, amikor visszatértünk a fedélzetre; akkor a gyermek mintha kevésbé szenvedett volna. Mindamellet állandóan hányt, ez szüntelen gyötörte, s minekünk attól kellett félnünk, hogy talán már gyomrába került az üvegdarab. Úgy éjszaka két óra tájban hangos üvöltés tört fel egész a fedélzetig; hajnalhasadáskor, bár igen rossz volt az idő, láttuk, amint a bennszülöttek felkerekednek. Nyilván menekültek arról a helyről, melyet megjelölt magának a halál, s ugyanígy az átkos idegenektől, akik nyilvánvalóan csak az ő romlásukra érkeztek ide... Bizonyára azt a benyomást vitték magukkal, hogy mi vesztükre törtünk, de ki az vajon, aki nem érti meg ebben a szerencsétlen történetben az ő igazukat? Milyen kár, hogy egy ilyen csekélyszámú társadalomban a halál kiragad egy fiatal - élete virágkorában!”

Milyen lehet januárban a Magellan-szoros? Ragadjunk ki egy-egy sort a naplóból: „Örjögve fúj a keleti szél, úgyszólván szünet nélkül, 13-ig - ez a nap aránylag békésnek mutatkozott, sőt délután úgy látszott: el is indulhatunk... Hajnali két órára a hajóorr majdnem zátonyra futott, újból kellett kezdeni a manővert - a nap kegyetlen volt... a szél túl erősnek látszott ahhoz, hogy kikerülhessünk helyzetünkéből.” Néhány napig viszonylagos csendben navigálnak, majd „a következő nap talán még viharosabb volt, mint minden előző: a szél víztölcséreket korbácsolt magasra a csatornában, valóságos hegyek emelkedtek, néha több is, ellenkező irányban; ez egészen elterelt irányunktól... Az idő lassan megjavult, de délben egyszerre villámcsapás zaja ütött át mindenre, ez volt az egyetlen égzengés a szorosban: mintha csak jeladás lett volna a szeleknek, melyek a reggelinél még féktelenebb erővel eredtek el - kénytelenek voltunk leereszteni nagy horgonyunkat s bevonni a vitorlákat... eközben láttuk, hogy a parton kizöldülnek a bokrok s a fák egyszerre virágdíszben állanak. Mindez a ragyogó vegetáció alig tudta enyhíteni azt a szomorúságot, mely e fölött az átkozott táj fölött uralkodott. Még a legvidámabb kedélyű embert is letörte ez a gyötrelmes éghajlat - a környéket kerülte az állatok valamennyi fajtája, s mi itt húzódtunk meg egy maroknyi ember, akit rossz sorsa e szerencsétlen helyre vetett.”

A magukkal hozott térképek nem megbízhatók: a szoros útvesztőjében nem tudják sokszor - melyik ág, öböl, fjord vezet zsákutcába s melyik az óceán felé? Így igyekszik az egyik legfontosabb útszakaszt, Szent Borbála csatornáját feltérképezni, ezt annál is lényegesebbnek tartja, mert hiszen „ez a szakasz lényegesen lerövidíti az utat a Magellan-szorosban”.

Peregnek a januári napok. Egyik öblöt a Dauphin-ről, az életvidám XV. Lajos szenteskedő, puritán fiáról nevezik el, Szent Lajos egy fokot kap, egy partrészt „Désolation”-nak, a kétségbeesések déli partjának neveznek el, majd az Étoile és a Boudeuse is megörökíti nevét egy-egy fokon. Már a hónap vége felé közelednek az átkozott szorosban. Este kilenckor még aránylag csendes az idő, egy óra múlva olyan szélvihar támad, hogy kénytelenek lehorgonyozni a hajókat. Az éjszaka koromsötét, a part elvész szemük elől. A két hajó sűrű jeleket vált egymással - nehogy túl közel vagy túl távol kerüljenek egymástól, ha felvonják a vasmacskákat. „Ez az éjszaka volt egész utazásunk alatt egyike a legkritikusabbaknak.”

Hajnali három óra után megpillantják a szárazföldet, s ez segítséget jelent a kormányzásban. „Nyolc óráig nyugat-északnyugat irányt vettünk: a keleti szél mindig meglehetősen erős volt, szüntelenül borzolta a vizet. Dél felé megláttuk az Evangélisták fokát. Ahogy közeledtünk felé... végtelen örömmel pillantjuk meg végre a végtelen, távoli horizontot, melyet már nem határol szűk marokkal a föld - nyugat felől, mintha ragyogó penge csíkja lenne, úgy fénylik fel a nagy óceán...”

Még néhány nehéz szakasz következik, míg kimenekülhetnek a szorosból: mindenütt sziklák, zátonyok, a legnagyobb óvatossággal, csak csökkentett sebességgel haladhatnak a hajók. Fel-tűnik a Győzelem foka, melynek még Magellan adott nevet, majd egy csoport szigetcsoport: a

Tizenkét apostol nevét viseli. Így telik el a délidő s a délután egy része. „Este hétkor megkerüljük a Pillérek fokát, nyolc órakor végleg magunk mögött hagyjuk a szárazföldet, kedvező északi szél kap bele vitorláinkba s mi teljes vitorlázattal siklunk bele a nyugati óceánba...”

„Miután huszonhat napig rostokoltunk Port Galant-ban, állandóan ellenszéllel s gyalázatos időjárással kellett szembenéznünk - harminchat órás jó-szél, amilyenhez hasonlót talán nem is mertünk remélni - elegendő volt ahhoz, hogy bejussunk a Csendes-óceán vizeire: úgy hiszem, ez példa nélkül való utazás volt - Port Galant-tól a nyílt tengerig egyszer sem kellett partra szállnunk...”

„A Szüzek fokától a Pillérek fokáig megtett távolságot - ez a szoros - száztizennégy mérföldre becsülöm... Minden viszontagság ellenére, melyet el kellett szenvednünk a szoroson keresztüli utazás alatt, mégis úgy hiszem, inkább ezt az átkelést választom a Horn-fok megkerülése helyett - szeptembertől március végéig. A többi hónapokon, amikor hosszú éjszakák uralkodnak, inkább a nyílt tengeren vezetném hajóimat. A Horn-fok körüli utazásnál a viharos tenger s az ellenszelek nem rejtenek annyi veszélyt magukban, mint a szorosban ez a partok és szirtek között tapogatva folyó navigálás. Kétségtelen, hogy a szorosban való utazás hosszabb időt vesz igénybe, de ezt nem lehet pusztá vesztésnek tartani. Itt, a Magellan-szorosban ugyanis mindenütt találunk friss vizet, fát és sok kagylót, időnként halakat. Bizonyos vagyok abban, hogy legénységem jóval inkább megszenvedte volna a skorbutot, ha a Horn-fok megkerülésével jut el a nyugati óceánba, mint így, amikor a Magellan-szorost választottuk útirányunknak. Amikor kijutottunk a nyílt tengerre - egyetlen emberem sem szenvedett ettől a betegségtől...”

Bougainville egyéniségére, törődésére, emberbaráti felelősségére érdekes fényt vet, hogy ezzel a mondattal zárja le nagy könyvének első kötetét...

XIII.

Ha arra gondolunk, hogy két és fél század telt el Magellan vállalkozása óta, s tíz tengerész-nemzedék, spanyolok, angolok, németalföldiek szelték át a Terra Australis vizeit s igyekeztek feltérképezni elsősorban szigetvilágát, szinte érthetetlennek tűnik fel, hogy Bougainville, mihelyt befutott a Déli-óceánba, a félig-misztikus *Húsvét-szigeteket* próbálta megtalálni, de - sikertelenül.

A Húsvét-szigetek miért emelkedtek ki jelentőségükben a többi óceániai sziget közül? Az első spanyol felfedezők lelkendező írásai tették-e vagy óriási, megfejtethetetlennek látszó köszobraik mítosza? A hajók, ha befutottak az ausztráliai vizekbe, keresni kezdték a szigeteket, melyeket minden tengerésznép a maga nyelvén húsvét ünnepéről nevezett el.

„Nem akartam - írja 1768 februárjában - tovább folytatni a Húsvét-szigetek utáni kutatást, minthogy e szigetek helyzetét nem jelölték meg a térképeken *pozitív* módon” - ám a könyv emez oldalának alján kis jegyzetet is találunk: „Egyáltalán nem lehet meglepőnek tartani, hogy e szigeteket nem helyes földrajzi szélességük alatt kerestük. Mintegy tíz fok a különbség a valóság és térképeink között. A spanyolok Chiléből két évvel ezelőtt több hajót küldtek ki a szigetek felkutatására, s az sikerült is nekik: megtalálták őket. Új térképeik a Húsvét-szigeteket az ausztráliai szélesség huszonhetedik és huszonnyolcadik foka között jelölik meg, a párizsi délkörtől számítva a 113. nyugati hosszúsági foknál.”

Bougainville nagy útirajzának második könyvében földrajzi meghatározásokkal, az időjárás megfigyelésével, tengertani tanulmányokkal foglalkozik bevezetőül. Kezdetben nem érezni semmit abból a nyilvánvaló szorongásérzésből, a mesészerű s a félelmes e furcsa keverékből,

mely eltölthette Bougainville-t s tengerészeit. A Boudeuse az első francia hajó volt, mely behatolt az ausztráliai vizekre. Honi térképekre nem támaszkodhatott, s mindaz, ami kapitányi fülkéjének polcain hevert a régi térképekből - csak itt-ott adott számukra támogatást. A Boudeuse utasai eddig mindig ismert földek partjai mellett hajóztak, a Magellan-szoros áthajózása is inkább harc volt az elemek erejével szemben s némi türelemjáték, mint valódi felfedezőút. De mihelyt átértek az óceániai vizekre - e végtelen víztükör félelmes arányai mellett eltörpült minden tengerészeti tudás, a leggondosabb parancsnok sem tudta kiszámítani, hogy kedvező széljárás mellett mikor talál szárazföldre, s a szigetek, szigetekcskék, zátonyok, fel-felbukkanó szirtek, melyek annyira jellemzőek az ausztráliai szigettengerre - hatalmas, összefüggő kontinens előőrsei-e, vagy csak csalóka, elszórt ígéretei még eddig soha nem látott földeknek?

Márciusban feltűnnek távolon az első szigetek, melyeket egy régi térkép „Quiros szigetei”-ként jelöl meg. A hajónaplóba még egy megfigyelést jegyeznek be: „Március 21-én egy tonhalat fogtunk, gyomrában még el sem emésztve olyan kis halakat találtunk, melyek soha nem távolodnak el a szárazföldtől”.

Négy kis sziget bontakozik ki következő nap a ködökből: a Négy Facardins-nek nevezi el őket. Az egyiken - e part felé közelednek - finom homok fut a tengerbe, a sziget belsejét sűrű erdő borítja, de amikor közelednek, a sziklás, zátonyos partszakasz megakadályozza a kikötést. Csak szemük gyönyörködik (hiszen már hosszú hetek óta hajóznak) a kókuszpálmák bőlongó játékában, minden virágzik, rengeteg madár repdes a parti fákon - halászmadarak, melyeknek jelenléte igen bő halászsákmányt sejtet. Mindenki vágyott így arra, hogy partra szálljon. A nyugati part felé hajóznak, mintegy két mérföld hosszúságban. De ez a part is megközelíthetetlennek látszik: sziklazátonyait tájtékosan ostromolják a hullámok. Le kell mondaniuk arról, hogy e szép szigetet közelebről megtekintsék, amikor az árbockosárban figyelő matróz észreveszi, hogy három emberi lény szalad a part felé. Minthogy a franciák soha nem gondolhatták, hogy itt emberi lényekre találhatnak, akik ezt a kis szigetet választották otthonukul - az első feltevés az, hogy *európaiak* futnak a hajó felé, akik valaha ezen a tájon hajótörést szenvedtek. Így Bougainville elhatározza, hogy megmentésükre megkísérli a lehetetlent is. Nemsokára körülbelül húszan jöttek elő az erdős parthajlásból s gyorsan közeledtek: meztelen emberek voltak, kezükben szokatlanul hosszú lándzsákkal, ezeket fenyegetően rázták a hajók felé, majd visszahúzódtak a fák mögé, az árbockosárról látni lehetett távoli kunyhóikat. Különösen magas termetű, bronzbőrű bennszülötteknek látszottak. Ezt a szigetet ezért el is nevezte menten a Lándzsások szigetének.

Az éjszaka mindig veszélyes - soha nem lehet tudni, hirtelen támadó heves szél vagy ismeretlen tengeráramlás nem sodorja-e a hajókat veszedelmes zátonyok felé. Így éjszaka minimálisra csökkentik a vitorlázatot s „keresztbe állnak”, viszont csökkenti az Étoile s a Boudeuse az egymás közötti távolságot, hogy így elejét vegyék a netáni elszakadásnak. A hajónapló minden sorából a bizonytalanság árad - minden szokatlan jelenség, a tenger minden váratlan megnyilvánulása csak növeli a bizonytalanság érzését; nappal, persze, megváltozik ez a szorongó éji hangulat, s ha csendesedik az idő, vidáman navigálnak az „arhipelagosz”-ban, a szigettengeren, melyet most már minduntalan szigetekcskék, majd nagyobb szigetek is jeleznek.

Néhány nap múlva hosszú kettős földnyelv közé futnak be: egy sziget előretolt nyúlványai ezek, az óceánba ékelve. Mindenütt kókuszpálmák hajladoznak a szélben, s délben megjelennek pirogáikon az első bennszülöttek is. A földnyelvek valamilyen belső tavat ölelnek, s itt futnak a bennszülöttek fürgé sajkáikon; az emberek meztelenek. Nem közelednek; este látják, amint a partsávon kigyúlnak a tüzeik. Ugyanolyan hosszú lándzsákat ráznak, mint a múlt napokban látott távoli testvéreik. Egyelőre nem találhatnak a franciák alkalmas helyet arra, hogy leengedjék a csónakokat.

Bougainville nem tud megküzdeni az elemi erőkkel: lehetetlen megkísérelni a partraszállást. Megelégszik azzal, hogy térképébe beírja a sziget nevét: Hárfa-sziget, hisz ilyennek látja alakját, s elgondolkozik azon - milyen lehet az élete ezeknek az embereknek, akik itt laknak. „Csodálom bátorságukat, hogy minden nyugtalanság nélkül élnek ezen a kiálló földnyelven, melyet egyetlen vihar elmeríthet újból a tenger feneketlen mélységébe...” Persze, vannak csónakjaik, melyekkel meg tudják közelíteni a szomszédos szigeteket - de mindaz a „poggyász”, melyet elvihetnek vagy elhozhatnak - csak nagyon csekély lehet. Így Hárfa szigetének lakóit a zátonyok megőrizték attól, hogy talán még egy fél századon keresztül megismerhessék az európai civilizációt...

Néhány nap múlva elér egy olyan kis szigettengerbe, ahol csak a legnagyobb nehézségek között haladhatnak a hajók tovább. Baljóslatú szigeteknek nevezi, s úgy határoz: déli irányba fordítja a kormányt, hogy kikerüljön ebből a tengeri útvesztőből, melyet fél századdal azelőtt már valóban a Labirint-nak rajzoltak be a térképekre, habár Quiros volt az első, aki 1606-ban ezt a vonalat érintette. Bougainville kifakad a tengeri térképek rajzolóit ellen: „Nem tudom megérteni - írja - földrajztudósainkat, honnan veszik a bátorságot, hogy e szigetek mögé összefüggő kontinens kezdetét rajzolják be, melyet állítólag *Quiros* pillantott meg először... Hiszen mindaz, amit e bátor hajós nációjából megállapíthatunk, csak annyi, hogy az első föld, mely útjába került azután, hogy elhagyta Peru partjait - nyolc négyzetmérföldnél nagyobbnak látszott, azonban távol volt attól, hogy összefüggő kontinens benyomását keltse. Azok a bennszülöttek, akikkel Quiros itt találkozott, közölték vele: ha tovább folytatja útját - igen nagy földekre fog bukkanni... Valóban, nekem is az a véleményem, hogy ha ilyen földek egyáltalán léteznek, nekünk magunknak feltétlenül oda kell érnünk... hiszen olyan szélességben hajózunk, melyet már Quiros is megfigyelt, s amelyen földrajztudósaink összefüggő földrészt véltek felfedezni...”

A következő sorok - néhány mondatban - élesen világítanak rá a XVIII. század racionalizmusára. Lehetne-e a felfedezőik vonalán nagyobb különbséget találni Columbus és Bougainville hajónaplói között, amikor arról van szó (a véletlen különös egyezése), hogy a nagy, nyílt óceán után felbukkanó szigetek mintegy előőrsei a mögöttük húzódó, összefüggő kontinensnek? Az óceánok spanyol vezérkapitánya megesketti tengerészeit, hogy Cuba, mely méreteiben nem is áttekinthetetlen, a nagy ázsiai szárazföld, míg a Boudeuse parancsnoka ezen a napon csak ennyit vet oda feljegyzéseibe: „...Az én véleményem is megegyezik azokéval, akik nehezen hinnék el, hogy ennyi alacsony, a tengerből alig kiemelkedő sziget ne azt jelentené, hogy a nagy szárazföld egészen közel van. *De a Geográfia - a tények tudománya*: semmi olyant nem lehet kieszelni valamely rendszer szellemében a dolgozószoba mélyén e téren, hogy ne kockáztatnánk a lehető legnagyobb tévedéseket, melyeket aztán alig lehet korrigálni, hacsak nem a hajósok rovására...”

Szakadó, állandó esők, borús napok, hűvös idő. Először bukkan fel a korabeli hajónaplókban elkerülhetetlen, néha végzetes adat: „Az eső nem szűnik. A skorbut kitört nyolc vagy tíz tengerészen. Naponta egy pint limonádét adattam nekik, ebbe Faciot-port kevertettem: egész utazásunk alatt ez a por kitűnő gyógyszernek bizonyult. Ezenkívül márciustól kezdve használtuk Poissonier úr vízpároló-készülékét, s mindaddig, míg eljutottunk Új Britanniahoz, az ily módon desztillált tengervizet használtuk leveshez, húshoz, főzelékfélékhez; az a víz, melyet az ő eljárása folytán használhattunk fel a tengervízből, hatalmas megtakarítást jelentett édesvízkészletünk tekintetében, ilyen hosszú nyílttengeri útszakasz alatt. Este hat óra körül gyújtottuk meg a készülék alatt a tüzet, s hajnalra hatalmas vedernyi víz állt rendelkezésünkre. Egyébként - az édesvízzel való takarékoskodásból a kenyeret is mindig sósvízzel dagasztottuk...”

XIV.

1768. április másodikának hajnalán Bougainville hogyan is sejthetné, hogy alig néhány óra múlva a hosszú nyílt-óceáni szakaszok, remélt s képzeletbeli kontinens-várások, megközelíthetetlen szigetekcskék után olyan föld tűnik fel majd a távoli horizonton az árbockosárban ülő matróz szeme előtt, mely most már *örökre összeforr* Bougainville nevével, s egyike a bűvös szigeteknek; neve már maga elegendő, hogy a képzelet játéka azóta is benépesítse a Csendes-óceán „utolsó paradicsomát”.

Különös, hogy Bougainville, amikor könyvében elér *Tahiti* felfedezésének pillanataig, cseppet sem lesz patetikus, a visszapillantás varázsában nem válik líraibbá, alig olvad fel mindent-megfigyelő, plasztikus, gyakran ironikus stílusa. Iktassuk ide néhány sorát, az elsőket, melyek hírt adnak arról, hogy az első francia hajó olyan földet közelített meg, mely a történelem különös játékából azóta is megmaradt franciának.

„Április 2-án, úgy délelőtt tíz óra körül észak-északkelet irányban hegylánc körvonalait pillantottuk meg; olyan hegység volt ez, mely szemünkben magasnak, nagyon tagoltnak s mégis elszigeteltnek tűnt elő: ezt a hegyet elneveztem menten *Boudoir-nak* vagy másként a *Boudeuse-foknak*. Észak felé fordítottuk a kormányt, hogy felderítsük ezt a földet, amikor szemünk elé egy másik föld került, ez északnyugat felé húzódott, s meglehetősen magas partjai szemünkkel be nem fogható térséget tártak elénk. Már mindennél nagyobb szükségünk volt olyan pihenőre, mely megszerzi számunkra a szükséges tűzifát s frissítőket, s az volt a benyomásunk, hogy mindezt megtalálhatjuk ezen a földön. Egész nap úgyszólván kellemes idő uralkodott. Könnyű szél kerekedett este felé, s mi a szárazföld irányába futottunk hajnali két óráig s utána három órán keresztül tartottuk ezt a magasságot. A nap felkelt, de arcát ködök s felhők árnyékolták, s csak úgy kilenc óra tájban pillantottuk meg újból a földet - legdélibb pontját északnyugat felől közelíthettük meg, viszont eltűnt a Boudeuse-fok szemünk elől, ezt csak az árbockosárból lehetett még látni. A szél észak-északkelet felől fújt, s mi mindent elkövettünk, hogy ezt a szelet fogjuk vitorláinkba s így érintsük a szárazföldet. Amikor még jobban közeledtünk a szigethez - északi fokán túl még egy, még északabbra húzódó földet vettünk észre, anélkül, hogy megállapíthattuk volna: vajon ez része-e az előttünk levő nagy szigetnek, vagy egy második önálló szigetet alkot?

Április 3-ról 4-re virradó éjszakán olyan műveleteket végeztünk, hogy vitorláink észak felől vigyenek bennünket a szigethez. Nagy örömmel láttuk, hogy a part egész hosszában tüzek gyúlnak ki, s így tudtuk: lakott helyhez közelítünk. Amikor április 4-én felszakadt a hajnal-köd, már észrevehettük: a két föld valójában egyetlen szigetet alkot - a két részt egy alacsonyabb földnyelv öleli össze ív formában, mely így északkelet felé megtárt öblöt alkot. A kedvező szélben teljes vitorlázattal szaladtunk neki ennek a földnek - akkor pillantottuk meg az első csónakot, mely a nyílt tenger felől tartott az öböl felé - vitorla hajtotta, s a bentülők eveztek is. Megkerült bennünket, majd csatlakozott a csónakok rengetegéhez, a sziget minden tájékáról csak úgy özönlöttek elénk a pirogák. Az egyik megelőzte mind a többi - tizenkét erős, meztelen ember evezett, a benne ülők banánfa-ágakat lengettek: számunkra a látvány olyan kedves volt, mint a győzőnek egykoron a babérkoszorú. Mi természetesen a barátság minden jelével fogadtuk őket, erre egyik csónak odafordult hajónkhoz, s a benne ülők egyike, aki kivált hatalmas, fürtös üstökével, a béke jeleként malacot és gyümölcsrel teli banánágot kínált felénk. Mi persze elfogadtuk ajándékát s egy kötelet vetettünk felé, ő ajándékait ügyesen hozzákötötte a kötélhez. Mi színes sipkákkal s kendőkkel viszonzottuk az ajándékot: ez volt az első ajándékváltás, mely megpecsételte szövetségünket ennek a szép szigetnek népével.”

Nemsokára száz piroga is előrajzott, körülvették mindkét francia hajót. A csónakok tele voltak banánnal, kókuszdióval s a sziget másfajta gyümölcsseivel. Megindult a cserekereskedés: remek gyümölcsöket kaptak a szokásos semmiségek ellenében, de egyetlen szigetlakó sem volt hajlandó felkúszni a fedélzetre. A franciáknak le kellett dobniuk áruikat a csónakokba, vagy messziről, a hajó orráról mutatták fel őket. Ha megnyerte tetszésüket, akkor kosárba tették, s úgy eresztették le kötélén, a bennszülöttek kivették s helyébe azt tették be, amit cserére szántak, de „nem is nagyon törődtek azzal, hogy ki mit kap, s ki lesz az első, ezzel tanúbizonyságot tettek önzetlenségükről s elsősorban számunkra arról, hogy jóindulatú népekre bukkantunk. Egyébként érdekes módon pirogaikban nem láttunk semmiféle fegyvert, bár az első találkozás alkalmával csak férfiak ültek a csónakokban, melyek egész nap ott tanyáztak hajóink körül, csak a ránk szakadó este kényszerített bennünket arra, hogy hátrább hajózzunk a parttól, mire ők is hazaeveztek...”

Több mint két hónap óta nem tették szárazföldre a lábukat az Étoile és a Boudeuse utasai. Mögöttük volt az a legveszélyesebb tengeri út, mely szirtek, zátonyok, korall-szigetek között vezetett s ma is egyike a legmerészebb tengeri vállalkozásoknak, ha hajó át akar hatolni a szigettenger eme részén. Ily hosszú tengeri út alatt újból felütötte fejét a skorbut, a citromok elfogytak, így ecetben oldott orvossággal igyekeztek küzdeni a torok- és szájbajok ellen. S most egyszerre - a könnyű kikötés reményével - feltáruult előttük az első sziget, mely felé a véletlen útjukat vezérelte, a legszebb táj, melyet azóta láttak, hogy elhagyták Dél-Amerika partjait. A sziget nagy volt, nem szerepelt semmiféle tengeri térképen. Parancsnok, tisztek, matrózok - mind tisztában voltak azzal, hogy eljutottak az ábrándok valóságához, felfedezésük csúcspontja a vállalkozásnak: a megelevenedett mese kezdetét jelenti már a hajnal, amely holnapra rájuk virrad.

A part varázsa leírhatatlan volt, mintha szirének csalfá játéka lenne, úgy csalogatta a hajósokat, ám a visszacsapódó, a korallszirteken megtörő tengertajték sejtette a Boudeuse kormányosával az ezer veszélyt, melyet e partok rejtene. Így csak szemük gyönyörködhetett a képben: ez volt valóban a legszebb sziget, az idilli gyönyörűség paradicsoma. Patakok zúgva áradtak le a magasságokból, sísteregve olvadtak bele az óceán vizébe, a part selymes-homokos karéja óriási aranycsíkot vont a sziget köré az apály óráiban, háttérben a smaragd mélyzöld színében pompázó hegyek koszorúja, mindenütt, amerre tekintetük eljut s amit távcsövük még felfedezhet - virágok erdeje, hatalmas, dália formájú, ezer színben csillogó virágok, melyek innen, a hajó fedélzetéről már üző nyugtalansággal telítik az egyébként oly higgadt botanikust, Commerçon urat.

A fedélzet mellvédjéről a zöld színek ezer árnyalatát figyelik. Érdekes, mennyire fogékonyak a XVIII. század utazói már a természet szépségei iránt; minden feljegyzés, napló, emlékezés e tökéletes s oly lebilincselő természeti kép varázsát igyekszik rögzíteni - ezt úgyszólván sohasem lelhetjük fel korábbi századok utazóinál.

„Mint mondtam - írja Bougainville - észak felől igyekeztünk megközelíteni a szárazföldet, s nem távolodtunk el három mérföldnyinél többel a szigettől. Az egész partvonalon - mint előző este is - közel éjfélig száz és száz kis tűz világított, egymástól csekély távolságban: azt mondhattuk volna - az egész nem más, mint tiszteletünkre rendezett ünnepi kivilágítás; így nekünk is viszonzoznunk kellett, s több röppentyűt eresztettünk fel mindkét hajó fedélzetéről.

Április 5-én egész nap navigáltunk, hogy szelünkkel közelebb jussunk a parthoz s hogy csónakkal kutathassuk ki, hol kínálkozik számunkra megfelelő kikötőhely. E partnak olyan alakja volt, mint valami amfiteátrumnak, s szemünk elé a legvarázslatosabb tájékat tárta. Ámbár a hegyek igen magasaknak tündek fel előttünk, a sziklák sehol sem mutatkoztak rideg meztelenségükben. Mindent ugyanis sűrű növényzet borított. Alig hittünk szemünknek,

amikor egy szirtet pillantottunk meg, amelyet gyönyörű fák borítottak, egészen magas csúcsáig, mely körülbelül egy vonalban lehetett a sziget déli oldalán emelkedő hegycsúcsokkal... Ez a távoli hegy piramisra emlékeztetett, igen: óriásgúlára, melyet az ügyes díszítő-kéz a zöldek végtelen köpenyével vett körül. Az alacsonyabban fekvő földeket rétek és erdők váltakozva borítják s így kísérik a partvonalat, mely mindenütt gondos földművelés jeleit mutatja. Így pillantottuk meg a banánfák, kókuszpalmák s más, gyümölcstől roskadozó fák erdejében az első házakat.

Amikor tovább folytattuk utunkat a part magasságában, szemünket csodálatos vízesés nyűgözte le: a hegyvidék magasságából zúdult alá s tajtékot szórva veszett a tengerbe. Mindnyájan égtünk már a vágytól, hogy horgonyt vethessünk e paradicsomi helyen, de vigyáznunk kellett, nehogy baj érjen bennünket, szüntelenül mérnünk kellett a tengermélységet s ezt követtük mindaddig, míg közelebb nem értünk a szigethez, de a part eme szakaszán mindenütt szirtok voltak, s így más, alkalmasabb helyet kellett keresnünk a kikötéshez.

Mihelyt a nap felbukott a látóhatár szélén, megérkeztek a pirogák, s elkezdődött újból a cseréüzlet. A szigetlakók ma hajnalban új cikkekkel jelentek meg - másféle gyümölcsökkel eveztek ide, mint az előző napon, tyúkokat és galambokat is hoztak, ezenfelül mindenféle halászszerszámokat, különleges szöveteiket, kagylókat. Cserében vasholmit s fülbevalókat kívántak. A csereüzleteket - ugyanúgy, mint előző nap - nagy becsületességgel bonyolítottuk le, mindkét oldalon... Az Étoile fedélzetére ezen a napon felmerészkedett egy szigetlakó. Ezen a napon már láttunk néhány nőt is, nagyon szépek voltak s majdnem meztelenek...”

Bougainville hajónaplóját két hatalmas kötet formájában adta közre, nem sokkal hazatérése után, s kortársai beszámolnak arról: az volt reménye, hogy az „Utazás a világ körül” sikere majd megnyitja előtte a Francia Akadémia kapuit, egyike lesz ő is a halhatatlanoknak, mint elhunyt fivére, a római jogász. Talán ez az oka annak, hogy bizonyos témákhoz - nyilván korosabb olvasóira való tekintettel - kissé óvatosan, bizonyos szófukar szemérmességgel nyúl. Bougainville nem utazott egyedül, a Boudeuse világkörüli útja belekerült az európai érdeklődés homlokterébe, s így a kortársak sok olyan regényes részletet is megőriztek, melyek netán kimaradtak Bougainville akadémikus súlyú s jelentőségű naplójából.

Az ilyen, aligha „apokrif” feljegyzések egyike azt tartja, hogy a kikötőhelykereséssel eltöltött április 5. után hajnalban a kormányos csodálatos öblöt fedezett fel, melyet már nem őriztek oly féltékenyen a sziklazátonyok. Nagyszerű kikötőnek ígérkezett - a part óriási lópatkóként fogta körül az öblöt, sötét homokszőnyeg szaladt bele a vízbe, melyet a habok ezüstcsipkéi fodroztak, mint valami „díszes sírleplet”. A fák alatt palmák, banánfák sűrűjében feküdt a falu - a fedélzetről olyanok voltak a házak, mint kecses madárkalickák, mindent elborító virágdíszükben.

S ekkor következik be az a pillanat, melyet Bougainville-nek csak egyetlen mondata őriz - valóban elindulnak a két hajó felé tucatjai a pirogáknak, de most már jórészt lányok eveznek az úszó szörnyetegek felé. Könnyű, átlátszó fátyolruháikat csak virágfüzerek díszítik, hosszú, elnyúló fekete hajfonataikban is mindenütt tarka virágyszirmok díszlegnek, egyre közelebb kerülnek a hajókhoz s félreérthetetlen jelekkel adják tudtul - hogy bátrabbak akarnak lenni a férfiaknál.

A tengerészahagyomány szerint mielőtt elérték volna a Boudeuse ledobott kötélhágcsóit, hogy az evezve-úszva közeledő nimfák könnyűszerrel feljöhessenek a hajóra, Bougainville összehívta hajója legénységét a fedélzetre s csak annyit mondott volna nekik: „*Fiúk, most Franciaország becsülete forog kockán!*” Ezt a jelenetet egyébként a vén Diderot is érinti, amikor „Utóirat Bougainville utazásához” című művében kesereg azon: hogyan mocskolják be a

„civilizáltak” a természet tiszta méhében élő szigetlakók erkölcsseit... Maga Bougainville könyvében nem tesz, persze, említést erről, sőt más források szerint valamilyen haditengerészeti szabályzatra is hivatkozott, mely megtiltotta a legkeresztényibb király hajóin a gyengébb nem jelenlétét. Ám kacagva, szökellve kapták el a lányok a köteleket s macskaügyességgel kúsztak fel rajtuk, miközben a franciák először hallották ezt a magánhangzókból majdnem páratlanul bővelkedő nyelvet, melyet annyiszor idéztek azóta: ott szerepel Gauguin⁶ vásznainak alján s Pierre Loti kis, tragikus Rarahujának ajakán is. „La ora na oe” kiáltották kacagva, ezer változatban, kezüket összecsapták a meglepetéstől, minden felkeltette izgalmaikat s érdeklődésüket, de legfőképp a fehér férfiak, s minden gesztusuk olyanféle kíváncsiságot árult el, melynek célja tekintetében aligha maradhattak kétségben, különösen a fiatalabb, díszesebb köntöst hordó franciák.

Hogy mi következett ezután - a száz nap óta ég és víz között hajózó franciák s a fedélzetre szállt nimfák között, ingadozzunk tengerész hagyomány, a gáláns század egykorú feljegyzései s Bougainville mosolyosan moralizáló feljegyzései között. Minthogy mégis az ő szemével igyekszünk nyomon követni a rokokó-expedíció minden lépését, szólaltassuk őt meg újból - adjuk vissza a harmincnyolc esztendő's admirálisnak a szót:

„...Csónakjaink visszatértek, jelentették, hogy homokos fenékre találtak, mely nem rejt veszélyeket. Északon három kis sziget terül el az öbölben. E jelentés alapján úgy határoztam, hogy behatolok az öbölbe, s így is tettünk: mihelyt beljebb jutottunk, leeresztettem az első horgonyt - szürke homok s kagylós fenék mélységébe, majd újabb horgonyt dobtunk ki északnyugati irányba. Az Étoile is felsorakozott a kedvező szélben mellénk s tőlünk északra vetett horgonyt. Mihelyt így kikötöttünk, leeresztettük a vitorlákat az árbocokról.

Abban a mértékben, ahogy közeledtünk a parthoz, vették körül a szigetlakók csónakjaikkal hajóinkat. Oly sűrű volt a kör körülöttünk, hogy bizony csak ügyel-bajjal tudtuk végezni a horgonyvetés és kikötés műveleteit - ebben a nagy tolongásban és kiáltozásban magunk is megzavarodtunk. Mindnyájan azt kiáltották felénk »tajo, tajo«, ami barátot jelent, s ezer formáját találták ki annak, hogy meggyőzzenek bennünket baráti érzéseikről. Mindnyájan szegeket szerettek volna szerezni tőlünk, ezenfelül fülbevalókat. A csónakok most már tele voltak nőkkel is, akik szépség dolgában minden tekintetben vetekedhettek az európai nőkkel, sőt ami alakjuk varázsát illeti - el is hódították volna előlük a pálmát. E nimfák legtöbbje meztelen volt, mert a férfiak s öregek, akik kísérték őket, levették róluk azokat a lepleket is, melyekbe rendszerint burkolóznak. Már a csónakokban kacéran viselkedtek, bár minden naivságuk ellenére azért némi félelmet is felfedezhettünk rajtuk. Bizonyára a természet maga az, mely még némi tartózkodással fokozza bőkezűen szórt szépségét a gyengébb nemnél, úgy látszik, olyan országokban is, ahol az aranykor őszintesége uralkodik még: mintha az asszonyok titkolni óhajtanák azt, amire leginkább vágyakoznak... Ezzel szemben a férfiak, akik, úgy látszik, egyszerűbbek vagy őszintébbek voltak - minden kétséget kizárólag maguk adták tudunkra szándékukat: azt sürgették, válasszunk magunknak egy-egy nőt, szálljunk ki a szárazföldre, hogy a lányokat követhessük; gesztusaik semmi kétséget sem hagytak annak a módnak tekintetében, ahogyan majd ismeretséget kell kötnünk hölgyeikkel.

Így hát fel kellett tennem a kérdést: hogyan tarthatok kordában, hogyan foghatok munkára - ilyen látvány kellős közepette - négyszáz fiatal francia tengerészt, aki fél esztendeje nem is látott női lényt? Minden elővigyázatosság ellenére, melyre kényszerültünk, mégis a fedélzetre kúszott egy fiatal lány, sikerült felkapaszkodnia a mellvéden át hajónkra. Az ifjú leányzó itt

⁶ Paul Gauguin francia festő (1848-1903). Bankár volt és csak 32 éves korában kezdett festeni. A civilizációtól megcsömörölve 1890-ben Tahiti szigetére költözött, és ott festette világhírévé lett képeit, a bennszülöttek egyszerű életét élve. Szakított az impresszionizmussal és teljesen új utat tört a festészetben.

minden zavar nélkül ledobta mezét, mely eddig borította s oly módon tűnt elénk, mint Venus a frigiai pásztor előtt. Valóban csodálatos alakja volt. A matrózok s katonák, persze, mind odatolongtak a fedélzet e darabjához: soha még ilyen gyorsasággal nem mentek hajón a kikötés művelei...

Végre is minden igyekezettel sikerült némi rendet teremtenünk embereink között, akiket elbódított ez a varázslat, de talán még nehezebb volt saját magunkra erőszakolni a hidegvért. A Boudeuse szakácsa volt az első, akinek - minden tilalom ellenére - sikerült partra szöknie. Mihelyt azonban itt elvonulni próbált szépével, akit annyi közül kiválasztott magának, egyszerre a bennszülöttek raja vette körül, akik egy pillanat alatt anyaszült meztelenre vetkőztették s megcsodálták - fejbúbjától talpáig. Már-már azt hitte, elveszett, hiszen nem tudta, mily akaratot szolgál ez a szokatlan szemle, melynek célja végül az volt, hogy testét araszról araszra végigvizsgálják. Amikor aztán már jól kibámulták magukat rajta, visszaadták ruháit s újra visszatették zsebébe azokat a tárgyakat, melyeket kiráncigáltak belőle. Ezután engedték, hogy a lány közeledjék a szakácshoz, és sürgették, hogy adjon szabad utat vágyának, mely partra vezette, a lány után. De sajnos - kudarcot vallott, így a szigetlakók visszahozták a hajó fedélzetére a szegény szakácsot, aki úgy mondta nekem: alaposan megérdemelte korholásumat, de soha nem érezhet akkora félelmet szidásomtól, mint ami eltöltötte akkor, amikor ilyen kényes helyzetben körülözönlöttek a szigetlakók..."

Ám - mint írtuk - nemcsak Bougainville örökölte meg benyomásait, a természettudós Comérçon, Vivés, a hajóorvos s kívülé még két útitárs is hagytak hátra naplót, melyek egészben vagy részben a nyilvánosság elé kerültek, sőt az egyik kormányos, bizonyos Constantin, aki maga nem volt írástudó ember, odahaza tollba mondta benyomásait. Idézzük közülük a hajón mint „önkéntes” utazgató Fesche lovag nemrég kiadott naplójegyzetét, Jean Dorsenne kiadásában:

„...Egy fiatal lány kúszott fel a fedélzetre, egy öregember s több fiatal férfi társaságában. A lány magas alakú, szép növésű teremtnak látszott - testszínét a legtöbb spanyol dáma szívesen vállalta volna. Több francia, akiket a több hónapos böjt is kiéheztetett, kandi szemmel közelített a lányhoz - néhány pillanat, s a fátyolköntös, melyet eddig valamilyen szemérem diktálhatott rá, hogy elfedje bájait, egyszerre lehullott s előttünk állt maga a bennszülött istennő, testi valóságában. A lány követte hazája ama szokásait, melyeket sajnos, nálunk már megrontott a civilizáció. Mily ecset tudná híven megrögzíteni azt a szépséget, mely a fátyol lehullta után szemünk elé tárult! Mintha maga Amor épített volna hajlékot önmaga számára... Elvarázsolts pagony, melyet a szerelem istennője bizonyára önmaga ültetett. Mi valamennyien egyenesen révületbe estünk - érzéseinket forró hullám járja át, mindnyájan égünk egyszerre a vágytól, de az illendőség, e szörny, szembeszáll forró kívánságainkkal, s hiába idézzük fel a gyönyör istennőjét, hogy tegyen bennünket láthatatlanná, csak egy pillanatra, vagy hogy vakítsa el egy percre az összes többi körülállók szemét! Kedves új vendégünk, miután egy ideig állt ott s látta: sem honfitársainak hívogatása (legfőképp az öregé), sem pedig a vágy, melynek ő maga adott alakot, nem kerget bennünket oda, hogy valóságos áldozatot mutassunk be Aphroditének, hiszen nem hághattuk át mégsem a kötelező illendőség határait s nem tehattük túl magunkat azokon az előítéleteken, melyeket éppen mi magunk szabtuk meg önmagunk számára - a szép ifjú hölgy nyilván előnytelenül értelmezte magatartásunkat, sértődötten távozott s lekúszott pirogájába. Ez az egy alkalom már elegendő lehetett nyilván ahhoz, hogy rossz képet fessen a szigetlakók előtt arról a galantériáról s lobogó hévről, mellyel rendszerint ismeretessé válnak a franciák - ha az a hosszabb vendégség, melyet e szigeten töltöttünk (s a szigetet *Új Cythereának* neveztek el Venus egyik legkedvesebb mellékneve után, éppen lakóinak erkölcei miatt) nem nyújtott volna bőségesen alkalmat arra, hogy eloszlassuk az ifjú hölgy kedvezőtlen véleményét, melyet nyilván mirőlünk, franciákról alkotott. Este elbúcsúz-

tunk az összes szigetlakótól, összesen öten maradtak, akik velünk közösen költöttek el a vacsorát. Étkezés után néhány röppentyűt eresztettünk fel, ami kezdetben iszonyú rémületet keltett bennük, hogy utána helyt adjon az elragadtatásnak...”

Megemlékezik Bougainville könyvében arról, hogy az első szigetlakó, aki felmerészkedett az Étoile fedélzetére, szép, erőteljes férfi volt, rendkívül dús, lobogó sötét hajfürtökkel. Megnevezte magát - Auturu átírásban szerepel az egykorú feljegyzésekben, bár néhány egykorú író a talán könnyebb kiejtésű Potaverire változtatta nevét. Ez az Auturu, aki nyilván szellemileg is kiváló, minden iránt érdeklődő ember lehetett, még szerepet játszik a Boudeuse további útján, s ezért majd emlékezzünk vissza alakjára.

XV.

Miután semmi akadálya nem volt a partraszállásnak, Bougainville szűkebb vezérkarával - a biztonsági rendszabályok mellett - mint első francia kikötött Új Cytherea szigetén, mely mégis a bennszülöttek nyelvén maradt meg mint *Tahiti* (Taiti) az emberiség fogalomkincsében.

„Partra szálltunk néhány tisztemmel együtt, hogy megfelelő forrást keressünk, ahonnan elláthatjuk magunkat vízzel. Nagy sereg ember fogadott bennünket, mindenki akarta látni az idegeneket; egynémelyikük - a legmerészebbje - odáig ment, hogy fellebbentették ruhánkat, mert azt akarták tudni, vajon teljesen olyanok teremtődünk-e, mint amilyenek ők maguk. A bennszülöttek egyike sem hordott fegyvert, de még botot sem. Egyszerűen nem tudták kifejezni örömlükét, melyet afelett éreztek, hogy vendégük lehettünk...”

Akkor érkezett fogadásukra a sziget főnöke (legalábbis ennek a résznek „fejedelme”), *Ereti* - banánágot lengetett a békés szándék jeléül, megölelte Bougainville-t s orrát orrához dörzsölte, hangosan mondta nevét, kérdezte a parancsnokot, hogyan hívják, igyekezett megértetni vele, hogy ők ezentúl már mindörökre barátok lesznek s a „tajo” szó sebesen, szaporán hullott Ereti s kísérete ajkáról. Miután megmutatta a forrást, ahonnan a legtisztább, legédesebb vizet meríthették, felkérte a franciákat, hogy kövessék őt otthonába.

A táj, melyen keresztülhaladtak: álom s valóság különös egybeolvadása. Szelíd lejtőn kellett elérniük Ereti házát, ezt a települést Maraának nevezték, lent tükörbillenéssel fordult a ködös nap felé az óceán. Mintha forró méregzöld alagúton kellett volna áttörniük, oly sűrűek voltak itt a fák és bokrok, mellettük utuk végéig köveken megtörő patak csattogott. Bougainville leszakított egy banánt a fáról, ahogy mentek, az elsőt, melyet ő maga szedett, megízlelte; Ereti bólintott mosolyogva; Nassau Károly vadgyömbért talált, szétmorzsolta gyökerét két ujj között, beszívta illatát, mintha el akarná kábítani önmagát vele; Eretinek egyik kísérője húsos, sárga virágokat tépett egy fatörzsről, ahová felkúsztak a növény élődi indái, s „tajo”-érzése jeléül mindegyik franciának átnyújtotta.

Az első élőlény, mely itt üdvözölte őket - egy malac volt; épp ivott a forrás vizéből, riadtan nézett fel az ismeretlenekre s visítva szaladt kondája után. „A főnök bevezetett bennünket házába: öt vagy hat nő volt benne s egy tiszteletre méltó aggastyán. A nők kezüket szívükre tették, így köszöntöttek bennünket, ők is sokszor ismételték a tajót. Az öreg alighanem vendéglátónk édesapja lehetett. Az öregség nála emberi méltósággal párosult: fejét dús ősz haj díszítette, ugyanilyen volt szakála is, telt, arányos alakján nem látszott a kor, arcán nem volt redő, az idő múlásának nem tűnt fel rajta semmiféle áruló jele. Ez a tiszteletre méltó agg úgyszólván tudomást sem vett érkezésünkről - úgy vonult vissza, hogy éppen csak valami bólintással felelt üdvözléseinkre, anélkül, hogy bármilyen félelmet, megdöbbenést vagy kíváncsiságot tükröztek volna vonásai: a legcsekélyebb mértékben sem óhajtott, úgy látszik, részt

venni abban az általános izgalomban, melyet érkezésünk népéből kiváltott. Álmodó s gondterhelt tekintete mintha inkább azt fejezte volna ki: aggódik - vajon a szép és békés éveket, melyek életét szegélyezték, nem zavarja-e meg ennek az új emberfajtának érkezése?

Teljes szabadságot engedett nekünk a vendéglátó, hogy kedvünk szerint megszemléljük otthonát. Bútora nem volt, nem is láttunk olyanféle díszítést sem, mely megkülönböztette volna hajlékát a többiekétől, csupán ez jóval nagyobbnak látszott, mint a bennszülöttek házai. Nyolcvan láb hosszúnak s húsz láb szélesnek ítéltam a ház méreteit. A mennyezetről egy kalitka-féle függött le, három vagy négy láb hosszan, tele fekete tollakkal. Ezenkívül két fából faragott szobrot is láttunk, ezeket bálványainak tarthattuk. Az egyik - nyilván a férfiisten - faragott pillérnek támaszkodott, az istennő magasságban túlnőtt a szobán, kissé megdőlt s hozzákötötték a ház tartóoszlopaihoz. Ezek a nem nagy művészettel kifaragott bálványszobrok mintegy három láb magasak lehettek, de henger alakú állványon álltak, ezek a hengerek belül üresek voltak, de felületüket szép faragások díszítették. Toronyszerű alkotmányok voltak, hat-hét láb magasak s egy láb az átmérőjük. Az anyag, melyből kifaragták őket - igen kemény, fekete fa volt.

A főnök azt ajánlotta először, hogy ülünk le háza elé a füves térségre, gyümölcsöket hozott, sült halat s vizet. Mialatt elfogyasztottuk ételeit, néhány szövetdarabot hozatott s két nagy gallért, melyet fekete tollak s krokodilfogak díszítettek. Alakjuk valahogyan hasonlított azokhoz az óriási, keményített gallérokhoz, melyeket I. Ferenc király korában viseltek. Egyet Ereti Oraison lovag nyakába kerített, a másikat rám borította, majd megajándékozott a szövetekkel is. Éppen vissza akartunk térni már hajónkra, amikor Suzannet lovag észrevette, hogy egyik pisztolya hiányzik - rendkívül ügyesen kicsenték kabátja zsebéből. Azonnal figyelmeztettük erre Eretit, aki mindjárt megmotozott minden bennszülöttet aki csak bent tartózkodott a szobában; némelyikükkel elég keményen bánt. Mi igyekeztünk megfékezni hevességét, viszont próbáltuk megértetni vele: a tolvaj abban a veszélyben forog, hogy gáztettének áldozatává válik, hiszen a pisztoly töltve volt, s így egyszerű csenésének könnyen halál lehet a büntetése.”

Amikor felemelkedtek távozásra, mert már jóllaktak a kókuszdió s tengervíz keverékéből készült mártással leöntözött sültihalakkal s az ugyancsak „rostonsült” banánnal, Ereti kézen fogva vezette vendégét egy másik házba, ahol egy nagyon szép lány ült, csodálatos testét könnyű, átlátszó lepel borította. Rövid hajat viselt, combjára színes virágfüzéreket tetováltak. Minden kétséget kizáróan tudtára adta Bougainville-nek, hogy a kegyet, melyet e lányra fog pazarolni, az kellő tisztelettel értékeli majd. (Bougainville maga erről a részletről könyvében nem emlékezik meg...)

Miután Bougainville így elvált társaitól, Ereti mindegyikükről külön-külön gondoskodott. A legkülönösebb esete a nassauai hercegnek volt. Úgy látszik, e kitűnő modorú, feltűnően jó külsejű fiatalember különösen megnyerte a tahitiak rokonszenvét - így Ereti úgy döntött, hogy saját feleségét a Nassauinak ajánlja fel. II. Katalin cárnő későbbi tengeri hőse így egy tiszteletre méltó tahiti matrónával került össze. Nassaui Károly tudtunkkal nem vezetett feljegyzéseket: kárörvendő lovagbarátai azonban bőségesen megörökítették zavarát, de azt a szándékát is, hogy nem akart szégyent hozni fogadott francia hazájára. Helyzete annál nehezebb volt, mert Ereti felesége úgy látszik, valóban beleszeretett az ifjú önkéntesbe, valósággal üldözte, s valahányszor meglátta, félreérthetetlenül tudtára adta szándékát. A hercegnek így nagy kerülőket kellett tennie a parton, hogy kijusson a szerelmes matróna „bűvköréből”.

Közben Ereti visszatért, Suzannet lovagnak az elcsent pisztoly helyett művészi fonású hánccs-gyékényt ajándékozott s jelekkel tudtára adta: folytatja a kutatást. Egy nap múlva valóban visszahozta a veszedelmes jószágot.

A partra szállt széplelkek eleinte túl sokat idézték Új Cytherea földi paradicsomával együtt Rousseau-t. Itt és most megtalálták azt az aranykort, melynek végtelen esztendői során a maga egyszerűségében, hamisítatlan jóságában a civilizáció bűneitől menten él boldogságban a sziget népe. Valóban, mintha Tahiti igazolása lett volna mindannak, amit Jean Jacques elképzelt a természet ölen élők ártatlanságáról és tisztaságáról. Bougainville s társai franciák voltak, racionalisták s kissé cinikusak is ahhoz, hogy nagyon komolyan vegyék a szigetlakóknak azt a tulajdonságát, melyet európai fogalmaik nehezen tudtak összeegyeztetni az aranykor ártatlanságával. A tahitiak ugyanis - *loptak*. De oly csodálatos biztonsággal, ügyességgel és merészséggel, mely megszégyenítette a legkőrmönfontabb párizsi zsebtolvajokat, holott ezekből a Világ Fővárosában már a XVIII. század második felében éppen elég akadt.

Így a következő nap egy ravasz öreg három gyönyörű lányt vezetett Bougainville kabinjába: míg az ifjú hölgyek ledobták köntösüket, az öreg észrevétlenül, ügyes mozdulattal elcsent egy igen drága nagyítóüveget. Bougainville-nek, úgy látszik, nem jutott eszébe épp a tolvajt figyelni, s így csak akkor vette észre a lopást, amikor már a lányok s az öreg a parton kiszálltak csónakjukból.

Fesche naplójában erről a jeles tulajdonságról a következőket örökíti meg:

„...Az Étoile egy tisztje partra szállva nem kötötte fel kardját, hanem hóna alatt hozta. Egy szigetlakó gyors ugrással közeledve felé, egyszerűen kiragadta tőle s utána futással menekült. A tiszt, persze, szaladt kardja után, a bennszülött kihúzta a pengét tokjából s ez utóbbit a tiszt képébe hajította - tisztünk, persze, azt hitte, hogy a kard repül felé, lebukott, hogy kikerülje, ezalatt a szigetlakó gyors ugrásokkal eltűnt az erdőben s talán még most is szalad becses zsákmányával...”

Majd: „Éjfél lehetett, s az őrt álló franciák ott tanyáztak a sátorban, melyet ezen az előretolt ponton vertek. Egy tiszt, egy önkéntes és matrózok alkották az őrséget, s innen loptak el két puskát és egy üstöt anélkül, hogy az őrszemek észrevették volna. Valószínűleg a sátorban mindenki elszunnyadt. A legfurcsább az volt, hogy a két fegyver, valamint az üst két őrtálló között feküdt. Így úgyszólván megmagyarázhatatlan az az ügyesség, ahogy e tolvajlást elkövették. Csak egy megoldás lehet: kirángatták ügyesen a sátorkarókat s a meglazult ponyván át hátulról húzták ki a tárgyakat. De hogyan lehetett ez megtenni úgy, hogy a két alvó a legkisebb neszt se hallja, amitől mégiscsak fel kellett volna riadniuk? Hiszen egy üstöt nem lehet úgy eltüntetni, mintha burnótszelence lenne? Alighanem ez a világ első őrsége, mellyel hasonló kaland történt...”

Vivés doktor, a kirurgus is hozzájárul feljegyzéseiben egy „adalékkal” a történetekhez:

„Fényes nappal volt, amikor egy botra erősített halcsont segítségével lehúzták a takarót egy tisztünkről, aki épp akkor kellemes társaságban pihent ágyában...”

Bougainville maga mentetgetni kívánja őket (nyilván úgy akarja hazavinni e felfedezés hírét, hogy mocsoktalanul tündököljenek a tajók aranykorbeli erényei):

„...Bizonyára az új dolgok iránt ébredő kíváncsiság fokozta fel bennünk az eltulajdonítás vágyát, s egyébként is mindenütt léteznek csirkefogók...”

A derék természettudós Commerçon, aki Párizsban „erénydíjat” alapított, így kommentálja nagy jóindulattal ezeket az emberi gyengeségeket:

„...Mindaddig nem távozom innen, e földről, míg tisztára nem mosom lakóit attól a rágalomtól, hogy ezek egyszerű tolvajok lennének. Bizonyos ugyan, hogy sok mindenünket elemelték, olyan hihetetlen ügyességgel, mely a legravaszabb zsebtolvajnak is becsületére válhatnék, de szabad-e erre a tolvajlás megjelölését alkalmazni egyáltalán? Nézzük csak, valójában

mi is a lopás? Olyan jószág eltulajdonítása, mely valaki másnak tulajdona. Tehát kell olyan panaszosnak lennie, aki sérelmezi, hogy meglopták s így megsértették már létező tulajdonosi jogát. De vajon a természetben létezik-e egyáltalán tulajdon? Nem - ez az emberi együttélés megállapodásszerű szabályaiból ered. De semmiféle ilyen megállapodás nem lehet kötelező Tahitiban, ahol a szigetlakók nem tartanak igényt semmiféle tulajdonjogra, mindent boldogan ajándékoznak nekünk, amit csak megkívánunk, ezek az emberek itt sohasem ismerték a tulajdon minden más igényt kizáró jogkörét. Ha tehát tőlünk elemelnek valamilyen tárgyat, mely felkeltette kíváncsiságukat, ezzel legfeljebb csak kiegyenlítjük az ő nagylelkűségüket. Itt még árnyéka sincs a tolvajlásnak...”

Commerçon felfogása - úgy látszik - jellemző volt a franciákra, mindenesetre Bougainville-re, aki a tahitiai csodálatos zsebtolvajló készségét valamilyen furcsa társasjátéknak vette, igyekezett védekezni vele szemben anélkül, hogy valamilyen kegyetlen megtorlásra vetemedett volna, vagy különös jelentőséget tulajdonítana az esetnek. Az angolok már ebben jóval szigorúbbak voltak. Amikor Cook kapitány észrevette, hogy talán ugyanezek a tahitiaiak elemelnek valamit az *Endeavour* fedélzetéről - a bennszülött főnökök minden könyörgése ellenére a vétkest szégyenoszlophoz köttette s egy matróz huszonnégy korbácsütést vágott a szerencsétlenre a „tengeri macskával”, aminek az lett a következménye, hogy a falu népe a hegyekbe menekült. Pedig Cook kapitány, ez a nagy utazó, a kor fogalmai szerint egyáltalán nem volt kegyetlen, vérszomjas ember, de angol erkölcei szerint a tulajdon szentség volt, melynek megsértését már csírájában feltétlenül meg kell torolni; amúgy is irgalmasan bánt el a vétkessel, mert hiszen hazájában ez idő tájt a kisember hasonló tettért az akasztófán lakolt. Cook egyébként egy hasonló esetért leborotváltatta egy főnök haját s szakállát, majd lenyesette mindkét fülét. Wallis angol kapitány, aki pár hónappal - mint kiderült - megelőzte Bougainville-t s Tahiti átellenes partján tett rövid, de bizonyos szempontból végzetesnek tűnő látogatást, egy falu összes csónakjait felgyújtatta, hogy egy ilyen kis tolvajlásért elégtételt vegyen.

Ám lapozzuk fel újra Bougainville naplóját, április 7-ről:

„...Reggel Ereti feljött a fedélzetre. Hozott egy disznót, tyúkokat s elhozta a pisztolyt, melyet otthonában loptak el tegnap. Az igazságszolgáltatásnak ez az aktusa igen kitűnő benyomást tett ránk. A reggel azzal telt el, hogy megtettük az előkészületeket betegeink partraszállítása érdekében, ugyanúgy kirakni szándékoztunk a vizeshordókat, s kellő őrseget rendeltem melléjük. Délután a fegyvereket és a poggyászt partra tettem, s táborunkat egy kis patak partján ütöttük fel, ahol mindig kiegészíthettük vízkészletünket. Ereti látta a fegyveres csapatot s a táborútás előkészületeit, de nem látszott rajta semmiféle meglepetés, sem pedig elégedetlenség. Mindamellet néhány órával később eljött hozzám, apjával s a kerület néhány más vezetőjével együtt, s megértette velünk: nem nagyon tetszik nekik letelepedésünk; mi annyszor jöhetünk nappal földjükre, amennyiszer csak tetszik, de éjszaka menjünk vissza aludni hajóink fedélzetére. Én természetesen ragaszkodtam a táborveréshez s igyekeztem megértetni vele, hogy szükségünk van vízre, tűzifára s arra is, hogy így megkönnyítsük a két nép közötti cserekereskedelmet. Erre megint tanácsot tartottak, melynek végeztével Ereti visszajött s azt kérdezte: vajon örökre itt szándékozunk-e maradni, vagy pedig visszautazunk, s ha igen, akkor mikor? Azt feleltem neki: *tizennyolc nap* múlva kibontjuk újból vitorláinkat, hogy jobban megértse, tizennyolc apró követ tettem elébe. Erre megint csak visszavonult tanácskozássra s utána hívott engem. Az egyik főnök, akinek, úgy látszik, komoly súlya volt a tanácskozásban, igyekezett itt-tartózkodásunk idejét felére, kilencre csökkenteni, míg én ragaszkodtam az eredeti határidőhöz, így ebbe belementek, s a végén ebben is maradtunk...”

Bougainville nem említi, de lehetetlen ezekben a bizonyára órákig tartó tárgyalásokban az ő ügyességét észre nem vennünk: bizonyos, hogy e jártasságának nem kis részét még az iro-
kézek földjén szerezte.

„Amikor megtörtént megállapodásunk, ezt általános öröm követte. Ereti nagyszerű táborhelyet ajánlott nekünk, ahol a part mentén pirogáik heverték. Ezeket elvitette innen, s mi itt állítottuk fel a sátrat skorbut-betegeink részére, akik harmincnégyen voltak, melléjük adva néhányat, aki majd ápolja őket. Harminc ember alkotta az őrséget, de annyi fegyvert hoztattam ide, hogy szükség esetén a betegeknek s ápolóknak se hiányozzék puskájuk és lőszerük. Mindenesetre az első éjszakát én is velük töltöttem, s Ereti erősködött, hogy ő is itt akarja velem megosztani a sátorunkat. Elhozatta ételét s a mi vacsoráinkat egészítette ki vele, elkergette a sok bámészkodót, aki ott ólálkodott táborunk körül s nem engedett ide többet, mint ötöt vagy hatot barátai közül. Vacsora után kérte, hogy eresszünk fel röppentyűket, s ez a tűzijáték eleinte megrémítette, de aztán annál nagyobb örömet találtak mindnyájan benne. Az est végén elküldött egyik feleségéért, és Nassaui Károly sátrába küldte. Ez az asszony bizony öreg és csúnya volt...”

(Bougainville ide illeszti be Ereti feleségének s az ifjú hercegnek történetét, melynek hiteles leírását alighanem az előbb idézett feljegyzés tartalmazza.)

„A nap további során igyekeztünk kiépíteni táborunkat. A sátrak alját teljesen elszigeteltük itteni háncsból font gyékényekkel. Csak egy kijárása volt a tábornak, ezt is eltorlaszoltuk s eléje őrséget állítottunk. Csak Eretinek, feleségeinek s barátainak engedélyeztünk szabad be-
járást. A tömeg ott tolongott, túl a táboron. Egyetlen emberünk, egy pálcával kezében elker-
gethette őket...”

Egyik ember felénk hajolt s egy furulya hangjaira, melyet orrán keresztül fújt, halk s lassú ritmussal dalt énekelt nekünk, bizonyára anakreoni éneket: az egész jelenet valóban bukolikus volt, méltó Boucher⁷ ecsetjére. Mi is játszottunk nekik fuvola, hegedű és cselló hangszerekkel: ez eleinte meglepte, majd egészen elbűvölte őket...

A szigetlakók mindenhonnan eljöttek, gyümölcsöt, malacokat, szárnyast hoztak, ezenfelül halakat s szöveteket; mindezt elcserélték szögért, szerszámokért, hamisgyöngyökért, gombo-
kért s ezer más semmiségért, mely viszont az ő szemükben jelentett kincseket. Egyébként rendkívüli figyelemmel voltak arra, hogy mivel nyerhetnék el tetszésünket. Látták, hogy a skorbutot gyógyító füvek után kutatunk, míg mások kagylókat gyűjtöttek. Erre az asszonyok és gyermekek egész halomban hozták eléink azokat a növényeket, melyekről látták, hogy mi szedjük őket, s ugyanúgy kosárszám a legkülönbözőbb kagylófajtákat is. Nagyon kis áldozat-
tal viszonoztuk fáradozásaikat.

Ma kértem a főnököt, jelölje meg nekem azt a részt az erdőben, ahonnan fát vághatunk. Ez a lankás ugyan, ahol táboroztunk, tele volt gyümölcsfákkal s bizonyos fajta gumicserjével, de ezek nem elég erősek, a keményfa a hegyekben nő. Ereti megjelölte, melyek azok a fák, amiket kivághatunk, sőt azt is megmutatta, mely irányba zuhanjanak, amikor kidöntjük őket. Egyébként a szigetlakók minden tekintetben segítségünkre voltak: munkásaink gondoskodtak a fák kivágásáról, a parthoz közelítették őket, a bennszülöttek vitték el hajóinkra; ugyanígy segítettek a víztárolásnál, megtöltötték az edényeket és szállították bárkáikon. Bérül szögeket kaptak, abban az arányban, ahogy munkájukat végezték. Egyetlen kellemetlenség az volt, hogy szüntelenül szemmel kellett tartanunk őket, valamint mindazt, amit kihoztunk a száraz-

⁷ François Boucher, francia festő (1703—1770). Pompadur kegyeltje, „a király arcképfestője” cím birtokosa volt.

földre, de ugyanúgy zsebeink tartalmát is. Ugyanis Európában sehol sem lehet találni ezeknél ügyesebb zsebtolvajokat...

Ennek ellenére nem hiszem, hogy a lopás szokásos lenne egymás között: senki nem zárja be házáat, minden a földön vagy felfüggesztve, minden ellenőrzés vagy zár biztonsága nélkül... Végül is el kellett rendelnem az őrség parancsnokának, hogy tüzeljen ezentúl azokra, akik lopni merészkednének. Ereti maga kért arra, hogy így intézkedjem, viszont nem is egyszer arra felé mutatott, amerre háza áll, s kérte: ne abba az irányba menjenek a golyók. Mindenesetre elküldtem minden este a tábor mellé egy fegyveres bárkát, rajta kis ágyúkkal.

Ha nem említjük ezeket a csenéseket, minden a lehető legbarátságosabban folyt tovább. Embereink naponta fegyvertelenül sétálgattak a szigeten, akár egyedül, akár kisebb csoportokban. Mindenütt hívogatták őket: jöjjenek be a házakba, mindenütt ennivalót kínáltak nekik, de itt nemcsak ezeket a könnyű ételeket ajánlják fel a házigazdák - ugyanúgy kínálták fel a fiatal lányokat is: ilyenkor a ház udvara szempillantás alatt megtelt kíváncsiakkal, valóságos kör alakult a francia vendég s a vendéglátás kedves áldozata köré, a földre virágokat s ágakat szórtak, zenészek zendítettek rá fűvóhangszereiken a szerelem himnuszára. Úgy látszik, itt Venus a vendégszeretet istennője egyúttal, ám kultusza nincs semmiféle misztériumokhoz kötve, minden öröm egyben a nép ünnepe is... Rendkívüli meglepetésükre szolgált, ha észrevették zavarunkat s azt, hogy a mi szokásaink kizárják bizonyos dolgokban a nyilvánosságot. Ám mindenesetre nem nyújthatok biztosítékot abban a tekintetben, hogy a franciák minden esetben megőrizték e szigorúbb moráljukat s nem alkalmazkodtak itt-ott a helyi szokásokhoz...

Másod-harmadmagammal gyakrabban tettem sétát a sziget belsejében. Mindig az volt az érzésem, hogy Éden kertjébe kerültem. Csodálatos pázsiton lépdeltünk, mindenütt gyümölcs-től roskadó fák, a tájat szelíd lejtésű patakok szabdalják, ez kellemes hűvösséget áraszt, anélkül, hogy szenvednünk kellene a nedvesség kellemetlen érzésétől. A nép nagyon szapora itt s élvezettel fogadja el mindazt, amit az anyatermészet bősége két kézzel kínál nekik. Mindkét nembeli emberekkel találkoztunk, akik a fák árnyékában hűsöltek. Mindnyájan barátságosan köszöntöttek bennünket, azok pedig, akikkel utunk során találkoztunk, kétoldalt letértek az ösvényről, hogy helyet engedjenek számunkra. Mindenütt a vendégszeretet törvénye uralkodott, a pihenés vágya, csendes örömök s minden látszat szerint a valódi boldogság.

A kerület főnökét megajándékoztuk egy pár pulykával és kacsával, ezeket a szárnyasokat itt nem ismerték. Ezenfelül ajánlottam Eretinek, hogy kertet csinálunk, melyben elültetjük nekik magvainkat. Mindezt nagy örömmel fogadta. Nem sokkal ezután Ereti palánkkal vétetett körül egy olyan területet, melyet kertészeink e célra kiválasztottak. Felásattam: a szigetlakók bámulva nézték szerszámainkat. Nekik is van házuk körül veteményeskerthez hasonló ültetvényük, amelyben a többi közt burgonyát és egyéb ehető gyökereket termelnek. Mi elvetettünk számukra búzát, rozsot, zabot, rizst, tengerit, hagymát s mindenféle főzelékféléket. Okunk van arra, hogy bízzunk benne: jól gondozzák majd ezeket az ültetvényeket, mert ez a nép szívesen végzi a földművelést, s nem kételkedem abban, hogy könnyűszerrel hasznót fognak húzni a világ legtermékenyebb talajából.

Érkezésünk első napjaiban meglátogatott egy szomszédos vidék főnöke: hajóm fedélzetére jött, s ajándékként gyümölcsöt, malacot, szárnyast s szövetet hozott. A főnök Tutaa névre hallgatott: gyönyörű, rendkívül arányos alakja volt. Néhány rokona kísérte, majdnem mind hat láb magas férfiak. Megajándékoztam őket szegekkel, szerszámokkal, hamisgyönggyel, selyemkelmével. De vissza kellett adnom nekik a látogatást; kitűnő fogadtatásban részesültünk, s a becsületes Tutaa felajánlotta nekem egyik feleségét, aki fiatal és igen csinos volt. Az

igen népes gyülekezetben a zenészek már rákezdték a nászhimnuszra. Úgy látszik, náluk ez az illem: így kell fogadni a diplomáciai látogatásokat...”

Egy érdekes asszonnyal is megismerkedett: Oberea volt a neve, s úgy látszik, ő volt ennek a bizonyos feudális jellegű főnökuralomnak látható feje, mert a franciák a „királynő” címet adták neki, s a királynő hagyománya végigkísérte a Tahitiban berendezkedő francia gyarmati uralmat a XIX. század vége felé is, amikor ünnepélyes állami pompával temették el 1891-ben (Paul Gauguin is jelen volt akkor) V. Pomarét, a protestáns templom kriptájában. Ő volt Tahiti *utolsó királynője*...

Oberea már ismert egy fehér embert: néhány hónappal Bougainville érkezése előtt kikötött a szigeten Wallis angol kapitány hajója, a Delphin, a paradicsomi sziget túlsó oldalán, s néhány napon keresztül itt partra is szálltak az angolok. Ebből a látogatásból nemcsak diplomáciai jellegű vita támadt a két hatalom között, hogy ki tekinthető „első felfedezőnek”, de mindkét ország tengerészei, orvosai, moralistái egymásra igyekeztek hárítani annak ódiumát, hogy elsőnek ki fertőzte meg Cytherea szigetének nimfáit az azóta is kipusztíthatatlan „morbus gallicus”-szal.⁸

Oberea Papeariban lakott. Valódi királynő volt-e, szertartásokkal és udvartartással? Valójában Tahitit a hegyláncok uralják, s aránylag keskeny az a termőföld, mely a tengerpart s a hegyek lankái között húzódik. Egy patak mentén kellett felfelé haladni, egy-egy magányos kókuszpálma tört az ég felé a horizonton, valamelyik domb tetején. A túlsó parton még sok helyen betört az őszbozót. A patak maga tiszta, mély, hideg volt, de egyszerre megtorpant, sziklák rekesztették el útját, és sisteregve, tajtékosan csapott szét, amint zuhatag alakjában ömlött le. Egyik helyen valóságos tengerszemmé mélyült: ahogy tükrebe tekintettek a franciák, nem láthatták fenekét - mindenütt halak úsztak benne, ugyanolyan színesek s mégis áttetszők, mint a nyílt tengeren, a korallzátonyok között. Zöld, kék, narancsszínű testükkel cikáztak hatalmasabb szürke testvéreik között, míg a kövek mögött elrejtve százlábú, pók, mindenféle apró tengeriszörny leselkedett. Ám maga a táj olyan volt, mintha földi élet nem szakítaná meg csendjét: egy madár nem reppent el, nem láttak tócsa fölé hajló malacot. Egy forduló - egyszerre megelevenedik a tájék - madarak raja hűz, galambfajták, kakukk, zöld kolibrifajták, halászmadarak. A síkvidék szinte észrevétlenül emelkedik, s ez már Papeari birodalma - amikor közelednek Oberea rezidenciájához, mindenütt gyönyörűen megművelt földek, itt találkoznak a leggondosabban ápolt ültetvényekkel. Patakotól szabdalt hatalmas réten emelkedett Oberea „palotája”.

Sajnos, kép nem maradt róla, s néhány odavetett szó aligha elegendő arra, hogy elképzeljük e kecses s mégis ingatag palotát, mely az örök tavasz fényében s árnyékában Tahiti királynőjének gondtalan életét rejt. Az elragadtatott vendégeket Oberea női udvartartása fogadja, miután kölcsönösen megmutatták s kicserélték az ajándékokat, kezdődhetik a fogadás szertartása. A királynő szép, magas, méltóságteljes asszony, aki mosolyogva, udvariasan simogatja meg a selyemkelméket, néz bele a tükörbe, illeszti hajába a gyöngyházberakású spanyol fésűt. Udvarában a sziget legszebb lányai lehetnek, akik lakomát varázsolnak a franciák elé. Talán ez Új Cytherea szigetének legvarázsszerűbb éjszakája... amikor végeznek a lányok a felszolgálással, a királynő int, megszólalnak a ritmikus fűvő- s ütőhangszerek, s a lányok virágdíszekbe, könnyű lepleikbe öltözve hívogatják a fiatal férfiakat is a környező településekből, s megkezdődik Tahiti legszebb, legizgalmasabb körtánca, az *upa-upa*.

Bougainville Párizsból már ismerhetett klasszikus baletteket, olasz operák táncos közjátékait, talán alkalma nyílt Pompadour kegye folytán végignézni a versailles-i álarcos pantomimokat,

⁸ Morbus gallicus (latin), francia betegség, vérbaj.

s az udvari színház táncos allegóriái sem lehettek ismeretlenek előtte. S mégis, élete végéig mint káprázó, álomszerű élményre emlékezik Oberea királynő körtáncára, amint hánccsszoknyás férfiak s áttetsző leplű, meztelen keblű lányok hihetetlen fürgeséggel s utolérhetetlen ritmusérzéssel szökellenek, játékos harc ígézetével, megkerülve a fáklyákat, melyek fényükkel s árnyékukkal tarkítják az upa-upát. A nimfák Párizsban s Versailles-ban szenvedő grófnők vagy hivatásos balettpatkányok - a rét és erdő a színpad néhány festett fala, melyet - ha eljön a felvonásvég - hajporos inasok megforgatnak, s másik felük palotadíszletet mutat. Pásztorjáték, elvarázsolt királyfi, juhokat őrző hercegisasszony - örök érzelmű udvari téma. Itt, Papeariban egybe olvad, valósággá válik a görög regék pásztorkirálynője, nimfák, az erdők tündérei.

A sors véletlen játéka, hogy *ezt* a Tahitit elsőnek XV. Lajos egyik udvari embere, a francia rokokó jellegzetes alakja s Rousseau eszméinek felvilágosult híve találta meg. A gáláns század franciái órák alatt beleélték magukat ebbe a keretbe, melyet gondtalan s a holnap árnyékait alig ismerő nép szépített meg a fiatalság varázsával. A moralizálás talán csak Commerçon naplójában bukkan fel, a többiek szinte habzsolva isszák ezeknek a napoknak s óráknak utolérhetetlen varázssitalát. Bougainville, Nassaui Károly, Fesche, Oraison - hajporos, könnyed, kissé cinikus fővárosi emberek voltak, akik e percben bizonyára az utókor felé pillantottak: tudták, hogy az aranykor e felejthetetlen pillanatának el kell enyésznie, mihelyt a tizenhét napra szánt sátrak helyébe kikötőt s erődöt épít valamilyen európai civilizáció.

A nagy vendéglátás után elszélednek, körülnéznek Oberea birodalmában is. Fesche lovagot kézenfogja egy szigetlakó férfi, jelekkel (eddigre a franciák már megtanultak néhány szót s fogalmat ezen a magánhangzóban dúslakodó nyelven) s szavakkal hívja be saját házába. Megismétlődik a szokásos szertartás, leültetik gyékényre, majd gyümölcsöket kínálnak a háziak vendégüknek:

„...Látjuk, amint a férfiak úgy ülnek, hogy bennünket szabályos körben vegyenek körül, majd mindegyikük faágat vesz kezébe. Az egyik fuvolát emel szájához, édes és lágy zene árad, gyékényt terítenek a belső kör közepére s arra egy fiatal lányt ültetnek. Valamennyi bennszülött jelekkel adja tudtunkra, hogy valójában most miről is van szó. Ám ez a szokás mégis csak annyira különbözött mindattól, amit mi otthonunkban megszoktunk, hogy társaink egyike - bizonyosságot óhajtván szerezni a dolgról - a bájos áldozat felé közeledett s hamisgyöngyláncot adva neki ajándéknak, azt nyakára függeszti s fülbevalót ad neki, majd ugyanakkor megkockáztat egy csókot, melyet a leány viszonz...” Az ifjú Fesche folytatja a leírást, mely nyilván sokáig nem tűrte a nyomdafestéket, mert csak századunkban látott napvilágot.

Zárja le a valóságos, hamisítatlan idillt a jelenlevő tudós Commerçon feljegyzése:

„Ők, akik felhőtlen ég alatt születtek, oly gyümölcsökkel táplálkoznak, melyeket e végtelenül termékeny föld minden kultúra nélkül ajándékoz nekik, akiket családapák s nem királyok kormányoznak - aligha ismernek más istent, mint csak a szerelemét. Mindennap ennek hoznak áldozatot, az egész sziget egyetlen templom Ámor tiszteletére, nő és férfi - mind áldozója ennek a kultusznak. Azt kérdezhetnétek, milyenek itt a nők? A georgiai hölgyek riválisai szépségben, s a lepletlen gráciák hűgái... Itt nem zsarnokoskodhatik a szégyen, a szemérem sem kerekedhetik érzéseik fölé. Átlátszó fátyolköntösük úgy repked, ahogy lebbenti a szél vagy a vágy. Az ember megfogantatásának aktusa valósággal vallásos cselekmény náluk: prelűdjeit felerősíti az összegyűlt nép éneke s buzdító jókívánságai, e szent szertartások végét általános taps fogadja... Lehet, hogy a morál valamely szigorú csőszé mindebben nem látna mást, mint az erkölcsök gonosz torzulását, a legszemérmertlenebb cinizmust - de ha ez lenne véleménye, úgy ezzel csak saját magát ejtené tévedésbe, hiszen köztudomású, hogy a természet ölen élő ember lényegszerűleg jónak született, ment minden káros előítélettől, minden

bizalmatlanság, de minden lelkifurdalás nélkül is követi mindig biztos ösztönének édes sarkallását - épp azért, mert nem fájzott el még civilizációnk súlya alatt...”

Vivés doktor feljegyzése már nem nélkülöz némi malíciát:

„Azok az örömök, melyeket itt élvezhettünk, e sok szépség s a szerelem könnyűsége - méltóvá tette e szigetet arra, hogy Cytherea földjének nevezzük. Még szívesebben ajándékoztam volna meg ezzel az elnevezéssel - ha azoknak a rózsáknak tövében, melyeket leszaggattunk bokrukról, *nem lettek volna tövisek...*”

Vivés e megjegyzése (az idézett naplójegyzet állítólag még Tahitin került papírra s nem később, a viták hevében) azt bizonyítja, hogy a franciák kalandjaik során már szembetalálták magukat azzal a betegséggel, melyet negyed évezred óta túlonként ismertek s rettegtek az óhazában. Ugyanezt volt kénytelen felfedezni Cook kapitány is, amikor nem sokkal utóbb, első világháttúri útján meglátogatta Tahitit. Cook természetesen Bougainville embereit vádolta a vérhaj behurcolásával, míg a franciák Wallis Delphinjének matrózait okolták. Lehetséges azonban, hogy itt jóval ártatlanabb bőrbetegségről van szó, mellyel szemben a szigetlakók már immunisakká váltak, de annál érzékenyebben érintette az európaiakat. Végül fennmarad még az a feltevés is, hogy egyes bálnavadász hajók már korábban érintették Tahitit, de kikötésük nem hagyott történelmi emléket, legfeljebb ilyen végzetes nyomokat.

Az éjszaka csodája nyugozta le talán leginkább e minden benyomásra fogékony, a természet szépségei iránt annyira lelkesedő franciákat. A trópusi éj szinte pillanatok alatt váltja fel a ragyogó napot, az alkony percei rövidek, s egyszerre megnőnek az árnyékok, elterebélyesednek, följük borul a csillagszemű éj. Ebben a valószínűtlenül kék éjszakában a bennszülöttek lelkét sajátos szorongás űli meg: mintha ők is az örök nappal ragyogása után elborultak volna, képzeletüket, kedélyüket kísértetek raja, megmagyarázhatatlan fantomvilág veszi körül, lidércjárás, szellemvarázs, amit néha remegve, néha a kísértetet - tupapahukat - űzve együtt töltenek el. Gauguin képein feltűnnek ezek a talán utolsó tisztavérű maorifajú tahitiak, amint mereven s megbűvölten néznek a képzelettől benépesített semmibe, s a vászon aljára odavetett mondat jelzi: lelkük most a szellem nagy labirintusában bolyong.

A tizenhét fehér kavics egy-egy napnak felelt meg: elfogytuk után - ígéretük szerint - kibontja majd a Boudeuse s az Étoile a vitorlákat. De addig a franciák - legalábbis a Bougainville körül sereglő szellemi vezérkar - teljes mértékben átveszi, végigélvezi ennek a felelőtlen s csodálatos életnek különös ritmusát. Ők is lesik az egyre hosszabbá váló alkonyi árnyékokat, képzeletük kísérteteket sejt, amikor tudatuk settenkedő bennszülött tolvajokra vigyáz. Végigvirrasztják az éjszakát, hallgatva a fűvóshangszerek utolérhetetlenül lágy, kedves melódiáit, melyek annyira nem hasonlítanak vérszomjasabb törzsek vad tamtamjaihoz. Mindenütt óriás-virágok tárják ki kelyhüket, hibiscusok, orchideák s az a pompázó virág, mely Bougainville nevét⁹ kapta: nagyon sok ember számára ez az egyetlen fogalom - a bougainvillea - tartotta fenn e kedves óceáni hajós emlékezetét.

Ha eljön a hajnal, elosonnak a tupapahuk, ezek a hol jó, hol gonosz szellemek, melyek egyedül nyugtalanítják Cytherea szigetének felhőtlen, derült békéjét. Bougainville, mintha valamilyen félig ismert, ősi szertartást végezne, ilyenkor lemegy a környező patak partjához, s a szigetlakók szokása szerint beleveti magát a tajtékos habokba. Amikor beszédüket, a fürdés zaját meghallják a környező fák és bokrok nimfái, ők is kiosonnak rejtekükből, vagy a fák mögül meglesik örök kíváncsiságuk és sokszoros elképedésük tárgyát: hogyan vetkőznek és miként öltöznek a fehér idegenek, s utána kiszaladnak, már hajnali virágfüzerekkel ékeskedve,

⁹ A bougainvillea elterjedt dísznövény, pompás színű virágai miatt nagyon kedvelik. Üvegházak, télikertek befuttatására használják, de egyes fajtáit cserépben is termesztik.

ledobják magukról fátyolruháikat s egy pillantás alatt a mélyvízbe merülnek, kacagva, játékosan, a megújuló nap örömeivel, kagylókat halászva, halacskákat kergetve; úgy bukkannak fel a felszínre, vízcseppektől ragyogó testüket, hosszú, elnyúló fekete hajfonatukat tárva a születő napsugár felé.

XVI.

Április 10-én - még nem telt egy hét partraszállásuk óta, komorabb sort találunk Bougainville naplójában:

„Folyó hó tizedikén megöltek egy szigetlakót. Eljöttek hozzám panasztételre e gyilkosság miatt. Mindjárt kiküldtem ahhoz a házhoz, ahová bevitték a holttestet. Valóban - megállapították, hogy ez az ember puska lövés áldozata lett. Holott megtiltottam, hogy embereim tűzfegyverrel lépjenek ki akár a hajókról, akár a megerősített táborhelyről. Sikertelenül folytattam le a vizsgálatot, hogy megállapíthassam, ki követte el ezt a gyalázatos gáztettét. A szigetlakók bizonyára azt hitték, hogy honfitársuk valamilyen vétket követett el, mert továbbra is bizalommal telve jöttek hozzánk, táborhelyünkre. Ezzel szemben olyan híreket is vettem, hogy a falubeliek közül számosan ingóságaikkal, állataikkal együtt felmentek a hegyekbe, s hogy maga Ereti is lassan kiüríti házát. Erre még több ajándékkal igyekeztem megszerezni további jóindulatát, s e derék főnök a legbensőbb barátságot tanúsította is irányunkban...”

Az eset, melyről Bougainville ennyit ír - nem volt jelentőség nélküli. A gyilkosság hírét Bougainville-hez tisztjei hozták, akik Papanéoo környékén sétáltak, s megütötte fülüket az eddig még nem hallott jajveszékelés és gyászmelódia. Egy ház előtt holttest feküdt, s épp asszonyok kenték illatos kókuszdió-olajjal, rítusuk szerint siratva. Amikor a franciák közeledtek, a bennszülöttek futásnak eredtek, arcuk megdöbbenést s riadtságot tükrözött. Csak az asszonyok maradtak ott, s azok - rámutatva egyik tiszt pisztolyára - értésére adták, hogy lövés áldozata lett testvérük. A tiszt sietve visszatért a fedélzetre, jelentést tettek Bougainville-nek, aki azonnal elküldte a hajófelcsert, Porte-ot, hogy vizsgálja meg a sebesülést. Megállapítása szerint nem volt kétséges, hogy a lövést közvetlen közelből adták le a szerencsétlenre. Ezután következett a vizsgálat: Bougainville elszánta magát, hogy - az expedíció történetében először - halállal bünteti a vétkest. De ennek kilétét soha nem sikerült megállapítania. Ezalatt azonban a falu lakói szellemjárás-szerűen felkerekedtek s eltűntek a kék hegyek rejtekeiben.

Alig két nap telt el ez után az emlékezetes baleset után, s Bougainville és társai épp a nagyhorgonyt igyekeztek leereszteni, hogy így biztosítsák hajóikat az egyre élénkülő szélben, amikor újabb összetűzésre került sor francia fegyveresek és szigetlakók között.

Néhány katona kísért a táborból, s a tilalom ellenére oldalukon függtek oldalfegyvereik. Falubeli disznókat láttak, egy szép sertést valóban bagóért - két szögért - akartak megszerezni, de a cserekereskedelem szabályaiban már felettébb járatos szigetlakók erre persze nem voltak hajlandók. Erre a katonák - ősi zsoldos szokás szerint - erőszakkal kaparintották meg az állatot. A gazda kiáltozására előrohantak barátai, verekezés kezdődött, melynek során a franciák három szigetlakót leszúrtak bajonettel.

A vadon titokzatos híradásai révén pillanatok alatt elterjedt a gyász hír a szigeten. Mindent megtöltött a tahitiak panaszos szava, éneke, jajgatása. Mintha az egész sziget egyetlen hatalmas ravatalozó lett volna. Épp akkor ért oda a nassauai herceg, aki véletlenül a baj színhelye körül tartózkodott. Ezt a szép alakú, díszes köntösű, kedves és mosolygó ifjút általában nagyon szerették a szigetlakók. Eléje vetették magukat, tiltakoztak az újabb gáztett ellen, kezét csókolták, simogatták, így adták tudtára bánatukat, hangos zokogás közepette. Mintha most

általános mészárlás következne, úgy próbáltak nála menedéket keresni. A Nassai menten a katonák nyomába eredt, és sikerült is elfognia a garázdálkodó legényeket. Kardlappal, a tahitiak épülésére, jól végigvágott hátukon, majd pisztolyt fogva rájuk, visszakísérte őket a táborba.

Bougainville, aki a Boudeuse szilárdabb lehorgonyzásának műveleteivel volt elfoglalva a fedélzeten, azonnal jelentést kapott erről a szerencsétlen esetről is. Menten partra szállt s vasra verette a vétkes katonákat. Úgy határozott, hogy a haditörvény teljes szigorával jár el, mert csak így tudja megnyugtani Tahiti megriadt népét. Hogyan is lehetne másképp elégtételt adni ezeknek a barátságos, jámbor szigetlakóknak, akik akkora bizalommal közeledtek a franciákhoz?

Úgy határozott, hogy kivégezteti a vétkeket, s már a hajópáter partra is szállt, hogy annak rendje s módja szerint menjen végbe a komor szertartás. De amikor a tahitiak meglátták, mi készül, amikor felsorakozott a kivégzőnégyes, s megértették, hogy a szerencsétlen, gúzsba kötött legényekre mi vár most - általános zokogás tört ki, Bougainville lába elé vetették magukat, úgy könyörögtek, hogy kímélje meg saját emberei életét.

Bougainville, aki egész élete folyamán mindenféle erőszakos tett ellenségének mutatta magát, lelkében megrendült, s akkor, amikor Ereti is könyörgött neki a franciák életéért, kegyelmet adott, s a három franciát vasra verve visszaszállították a Boudeuse mélyének tömlőcébe. Ereti - mint írják a szemtanúk - a legpontosabban megfigyelt mindent, nyomon követte a kivégzés előkészületeit. Amikor meggyőződött arról, hogy a franciák vezére igazságot kíván szolgáltatni, lelkében is megbékélt, s kisvártatva újból banánággal tért vissza Bougainville-hez, mely az ő nyelvükön a béke szimbólumát jelentette. Majd átölelte a francia vezetőket, s erre „a tahitiak mind könnyekben törtek ki”.

Mindamellett nem volt egészen megnyugtató a helyzet, s az őrség egész éjszaka fegyverben állt, készen bármilyen meglepő támadásra. A Nassai Fesche önkéntessel együtt, Bougainville kérésére kiment őráratba, s nem messze a francia tábortól megtalálta Eretit, amint épp tanácskozásba merült a főnökökkel. Amikor Ereti meglátta Nassai Károlyt, elébe ment, s szemrehányóan mondta: Ti barátaink vagytok s mégis megöltök bennünket! (A Nassai a források szerint néhány nap alatt már meg tudta magát értetni a bennszülöttekkel - valóságos szenvedéllyel sajátítva el a maori nyelv fordulatait.)

Amikor a franciák közelebb akartak menni - észrevették, hogy egy kis patak választja el őket a tahiti öregektől. Ereti igyekezett lebeszélni Károly herceget a közeledésről, de amikor a fiatalember jelekkel s szavakkal magyarázta barátságát, ketten is átlábaltak érte, vállukra vették s áthozták a patak túlsó partjára. A Nassait egyszerre seregnyi szigetlakó vette körül s panaszosan, szemrehányóan ismételték: barátok vagyunk, s mégis megöltök bennünket...

A franciák meghívták az összes siránkozókat táborukba, s így el is indult némi tanácskozás után a menet. Előbb Tutaa főnöknél tettek látogatást, aki nagy becsben állt Bougainville előtt. Itt megismétlődött az előző békítő jelenet, majd a megszorodott falubeliek banánokkal, szárnyasokkal, malacokkal megrakodva, ágakat lengetve elindultak a franciák nyomában a patakparti tábor felé. Mindez most már vidáman, énekszóval történt, a himnusz szövegét a pillanat szülte - a franciák dicsőítésére.

Bougainville, aki sok baljós tapasztalata után általános felkeléstől tartott - boldogan látta felvonulni a békés sereget, élén a Nassauival s barátaival. Bougainville most az egyszer megnyitotta a tábor kapuját, mindenkit szívesen fogadott, s ha itt-ott egy-egy szög később hiányzott a palánkból, székekből, lócákból, - nem vette zokon, hanem bőségesen megajándékozta a mindkét nembeli látogatókat. Különösen a vas élű vagy hegyű szerszámok voltak

kapósak a férfiak között, míg a nők a tarka selyemszövetekre áhítoztak, s ha kaptak belőle, sebes, madárrikoltáshoz hasonló torokhangjukon ismételték a végtelen öröm sokmagánhangzós dalát.

Mintha megújították volna a régi baráti szerződést, úgy ölelkezett össze a négy férfi: Bougainville, Ereti, Nassaui Károly és Tutaa... Minthogy öröm nem lehetett némi félelem nélkül: röppentyűk, s rakéták kezdtek szállni a magasba az est beálltával, ez volt a tahitaiak legnagyobb gyönyörűsége s legfőbb jele a franciák felsőbbbségének. Végül Bougainville vacsorára hívta meg a két főnököt a Boudeuse fedélzetére s utána kamarazenekearával hangversenyt adott: megszólaltak a rokokó flóták, hegedűk, gordonkák, s az elragadtatott főnökök hajnalig gyönyörködtek a francia vendéglátók „kis éji zenéjében”.

Minderről, ami ez alatt a végzetesnek tűnő nap alatt történt, maga Bougainville csak néhány rövid sort ró naplójába:

„...Amikor felkelt a nap, egyetlen bennszülött sem közeledett a táborhoz, de még csak csónakot sem láttunk a vízen, a környező házakat elhagyták lakóik, az egész vidék mintha teljesen kihalt volna. Nassaui Károly, aki négy vagy öt emberrel előrement, azzal a szándékkal, hogy felkutatja a szigetlakókat, s kibékíti őket - a tábortól jó mérföldnyire találta meg Eretit s néhány társát. Amikor ez a főnök megismerte a Nassauit, megdöbbsent arccal közeledett feléje. Az asszonyok jajveszékelték, térdre vetették magukat és sokszorosán ismételték: tajo... tajo... barátaink vagytok s mégis megöltök bennünket. Ennek ellenére sikerült a szigetlakókat sok kedvességgel jobb belátásra téríteni. Én magam láttam a hajó fedélzetéről, amint nagy tömeg nép közeledik a táborunk felé: amit hoztak, malacok, szárnyas, egész banánágak - a béke jeleként hatottak. Azonnal partra szálltam, jól megrakodva szövetekkel, mindenféle szerszámmal. Kiosztottam a főnökök között s megértettem velük fájdalmamat azok felett az események felett, amelyek tegnap történtek, s újból biztosítottam őket arról, hogy a vétkesek elveszik majd büntetésüket. Erre a jóindulatú szigetlakók elhalmoztak engem kedvességük jeleivel, a nép ezt tapsolva fogadta, rövidesen az egész vidék népe - a tolvajokkal együtt - újból bejött táborunkba, mely most már igazán olyan lehetett, mint valami falusi vásár. Ezen a napon s a következőn is több élelmet szállítottak számunkra, mint bármikor. Végül azt kérték, hogy süssük el puskáinkat. Erre mi vadászni mentünk s nem kis félelmet keltett bennük, hogy minden lövéssel sikerült elejtenünk valamilyen vadat...”

XVII.

A következő nap hajózási műveletekkel telt el: sem a Boudeuse, sem az Étoile helyzete nem volt biztosított, a csónakok északi irányban kerestek átjárást, a horgonyok állapota aggályos volt, a szél egyre erősödött, s lassan meg kellett kezdeni az előkészületeket a kórház és a tábor kiürítésére.

„A táborbarakk mellett elástunk egy okiratot, mely tanúsítja, hogy a szigetet Franciaország nevében birtokba vettük: ezt tölgyfadeszkára véstük s mellé egy jól lezárt palackot tettünk, melynek belsejében papírlap volt - a két hajó összes tisztjeinek névjegyzékével. Ezt a mód-szert követtem egyébként mindazoknak a földeknek esetében, melyeket felfedeztem az utazás folyamán. Hajnali kettő lehetett, amikor mindenki fent volt a fedélzeten. A tenger épp elég viharos volt ahhoz, hogy ne pihenjünk nyugodtan, annak ellenére, hogy több horgony biztosította helyzetünket...”

Úgy döntöttek, hogy április 15-ével kibontják a vitorlákat: elkövetkezik a távozás a földi paradicsomból. A hír szélesebben terjedt el a szigeten, s elsőnek a nők jöttek könnyörögni:

mindegyik siratta francia szerelmesét. Majd megérkezett Ereti és Tutaa - lehet, hogy lelkükben némiképp megkönnyebbedve, de a barátság jeleként csónakszámra hordták a franciáknak a gyümölcsöket s a kókuszdiót. A sziget valamennyi csónakja, bárkája, pirogója összegyűlt Matavai öblében, hogy búcsút vegyen a ritka vendégektől. A két főnökért francia csónak ment, s felhozta őket a Boudeuse fedélzetére, ahol újból csak zokogva ölelgették végig Bougainville egész vezérkarát s embereit. Ám Ereti kíséretében még egy jól megtermett, értelmes arcú bennszülött is volt, aki elsőnek küszört fel érkezésükkor az Étoile fedélzetére, s akinek a franciák már ismerték nevét: *Auturu*. Ereti tolmácsolta a fiatal maori kérését: el szeretne utazni a franciákkal, hogy meglátogassa hazájukat. Bougainville erősen habozott. Műszerei ugyan nem mutathatták a távolságot, de sok hónapnyi utazás kellett ahhoz, hogy szerencsés esetben viszontlássák hazai partjaikat. Vajon megengedik-e a humánus törvényei, hogy egy embert ily messze vigyenek földjéről, hiszen neki magának fogalma sem lehet arról a távolságról, mely még a Boudeuse előtt áll, ha hazájába vissza akar térni...

Auturu története nemcsak a mi számunkra elgondolkodtató - ez az egyszerű, kalandvagyó maori szigetlakó esztendőkön át filozófusok, megfigyelők, párizsi krónikások érdeklődésének homlokterébe került. A XVIII. század ugyan már megteremti a természet ölen élő ember aranykorának kissé csalfa ködképét, a „nemes vad” fogalma helyet kap az irodalomban, de még legalisan vadásznak rabszolgákat, Afrika „kincsesbányáiból” ezerszámra hurcolják a „fekete elefántcsontot” dél-, közép- és észak-amerikai ültetvényekre s az Antillákra, még a nemzetközi jogban élő valóság a Föld ismeretlen részének portugál-spanyol kettéosztása. Így Auturu története azért emelkedik ki a korabeli útirajzok, beszámolók világából, mert talán az első korában, aki kifejezi határozott kívánságát: megismerni azt a fehér civilizációt, mely hajók, sápadtbőrű emberek, rakéták, színes kendők, puskák és csellók formájában váratlanul feltárult előtte. S Auturu talán azért is lett a korabeli francia világ egyik jelképes figurája - mert nyilván rendkívül eredeti, értelmes ember volt, aki minden benyomást „felvett”, mindenre volt elképzelése, s mégis kissé büszkén, egyenrangúan viselkedett a fehérek különös világában.¹⁰

Bougainville-nek mi villanhatott végig elméjén, amikor hozzájárult ahhoz, hogy a „király népe” egy maori taggal szaporodjék. Mindenekelőtt bemutatta a legénység minden tagjának, lelkükre kötötte, hogy ez az ember őfelsége személyes vendége, aki különleges figyelmet és megbecsülést érdemel. Auturu megbarátkozik mindegyik franciával, itt-ott megkérdezi egy-egy tárgynak francia nevét, igyekszik megbirkózni a maga módján a mássalhangzókkal, a gutturális „r”-ekkel, melyek teljesen hiányoznak az ő nyelvéből. A francia matrózok ruhatárából kap zubbonyt s nadrágot, s ez végtelenül büszkévé teszi, tükör előtt áll, nézi magát, a boldogság sugárzik egész lényén keresztül. S talán az is növeli önérzetét, hogy ebből az egész csendes-óceáni kisvilágból, melyben felnőtt, ő az egyetlen, aki saját elhatározásából, minden akadályt leküzdve kívánczik el a fehérek országába, mint ahogy ő volt az *első*, aki társai minden vonakodása ellenére felkúszott már az első nap az Étoile fedélzetére...

Bougainville maga először az öbölből való kijutás izgalmas és mindennél veszedelmesebb manőveréről emlékezik meg: valóban a két francia hajót végzetes veszély fenyegette, az a

¹⁰ Ha példák után kutatunk, mégis találunk egy történelmi előzményt. Amikor Cortés, az azték birodalom meghódítója 1527-ben - hét évvel Tenochtitlan, a főváros elfoglalása után hazautazott, hogy „hatalomban és dicsőségben” számot vessen cselekedeteiről - több fiatal indián „főúr”, már megkeresztelkedett fejedelem-fiak fejezték ki kívánságukat, hogy szemtől szemben akarják látni V. Károlyt, akit Montezuma, az azték birodalom ura babonás képzetében a Tollaskigyó-isten leszármazottjának vélt. Ezeknek az indián hercegeknek kísérete, a maguk színpompás köntösében, ékszereik s arany-ékeik ragyogásában, persze, nagyban emelte azt a pompát, melyet Cortés fejtett ki, amikor egy egész birodalmat helyezett el annak a fiatal császárnak lábai előtt, akinek birodalmában „nem nyugodott le a nap”.

veszély, hogy hajójuk pusztultával mindörökre ott rekednek a barátságos, békeszerető szigeten... A kedvező szél ugyanis elállt hirtelen, s az áram ellenállhatatlan erővel sodorta a hajókat a korallszirtek felé, melyeknek éles és hegyes sarkantyúi majd annyi hajó vesztét okozták. Bougainville, persze, észrevette a veszélyt, s most a tahitiak jöttek a hajók segítségére: a körülöttük nyüzsgő csónakok evezősei teljes erejükkel ellene szegültek az árnak, vontatókötelükre vették százan és százan az „óriáshajót”, talán kissé úgy, ahogy a liliputiak egykoron partra vontatták Gullivert. Így sikerült elkerülni a megsemmisülést, s Bougainville nyugodtan róhatja naplójába a búcsú s Auturu fedélzetreszállásának érzelmes történetét:

„...Hirtelen elállt a szél, s kelet felől hatalmas hullámár kezdett a korallzátonyok felé sodorni bennünket. A legveszedelmesebb hajótörés réme tűnt fel előttünk, mely eddigi utunk alatt fenyegetett. Arra ítélt volna talán, hogy életünk hátralevő részét olyan szigeten töltsük, melyet a természet elhalmozott minden szépségével, s hazánk minden kedvességét felcseréljük e békés élettél, melyben ismeretlen a gond. Ám e pillanatban a hajótörés legkegyetlenebb valóságként tárult elénk: a hajó, melyet a szirtek felé sodort az ár, két percig sem állt volna ellent a tenger dühének, s innen legfeljebb a legkitűnőbb úszók tudtak volna csak kimenekülni. Mint-hogy már első pillanatban észrevettem a veszedelmet, elrendeltem, hogy a bárkák s csónakok vegyenek vontatókötéltre minket. Akkor érkeztek segítségünkre, amikor már közvetlen közelben tűntek fel a szirtek, s helyzetünk kétségbeejtőnek látszott, annál inkább, mert lehetetlen volt itt horgonyt vetnünk. Ám a könnyű szél, mely nyugat felől kelt, visszaadta reményünket - s így abban a mértékben, ahogy erősödött a szél, sikerült kijutni a kritikus helyzetből, s reggel kilenc óra felé már túl voltunk minden veszélyen.

...Most, hogy beszámoltam arról, hogyan tudtuk hajóinkat biztonságba helyezni, elmondom, miként vettünk búcsút a szigetlakóktól. Már hajnalban, amikor észrevették, hogy kibontjuk vitorláinkat, Ereti egymagában beugrott a parton heverő ladikba, hogy hajónk fedélzetére jöjjön. Felérkezve, mindnyájunkat átölelt, néhány pillanatig karjai között tartott bennünket, könnyei hullottak; látszott: egészen megrendíti távozásunk. Röviddel ezután egy nagy bárka érkezett hajónkhoz, megrakodva mindenféle élelmiszerrel, nők is ültek benne s az az ember, aki ideérkezésünk első napján feljött az Étoile fedélzetére, hogy ott is maradjon. Ereti kézen fogva vezette hozzám, bemutatatta nekem s kifejezést adott előttem annak a kívánságnak, hogy ez az ember, akinek Auturu a neve - velünk jöhessen. Arra kért, ne tagadjam meg ezt a kívánságot. Ezután Ereti bemutatatta Auturut minden egyes tisztnek külön-külön, elmondta, hogy az ő barátja, azért bízta őt francia barátaira, s ezzel figyelmünkbe s érdeklődésünkbe ajánlotta Auturut.

Ezután mindennemű ajándékkal elhalmoztuk Eretit, aki végső búcsút vett tőlünk, visszament övéihez, de az asszonyok nem szűntek meg zokogni, míg a bárka ott himbálózott a Boudeuse oldalában. Egy nagyon szép fiatal lány is ott volt, akit a velünk hajózni kész szigetlakó megölelt s megcsókolt: három gyöngyöt adott neki, melyet eddig a férfi fülbevalóként viselt. Még egyszer megcsókolta s akkor kiszakította magát a zokogó feleség vagy szerelmes karjából s visszakúszott hajónkra. Nem lepődtem meg kevésbé azon a szomorúságon, mely távozásunkat kísérte, mint azon a szeretetteljes bizalmon, mely bennünket már érkezésünkkor fogadott...”

A tahiti csodálatos órák, a paradicsomban töltött néhány nap elvillan, édes emléke még ott száll körülöttük, mindnyájan hatása alatt állnak ennek a felejthetetlen élménynek, melyért érdemes volt vállalni a Magellan-szoros kietlenségét, a hetekig tartó navigálást ég és föld és korallszirtek között. Bougainville-nek is némiképp több ideje marad arra, hogy a hosszú, csendes esti órák alatt felvázolja műve számára legalább bizonyos tudományos alapfogalmak szerint - első benyomásait.

Még ragaszkodik az *Új Cytherea* elnevezéshez, de megjegyzi, hogy a szigetet lakói *Taiti*-nak (Tahiti maradt mindmáig) hívják. Igyekszik meghatározni földrajzi helyzetét, mely ekkor még a földrajzi hosszúságok labilitása miatt bonyolult és hozzávetőleges számítások eredménye lehetett csak. Számításait kiegészítette azokkal a megfigyelésekkel, melyeket az angolok végeztek a következő esztendőben, 1769-ben Tahitin - amikor egész Európa hivatásos és műkedvelő csillagászai a Venus pályáját figyelték.

Veszedelemes pozíciója okozta, hogy Tahititól a kitűzött határidő letelte előtt már búcsút kellett venniük. Ezek után részletesen leírja a partok sajátságait a kikötés szempontjából, nyilvánvalóan úgy, hogy azok, akik olvassák majd művét, hasznot húzhassanak jövődő utazásaik során a Boudeuse és Étoile tanulságaiból.

Miután végzett a szigetet környező tengeri táj ismertetésével, képet ad magáról Tahitiról is. Figyelmét elsőnek a hegyek ragadják meg, melyek rányomják bélyegüket e szelíd táj arculatára. De mi sem lenne tévesebb, mintha szomorú vidéket, kietlen hegyi tájat vetne fel képzeletünk. Végtelen változatosság vár az utasra minden egyes fordulónál, a természet oly felülmúlhatatlan mester, aki itt kifogyhatatlan bőséggel gyakorolja művészetét. Rengeteg a kis patak, ez nemcsak termékennyé teszi a vidéket, de ezer lehetőséget nyújt lakóinak is. Azon a síksági területen, mely a hegyek lábától a tengerpartig terjed - találjuk meg a gyümölcsösök övezetét. Itt épülnek a tahitibeli tanyái, minden különösebb rendszer nélkül, nem is alkotnak szorosan vett falvakat. Mintha az „eliziumi mezőkön” sétálna az utazó. Ennek ellenére mindenütt jól gondozott, ápolt utakat találunk, ezek teszik könnyűvé és kellemessé a közlekedést.

A paradicsomi sziget gazdagsága elsősorban gyümölcsében, banánban, kókuszdióban, a kenyérfa gyümölcsében, sokféle és a sziget különleges termékeként becsült gyökérnövényben rejlik. Találtak cukornádat, mely vadon terem, ugyanígy vad-indigó növényt, de nem hiányoznak a gyönyörű vörös és sárga festékek sem. Bougainville nem tudja, ezeket miből készítik. Commerçon véleménye szerint itt nagyjából az indiai flóra uralkodik. Auturu viszont felismert néhányat a mi gyümölcsaink s főzelékféléink közül is, ugyanúgy sokféle olyan növényt, melyet minálunk melegházakban termelnek.

Nagyszerű faanyag terem a hegyvidéken, de ebből a szigetlakók nem sok hasznot merítenek. Csupán nagyobb pirogáikat, bárkáikat készítik elsősorban cédrusfából. Látták azonban, hogy olyan fekete fát is megmunkáltak, mely keménységében majdnem már a vashoz hasonlított. A kisebb csónakokat általában kenyérfából készítik: ez a fa soha nem hasad el, azonban olyan lágy s telve van gumival, hogy szinte szétmállik a vas- és acélszerszámoktól. Az erdőkkel borított felvidék talán feltételezné, hogy a föld méhe bányákat rejt, de erre semmiféle bizonyosságot sem találtak; valószínűbb, hogy a szigetlakók semmiféle fémeket sem ismertek. Minden fémtárgynak, melyet nekik ajándékoztak a franciák, az „auri” nevet adták, ugyanígy kérték a szegeket is. Bougainville elgondolkozik, hát akkor honnan is ismerték már érkezésük pillanatában a vasholmikát, amiért csereüzleteket ajánlottak? Nagy értékük a gyöngy: ebből gyönyörű példányokat látott, főként fülbevalónak használják, a főbb emberek ezzel ékesítik asszonyaikat s gyermekeiket is. Érdekes megfigyelés, hogy ezeket a gyöngyöket általában elrejtették, míg a franciák Tahitin tanyáztak. A gyöngyházból csattogtató, castagnette-szerű hangszereket készítenek, ezeknek hangjával kísérik táncaikat.

Más négylábú állatot, mint disznót, kis formájú, de kedves ebeket s patkányokat, nem láttak a franciák. Ugyanolyan szelíd szárnyasaik, tyúkjaik vannak, mint az óhazának. Nagyon sok galambfajta tenyészik. Szárnyasaikat s disznóikat kizárólag banánnal etetik. A franciák százszámra fogyasztottak el s füstöltek fel disznókat. Mint Bougainville írja: „Még jóval többet

lehetett volna, de az utolsó napok fárasztó hajózási műveletei miatt nem fogadhattuk el azt a rengeteg ételt, melyet napról napra növekvő számban szállítottak a szigetlakók.”

Nem találtak trópusi hőséget, a hőmérő soha nem emelkedett 22 Réaumur fok fölé, általában azonban ennél alacsonyabb volt a hőmérséklet. Igen nagy előnye a szigetnek, hogy a trónusi tájak élősd- és szúnyog-inváziójával itt sehol nem találkoztak, de mérges kígyókról sem hallottak. Azért is egészségesnek tartják a klímát a franciák, mert a szüntelen munka ellenére, amikor szabad ég alatt, tűző napban dolgoztak, s szabad földön kellett aludniuk - senki sem betegedett meg. Azok a skorbutbetegségeket, akik eddig szörnyű szenvedéseken mentek át, ezen a nyugalmas földön rövid idő alatt gyógyulni kezdtek s néhányan már tökéletesen visszanyerték egészségüket, amikor a fedélzetre visszaszálltak.

Egyébként kell-e nagyobb bizonyíték arra, mit jelent az egészség szempontjából e boldog sziget klímája, mint annak megfigyelése, hogyan élnek a bennszülöttek egész éven át minden szél játéka alatt, szabadon álló házaikban? Akkor, amikor ágyuk nem áll másból, csak néhány levélből? S mégis, késő öregségükre megőrzik különös szépségüket, érzékszerveik pompás működését, gyönyörűek, fogaik hibátlanok. Mi bizonyíthatja jobban, hogy igazán ez a helyes életmód, melyet e szép szigetnek lakosai követnek?

Főként hallal s főzelék- és zöldségfélékkel táplálkoznak, ritkán esznek húst, a fiatal lányok s a gyermekek soha. Alighanem ennek a diétának köszönhetik, hogy úgyszólván soha nem betegek. Egyetlen italuk a tiszta forrásvíz; a bornak és pálinkának még a szaga is utálattal tölti el őket. (Sajnos, az elkövetkező évtizedekben már engedtek ebből az absztinenciából - a civilizáció áldásai nyomán.) Ugyanígy viselkedtek a dohányossal, az Európában megszokott fűszerekkel s általában minden erős illatú vagy ízű dologgal szemben.

„Tahitiban kétféle fajt különböztettem meg, ezek erősen elütnek egymástól, bár nyelvük azonos. Ugyanez áll szokásaikra is, s a két fajta minden megkülönböztetés nélkül keveredik is egymással. Az első fajta, melyből többet láttunk, gyönyörű, hatalmas emberpéldányokból áll, nem ritka a hat láb magas sem közöttük. Soha még nem találkoztam olyan fajjal, mely ennyire szép lett volna, modellnek szolgálhatnának Mars és Herkules ábrázolásához. Úgyszólván nem különböznek arcvonásaikat illetőleg az európaiaktól: ha felöltöznének és talán kevesebbet lennének a tűző napsütésben, ugyanolyan fehérek lehetnének, mint amilyenek mi vagyunk. Általában fekete hajúak. A másik fajta alacsonyabb növésű, hajuk sűrű, göndör, szőrszerű, arcuk színe s arcvonásaik alig különböznek a mulattokétól. Az a tahiti ember, aki hajónkra szállt, ehhez a másik fajhoz tartozik, bár apja egy kerület főnöke - értelmében azonban bőven pótol mindazért, ami kívánni valót hagy netán szépsége.” E ponton Bougainville - mintegy mentegetőzésképp - jegyzet formájában hozzáfűzi: „Gyakran kérdezték tőlem, s ma is ezt hallok naponta: egy olyan szigetről, ahol az emberek általában igen szépek, miért választottam épp egy rút embert útítársnak? Válaszom így szólt, s most ezt itt egyszer s mindenkorra megismétlem: Auturut egyáltalán nem én választottam; ez a szigetlakó eljött velem Franciaországba, hajómra szállt saját kívánsága szerint, azt mondhatnám igazán - nem szívesen engedtem óhajának. Nyilvánvalóan ugyanis bűnnek tekintettem, hogy valakit kiragadjak családi tűzhelyéről, mindabból, amit szeret és megszokott, annak ellenére, hogy bíztam benne: ezt az embert Franciaország fiának fogadja, s nem marad egész életében egyedül az én gondja-imra...”

Talált szakállas tahitiakat is, bajuszt mindannyian viselnek, de arcuk egy részét valamennyien beretválják. Hosszú körmöket hordanak, kivéve jobb kezük középső ujján. Láttak egyeseket, akik hajukat rövidre nyírják, mások hosszúra növesztik s konty alakjában feltűzik. Olajjal kenik be hajukat és szakállukat, az olajat a kókuszdióból préselik. Csak egy bénát láttak közöttük - sérülése, úgy mondták, esés következménye volt. A hajóorvos több bennszülötten

himlő nyomait látta. Bougainville igyekezett minden módon elkerülni, hogy az európaiak fertőző betegségei átragadjanak a szigetlakókra - sajnos, úgy látszik, nem mindig sikerült ezt meggátolni.

Ami öltözetüket illeti, gyakran csak övet látni rajtuk, főnökeik azonban rendszerint gazdagon redőzött köntösöket viselnek, melyek térdig érnek. Ugyanez az öltözködés a nőknek is: oly ízléssel s művészettel rendezik el ruhájukat, hogy ebben benne rejlik már minden kacérságuk is. A tahiti nők soha nem mennek napra fedetlen fejjel, hanem nádból készült, virággal díszített kis kalapokat hordanak, mely elhárítja róluk a napsugarakat - így jóval világosabb marad bőrük, mint a férfiaké. Nagyon finom arcvonásokkal ékeskednek, s ehhez járul „testük makulátlan szépsége, melyet nem nyomorít el, mint minálunk, tizenöt év tortúrája”.

„Míg az európai nők - írja Bougainville - pirosítják orcájukat, a tahiti asszonyok és lányok sötétkékszínnel ékesítik derekukat és combjaikat. Ez ékesség, de ugyanakkor valamilyen társadalmi előkelőség jele is. Nem tudom pontosan, hogyan történik ezeknek az eltörülhetetlen nyomoknak a rögzítése, úgy gondolom: felszúrják bőrüket s bekenik valamilyen növény levélvel, mint ahogy ezt egyébként láttam a kanadai indiánoknál is. Érdekes megfigyelni, hogy ez a tetoválási mód, úgy látszik, divat úgyszólván valamennyi természeti állapotban élő népnél. Hiszen Julius Caesar, amikor partra szállt Angliában, már találkozott ezzel a szokással, amint fel is jegyezte: »Minden valódi brit üvegdarabokkal felsebzi testét, és sötétkékszínnel festi be.« Az amerikai szokásokról szóló tudós mű szerzője e tetoválási mód eredetét azzal indokolja, hogy a természeti állapotban élő vidékek lakói így védik magukat a csípésekkel szemben, hiszen ott az élősdiek minden elképzelésen felül szaporodnak. Ám ez az ok aligha áll fenn Tahitiban, mert itt nem találkoztunk a rovarok támadásával. Mindkét nembeli tahitiak szokása: átfürdők fülcimpáikat, hogy gyöngyöket s mindenfajta virágokat hordhassanak. Ezt a népet mindenfelől még a rendkívüli tisztaság jellemzi: soha nem esznek vagy isznak anélkül, hogy előtte s utána ne mosakodnának.

Ami jellemüket illeti, ez a mi szemünkben szelídnek és jóindulatúnak tűnt. Alig hinném, hogy e szép szigeten valaha is polgárháború dühöngött volna; nem találtam semmiféle gyűlölködésnek nyomára sem, annak ellenére, hogy a sziget kisebb kerületekre oszlik, melyek mindegyikének megvan a maga független ura. Alighanem a tahitiak önmagukkal szemben is jóhiszeműek, nem él bennük gyanakvás. Akár otthon vannak, akár nem - házaik mindig tárva-nyitva állnak, nappal és éjszaka. Mindegyik arról a fáról szed gyümölcsöt, mely útjába kerül, s az az otthona, amelyik házba belép. Úgy tűnt előttem, hogy az élethez szükséges javak tekintetében nincs semmiféle magántulajdon, minden jószág mindenkié. Ami a velünk való érintkezést illeti - bizony ügyes tolvajok voltak, azonban annyira félénkek, hogy a legkisebb fenyegetésre elináltak. Egyebekben azt tapasztaltuk, hogy a főnökök nem helyeselték ezeket a tolvajlásokat, sőt éppen arra buzdítottak, hogy egyszerűen öljük meg azokat, akik ilyen cselekedeteket követnek el. Ereti viszont egyáltalán nem gyakorolta azt a szigorúságot, melyet nekünk tanácsolt. Hiszen feladtunk nála néhány tolvajt, ő a vétkesek után eredt, s ha elérte - mert Ereti volt mindnyájuk között a legjobb futó -, néhány botütést kapott a vétkes, s vissza kellett adni a tolvajlott holmit: ez volt minden büntetése. Úgy hiszem, nem is ismernek ennél súlyosabb büntetést, hiszen láttam: amikor vasra verettem valamelyik emberünket, óriási részvét nyilatkozott meg iránta. Később hallottam, hogy a tolvajokat ők is fára akasztják, mint ahogy nálunk teszik a hadseregben.

A tahitibeliak örök harcban állnak a szomszéd szigetek lakóival. Láttuk azokat a hatalmas csónakokat, melyek partraszállás, sőt tengeri ütközet céljait is szolgálják. Fegyverük az íj, a parittyá s a nagyon kemény fából készített gerely. A háború náluk bizony szerfelett kegyetlen. Amint Auturu közölte velem: leöldösik a férfiakat s a fiúgyermeket, akiket sikerült kézre

kaparintani az ellenség soraiból. Az állukról lenyúzzák a szakállal együtt a bőrt: ez a diadalmas hadizsákmány; csupán az asszonyokat s lányokat kímélik, hogy másféle zsákmányként vigyék haza őket. Auturu maga egy tahiti főnöknek s egy szomszédos, Oopoának nevezett szigetről elrabolt nőnek a gyermeke, ennek a szigetnek a lakói gyakran állnak harcban a tahitibeliakkal. Talán ezzel a keveredéssel magyarázható a különbség, melyet felfedeztünk a szigetlakók típusaiban. Nem tudom egyébként, hogyan gondolják sebesültjeiket - hajóorvosaink megcsodálták a szépen behegedt sebeket.”

„Ami kormányzatukat illeti, e helyen csak annyit jegyzek meg, hogy az egyes kerületek főnökei nehezebb döntéseket csak a tanáccsal egyetértésben hoznak. Láttuk, hogy az egész nép véneinek hozzájárulása kellett akkor, amikor arról volt szó: felüthetjük-e partjaikon táborunkat? Ezzel szemben a főnöknek mindnyájan ellentmondás nélkül engedelmeskednek, s a jelesebb embereknek vannak szolgálói, akik felett hatalmat gyakorolnak.

Igen nehéz tisztán látni abban a kérdésben: milyen is a tahitiak vallása? Láttunk náluk faszobrokat s ezeket bálványaiknak véltük, de vajon milyen szertartásokkal járulnak isteneikhez? Az egyetlen kultikus cselekedet, amit náluk láttunk - a halottakat illető tiszteletadás volt. Sokáig őrzik halottaikat, ravatalszerű emelvényre fektetve. A fertőzött légkör, melyet a hulla áraszt, nem akadályozza meg az asszonyokat abban, hogy ne zokogjanak a holttest közelében a nap valamelyik szakában, s kókuszdió olajjal kenetik szeretetük már örökre kihűlt tárgyát. Azok a nők, akiket ismertünk, egy-egy esetben megengedték nekünk, hogy közeledjünk ahhoz a helyhez, mely a szellemek birodalma: »ő alszik« - mondták... Amikor már csak a csontváz marad meg, ezt beviszik a házba s ott bizonyos ideig tartják. Ezt azért tudom, mert láttam, hogy ilyen körülmények közt jön el az, aki közülük a szent hivatal birtokosa, hogy komor szertartásait elvégezze, még hozzá igen díszes öltözékben.

Sok kérdést tettünk fel Auturunak, ami a vallásukat illeti, s válaszaiból inkább arról győződünk meg, hogy honfitársai szerfelett babonások, s hogy az atyák a legnagyobb hatalommal rendelkeznek. Ismernek egy legfőbb lényt, akinek Eri-t-Era a neve, ami a Nap Királyát jelenti, őt semmiféle kép nem ábrázolja, rajta kívül jó- és rosszindulatú istenségek léteznek, ezeknek neve: Eatua. Az élet minden jelentősebb aktusa kapcsolatban áll a jó és rossz szellemek akaratával, ezek döntenek el, siker legyen-e valamiből vagy kudarc. Egyet megtudtunk teljes biztonsággal Auturutól: amikor a Hold bizonyos konstellációba kerül, melyet ők »Hold - háborúban«-nak neveznek, akkor feláldozzák foglyaikat...

A többnejűség szokásuk, különösen az előkelőknél. Minthogy fő szenvedélyük a szerelem, a gazdagság egyetlen látható jele - ha valakinek minél több az asszonya. A gyermekekkel apjuk és anyjuk egyformán törődik. Tahitiban nem szokás, hogy a férfiak, akikre ránehezedik a halászat feladata s a háborúk súlya, minden nehéz munkát ráhagyjanak az asszonyokra, ami a háztartás és a földművelés gondját illeti. Itt az asszonyok osztályrésze az édes semmittevés, s legkomolyabb feladatuk, hogy megnyerjék a férfiak tetszését. Nem tudnám megmondani, vajon a házasság itt valamilyen polgári vagy inkább egyházi aktus-e s hogy felbontható-e vagy sem? Akárhogy legyen is, a nők teljes engedelmességgel tartoznak férjüknek. Vérükkel kell lemosniuk minden hűtlenséget - melyet férjük tudta nélkül követnek el. Ám a férfi hozzájárulását, úgy látszik, nem különösebben nehéz megszerezni. A féltékenységi itt teljesen ismeretlen érzés, s rendesen maga a férj ösztönzi feleségét, hogy másnak adja oda magát. Egy fiatal lány semmiféle szégyent sem érez e tekintetben: egyszerűen csak követi szíve választottját vagy érzékei törvényét, s a közösség tetszése kíséri ilyenkor lépteit. Bármily nagyszámúak legyenek is alkalmi kedvesei, ez nem akadályozza abban, hogy férjet találjon. Miért állna ellent hát annak, amire készíti az éghajlat befolyása s a csábító példa? A levegő, melyet belélegzik, a dalok, a tánc, melyet majdnem mindig Eros pózai kísérnek - minden pillanatban

a szerelem édességét idézik fel előttük, minden arra ösztökéli őket, hogy ennek szavát kövessék. Bizonyos dob fajta ütemére táncolnak: amikor énekelnek, akkor dalaikat három- vagy négylyukú furulya édes hangjai kísérik - ezt orrukon át fújta levegővel szóltatják meg.

Bizonyos hadijátékokat is ismernek - ez szórakozás és gyakorlat is egyúttal.

A tahitiak állandóan az öröm állapotában élnek, ezért szívesen tréfálkoznak - a pihenés s az öröm gyermekeiként. Mindebből ered végtelen könnyelműségük is, melyen napról napra elcsodálkoztunk. Minden felkelti, de semmi sem köti le figyelmüket. Ha valamilyen, számukra új tárgyat mutattunk - soha nem sikerült tovább mint két percig lekötni érdeklődésüket. Bizonyára a legkisebb elmélyedés már elbírhatatlan fáradságot jelentene, s mintha a szellemi megerőltetést még inkább kerülnék, mint a testi erőfeszítéseket...

Mindamellett igazán nem mondhatnám, hogy szellemi képességek tekintetében elmaradtak volna. Ezt igazán megcáfolná ügyességük, sőt művészetük, mellyel létrehozzák azt a néhány eszközt, melyekre a természet bősége folytán egyáltalán még szükségük lehet. Egyenesen csodálatra méltóak halászeszközeik: gyöngyházból csiszolják horgaikat, oly ügyességgel, mintha a mi acélszerszámaink állnának rendelkezésükre. Ami hálóiakat illeti, ezek mindenben megütik a mi gyártmányaink mértékét. Megcsodáltuk tágas és szellős sátraikat s azt a művészetet, mellyel azokat pálmalevelekkel befedik.

Kétféle csónakokat láttam itt: a kisebbek durvábban ácsoltak, egyetlen fatörzsből kivájva. A nagyobbaknál azonban teljes mértékben érvényesül művészetük... Még nagyobb mértékben megnyilvánul ügyességük akkor, amikor e csónakokkal arra vállalkoznak, hogy meglátogassák a szomszédos szigeteket, bár ilyenkor csak a csillagok tájékoztatják őket. Ha ilyen nagyobb utazásról van szó, két nagy pirogát összekötnek, egymástól mintegy négy lábnyira, kifeszített kötelek és deszkák segítségével. Erre igen finoman ácsolt szerkezetet helyeznek, könnyű tetővel; ez lehetővé teszi, hogy mint valami szobában, menedéket keressenek az eső elől, s ugyanitt tartják készleteiket is. Az ilyen kettős csónakokon elég sokan kaphatnak helyet, s úgyszólván soha nincsenek kitéve az elmerülés veszedelmének. Mi is láttuk, amint a főnökök ilyen kettős csónakrendszert használtak. Ezeket az alkotmányokat ugyanúgy, mint az egyszerű csónakokat - evezőkkel s vitorla segítségével hajtják. A vitorla gyékény, melyet négyszögletes formában függesztenek fel léckeretre. Mindehhez a tahitiaknak egyetlen szer számuk van - igen kemény fekete kőből csiszolt hegyű ár. Ha fában kell lyukat fúrni, nagyon hegyes kagylót vesznek igénybe.

Művészetük talán legragyogóbban érvényesül azoknak a szöveteknek készítésénél, melyek ruhaanyagul szolgálnak. Valamilyen cserje rostjából készülnek: mindegyik szigetlakó termel ilyent háztája körül. Ezt a rostot igen kemény fadarabokkal tilolják egyenes és sima falapon. Tilolás közben kis vizet fecskendeznek rá, s ezzel olyan rendkívül finom és egyenletes minőségű szövetet kapnak, mely vékony, mint a papír, de mégis könnyebb és tartósabb annál, egyáltalán nem szakad. Szöveteik igen szélesek, különféle fajtákat készítenek belőlük, egymástól eltérő vastagságban, azonban mindig ugyanazon anyagból. Nem tudom, milyen szerszámot használnak e szövetek festésére..."

Bougainville e fejezet végén visszatér vendégére, Auturura: úgy látszik, már hajója fedélzetén is vitákra került a sor - vajon „erkölcsös”-e a filozófusok morálja szempontjából mérlegelve ezt az embert kiszakítani kis világából?

„...Azzal zárom e fejezetet, hogy igazolást keresek a magam számára, hiszen mintegy mások kényszerítenek ilyenfajta mentegetőzésre azért, mert elfogadtam Auturu ajánlkozását, hogy elkísérjen utamon, holott neki természetesen fogalma sem lehet ennek az útnak hosszúságáról, én viszont kihasználom őt arra, hogy a velem töltött idő alatt mindenféle hasznos ismereteket szerezzek az ő hazájáról.

Meg kell állapítanom: e szigetlakó vágyát, hogy velünk tartson, nem lehetett félreismerni. Már az első naptól kezdve, hogy Tahitiba érkeztünk, a legfeltűnőbb módon nyilvánvalóan kifejezésre juttatta kívánságát, és saját népe igen nagy tetszéssel fogadta szándékát. Mi ismeretlen tenger tájékaira kerültünk s bizonyosak voltunk abban, hogy életünk attól a segítségtől, azoktól az élelmiszerektől függ, melyeket a következőkben felfedezendő szigetek népeitől kapunk - ezért számunkra igen nagy jelentőséggel bírt, ha fedélzetünkön él egy olyan ember, aki ennek a tengernek legjelentékenyebb szigetéről való. Miért ne tétéleznénk fel, hogy azonos nyelvet beszélnek majd, s hasonlóak lesznek szokásaik is Auturuéval s hogy döntő lesz a mi szempontunkból, ha ő elmondja majd, miként viselkedtünk az ő földjén, az ő honfitársaival. Feltételezem ezenkívül, hogy a mi nemzetünk szövetséget kíván kötni egy távoli tenger hatalmasnak mondható népével, mely a földkerekség egyik legszebb táját lakja - hogyan lehetne ezt alkalmasabban elősegíteni, mint e távoli világ egyik polgárának támogatásával, akit majd visszaküldünk hazájába, akivel jól bántunk, s megtanítottuk mindenféle hasznos ismeretekre, melyeket otthon majd közvetíthet. Az Úr akarata legyen, hogy mindaz a szándék, melyet Auturu érdekében tápláltunk, soha ne okozza az ő romlását!

...Már említettem, hogy a tahitiak hisznek egy legfőbb lényben, akit nem lehet ábrázolni, viszont a kisebb istenségeket faszobraik jelképezik. Napfelkeltekor imádkoznak s alkonyat idején újból. Ezenkívül azonban igen sokféle szertartásuk van a gonosz szellemek elűzésére. Alkalmam volt megfigyelni, hogy a tahitiak számon tartják azokat a csillagzatokat is, melyek számos holdtölte után válnak láthatóvá pályájukon. E csillagoknak nincs semmi baljós értelmük, viszont a meteorokat gonosz szellemek lakhelyének tekintik.

Mindenesetre ennek a népnek tudatában fellelhetők a legkülönbözőbb csillagképek, ismerik a napi pályákat, asztronómiai képességeik segítségével találják meg az utat egyik szigettől a másikig. Néha háromszáz mérföldet is behajóznak, ilyenkor a föld végleg eltűnik tekintetük elől. Nappal a nap pályája az iránytűjük, éjszaka a csillagkonstellációk, a rendszerint felhőtlen trópusi ég alatt.

Auturu beszélt ezekről a szigetekről: egyesek közülük Tahiti szövetségesei, mások meg ellenségei. Viszont Pare szigete, ahonnan gyönyörű gyöngyök érkeznek - egyszer barát, másszor ellenség. Két kisebb sziget, Anuamotu és Tubai, telve van gyümölcsfákkal, szárnyassal, disznókkal, teknősbékákkal s gazdag halban is, azonban - lakatlan, a nép ugyanis azt tartja, hogy e szép szigetek démonok hajlékaivá váltak, s jaj annak a csónaknak, melyet e partokra hajt a balszerencse vagy utasainak kíváncsisága. Úgyszólván mindenki életét vesztette, aki itt partra szállni próbált. A legtávolabbi sziget, melyről Auturu beszélt nekem - tizenöt napi tengerjárásra van Tahititól. Körülbelül ezt a távolságot gondolta megtenni ahhoz, hogy elérjünk Franciaországba, amikor elhatározta, hogy útitársunkká szegődik.

Korábban azt mondtam, hogy a tahitiak előttünk úgy tűntek fel, mint akik irigylésre méltó örök boldogságban élhetnek. Látszatra egyenlőknek mutatkoztak, legalábbis olyan szabadsággal éltek, melyet legfeljebb a közjó által megszabott törvények irányítanak. Ám tévedtem: közben megtudtam, hogy a rangkülönbség igen éles Tahitiban, s az aránytalanságok bizony kegyetlenek. A fejedelemnek s a főnököknek kezében van az élet s a halál joga szolgálknak s rabszolgáiknak sorsa felett. A nép egy bizonyos rétegét »tataeinu«-nak nevezik, ami »alantas

ember«-t jelent; alapos okom van annak feltételezésére, hogy ezek közül válogatják ki azokat, akiket emberáldozatra szántak.

A hús és a hal a nagyok tápláléka, a nép maga csak gyümölcsökkel és zöldségfélékkel táplálkozik. Másként világítanak éjszaka a nagyok s az alantasak, s ugyanez a különbség abban a tekintetben is, hogy milyen fát használhatnak tüzelőnek. Fűzfát csak a király ültethet háza elé, ezt a nagyúr fájának nevezik. Tudják, hogy e fánál megszabhatják növéseinek s terjeszkedésének formáját és irányát tetszésük szerint: ennek a fának alján terül el a »király ebédlője«.

A nagyurak külön köntösökbe öltöztetik szolgálkait. Aszerint, hogy milyen rangú a gazda - szolgálk is úgy hordják magasabban vagy mélyebben derekukon övüket. A főnökök szolgálk az öv már a hónalj alatt fogja át a ruhát, míg a nemesség alacsonyabb osztályánál csak a derékon halad keresztül. Étkezésük rendjét a nap járása szabja meg: ebédelnek, mikor a nap a zenitjére ér, estebédjük rendje a naplemente szerint igazodik.

Az asszonyok nem étkezhetnek a férfiakkal: nekik fel kell szolgálniuk az étkeket, melyeket a szolgálk készítenek.

Halottaikért rendszeresen gyászt viselnek, ennek eeva a neve. Ha meghal a király, mindenkire kötelező a gyász. Igen sokáig gyászolnak az apa halála után. A nők férjük után borulnak gyászba, de ez a szertartás a férjre nem kötelező feleségének halála esetén. A gyász jele, hogy a hajukon olyan toll díszet helyeznek el, melyben a színek jelképezik a halált, ezenfelül arcukat fátyollal takarják el. Ha a gyászolók kilépnek házukból, több rabszolga előzi meg őket, ezek csattogtatják kis castagnettjeiket, egy bizonyos módon: ennek gyászos hangja figyelmezteti a járókelőket, hogy álljanak sorba, így adják meg a tiszteletet a gyászolóknak, s ezenfelül baljósan tartják ilyenkor a gyászolóval való érintkezést. Egyébként Tahitiban éppen úgy van, mint akárhol máshol: visszaélnék a legszentebb szokásokkal is. Auturu elmondta, hogy a gyász maga elősegíti a szerelmes légyottokat, nyilvánvalóan azokkal az asszonyokkal, akiknek férje kevésbé türelmes. Ez a csörgődob, mely a gyászt jelzi, s a fátyolka, mely az arcot eltakarja - megőrzi a szerelmesek titkát s büntetlenséget biztosít számukra, hiszen mindez eltávolítja körülük a többi embert.

Ha súlyosabb betegség esete következik be, az összes rokonok összegyűlnek a betegnél. Ott élnek, ott étkeznek s alusznak, míg a veszély fennáll. Mindegyikük ápolja, a meghatározott rend szerint. Alkalmazzák az érvágást, de nem a lábon vagy karon. Egy orvos vagy alsóbb rangú pap éles fadarabbal ráüt a beteg koponyájára, ily módon megnyitja az általunk sagittalisnak nevezett eret. Amikor már jó bőven patakzott ki vér, beköti s másnap lemossa a sebet.

Nagyjából ennyit tudtam feljegyezni ennek az országnak szokásairól, részben saját megfigyeléseim alapján, részben Auturu elbeszéléseire támaszkodva. Kötetem végén kis szótárt állítottam össze azokból a tahiti szavakból, melyeket összegyűjthettem. Amikor e szigetre megérkeztünk, megfigyeltük, hogy egyes szavakat megleltünk Le Maire szótárában, melyet utazása során készített a Kókuszdió-szigetek lakóinak nyelvéről. Alighanem ezek a szigetek nem esnek túl távol Tahititól, sőt talán fellelhetők azok között, melyeket Auturu más néven említett. A tahitiak nyelve lágy, dallamos, igen könnyű kiejteni. Szavaik úgyszólván kizárólag magánhangzókából állnak, nincsenek néma szótagjaik, sem orrhangjaik, de hiányzik az a sok mássalhangzó s váltakozó szóvégződés, mely oly nehézvé teszi egyes nyelvek elsajátítását. Auturu bizony igen nehezen tudott valamit megtanulni franciául: a mi nyelvünk az övével összehasonlítva kevésbé zenei, ez okozza azt a nehézséget, hogy beszéd szervei nem alkalmasak a mi hangjaink kiejtésére. Alighanem nagyobb könnyűséggel sajátíthatta volna el az olaszt vagy a spanyolt.

Pereire úr, aki híressé vált azzal, hogy a születésüktől siketnémákat is beszédre tanított, többször is figyelmesen megvizsgálta odahaza Auturut. Megállapította, hogy fizikai alkatánál fogva nem alkalmas a legtöbb mássalhangzó kiejtésére, de ugyanez a helyzet nazális magánhangzóink esetében is. Pereire ez irányú tanulmányát közlöm is könyvemben, a tahiti szótár után.

Egyébként a sziget nyelve alighanem igen gazdag kifejezésekben. Ezt onnan állapíthattam meg, hogy Auturu ritmikus, majdnem verses formában, strófák szerint adta elő mindazt utunk alatt, ami felkeltette figyelmét. Ez olyan előadás lehet, mely náluk kötelező, s melyet rögtönöznek egyes alkalmakkor. Úgy látszik, ezek pótolhatták náluk az évkönyveket. Megfigyeltem, hogy könnyen talál nevet olyan új fogalmakra, melyeket eddig nem ismert. Egyébként is napról napra hallottunk tőle olyan új szavakat, melyeket eddig előttünk nem használt. Így egyszer hosszú imát mondott, ezt a »királyok könyörgésének« nevezte. Mindazon szavakból, melyek ebben előfordultak, alig tízet ismertem csak.

Auturutól tudtam meg, hogy érkezésünk előtt mintegy tíz hónappal egy angol hajó kötött ki partjaikon. Ez lehetett az, melyen Wallis úr parancsnokolt. A véletlen, mely bennünket hozzásegített ahhoz, hogy felfedezzük e szép szigetet, vetette ide az angolokat, mialatt mi a Rio de la Plata folyó torkolatánál töltöttük az időt. Az angolok egy hónapig időztek Tahitiban, s egész tartózkodásuk békésen folyt le - egy támadás kivételével, amikor a szigetlakók megtámadták az angolokat, egyszerűen el akarták venni tőlük hajójukat. Alighanem tőlük tanulhatták meg ismerni a vasat, s akkor adták az »auri« nevet, amely hasonlít az angol »iron« szóhoz, melyet ők ájron-nak ejtenek ki. Nem tudom, egyébként, vajon a jó tahitbeliek a vas ismerete mellett ama venereás betegségeket is a briteknek köszönhetik-e, melyek már meghonosodtak, amikor mi a szigetre érkeztünk, s amelyekről a későbbiekben teszek majd említést.

Az angolok egyébként azóta még egyszer kikötöttek a szigeten, melyet ők Otahiti-nak neveztek. Itt figyelték meg 1769. június 4-én a Venus csillagzat pályáját; ekkor három hónapig tartózkodtak a szigeten. Minthogy erről írt jelentésüket már közzétették, s ez francia fordításban is megjelent, nem tartom szükségesnek megismételni, mit mondanak az angolok a szigetről s lakói szokásairól. Mindenesetre azt hibásan jegyezték meg, hogy mi spanyol lobo-gó alatt utaztunk. Nekünk semmi, de semmi okunk nem volt elrejtteni a francia zászlót. Épp ennyire alaptalan az a vádaskodásuk, hogy mi hurcoltuk he Tahitira azt a betegséget, melynek eredetét jóval inkább Wallis úr hajólegénységének számlájára kell írunk. Az angolok két szigetlakót hurcoltak magukkal - ezek elpusztultak a hosszú úton...”

Mint valóban rokokó-pásztorjátékba illő intermezzót, meg kell említenünk a tudós természetbúvár, Commerçon úr különös esetét is a Boudeuse fedélzetén, annál is inkább, mert hiszen ezt a „gáláns történetet” Vivés-nek, a hajóorvosnak krónikája szélteben-hosszában amúgy is feltárlja.

A kitűnő tudós, mielőtt elhagyta hazáját, kétszáz fontos évdíjat alapított azoknak jutalmazására, akik a leginkább szolgálják az erényt - saját érdekeik feláldozásával. A tudós, amikor hajóra szállt a francia kikötőben, magával hozta inasát, egy erőteljes fiatalembert, akinek *Baré* volt a neve. Ez a szolga olyan megbecsülést és ragaszkodást mutatott gazdája iránt, mely mindenki csodálatát és irigységét is felkeltötte. Ha a tudós leszállt valamilyen partra növényeket gyűjteni, inasa követte és segített neki. Maga Bougainville fejezte ki szerencsekívánatait a tudósnak, hogy szolgájából máris kitűnő botanikust nevelt, aki a Magellan-szoros vad tájai között, a legfáradtságosabb utakra is elkísérte gazdáját, cipelte elemózsiáját, fegyvereit, tudományos füzetait, nagy kitartással.

A hajón először azok a matrózok kezdtek megjegyzéseket tenni az inasra és gazdájára, akiket ez a szép tudományos együttműködés kevésbé érdekelt. Baré ábrázata szőrtelen volt hangja is kissé éles, s általában ruhaváltás közben a magányosságot kedvelte. Lassanként egyre erősödött a fáma a hajón, hogy Baré valójában nem is férfi - hanem nő.

„Baré - írja Vivés doktor - nagyon szenvedett gazdájával együtt a tengeri betegségtől s mégis hűen ápolta gazdáját, megkönnyítette annak szenvedéseit azzal, hogy éjszaka is szobájában tartózkodott, hátha valamivel enyhíti baját. Olyan aggódó gonddal tette mindezt, amilyen felettébb ritka férfiszolgánál.”

A hajóparancsnokok úgy tettek, mintha nem adnának hitelt ennek, a hajót betöltő susogásnak, ám mégis kénytelenek voltak figyelmeztetni a derék tudóst: nem illő, ha bármily címen is, de szolgálja az ő kabinjában tölti az éjszakákat. Erre Commerçon azt válaszolta: Baré egyáltalán nem nő... hanem azon szerencsétlen lényekhez hasonlít, akik közül a padisah választja ki háremének öreit. Mindamellet a matrózok kissé érdes tréfái tovább üldözték a derék Barét. Szerencséjére rendkívüli testi erővel rendelkezett s támadóival szemben így elégszer megcáfoltta azt a feltevést, hogy ő a szépnemhez tartoznék...

Tahiti kellett ahhoz, hogy a titok lelepleződjék. Már maga Auturu, amikor elsőnek szállt fel az Étoile fedélzetére, ösztönösen felfedezte a cselt: mihelyt megpillantotta Barét, kétségtelen kifejezést adott illetlen szándékának - a tudós Commerçon inasa iránt. Az a tény, hogy Baré férfiruhában volt a fedélzeten, a legkisebb mértékben sem távolította el Auturut szándékától. Mindenüvé követte a szerencsétlen inast s meg akarta ismertetni a „tahiti szokásokkal”.

Commerçon alig tudta kiszabadítani a heves Auturu kezei közül hű szolgáját.

Amikor Baré egyik napon partraszállt Tahitiban, egyszerre körülvették a férfiak. Commerçon legnagyobb kétségbeesésére a szigetlakók mindenünnen előszaladtak, virágfüzérékkel, nyakláncokkal kezükben s mindenáron el akarták távolítani gazdájától Barét. Végül egyik őrpáncsnokot kellett segítségül kérni, hogy kiszabadítsa Barét legfürgébb imádója karjaiból, aki már vitte magával zsákmányát.

Baré ezentúl nem mert partra szállni, de a hajón sem volt több nyugalma: egyre hevesebben feszegették legszemélyesebb énjének kérdését, annak ellenére, hogy vállalkozott a legdurvább, legnehezebb hajómunkák elvégzésére is. Végre is azonban nem lehetett tovább titkolni az ügyet, s így - már a visszautazás során - amikor Bougainville bizonyos kérdések megbeszélésére átrándult az Étoile fedélzetére, maga elé idézte Commerçon úr inasát. A szerencsétlen szolga könnyes szemmel vallotta be a parancsnok előtt, hogy ő bizony lány. Azt állította, hogy akkor, amikor a kikötőben elszegődött hozzá, megtévesztette gazdáját, s hogy már korábban is teljesített szolgálatot férfiruhában. Árvalány volt, nyomorúságban élt, s el kellett tagadnia nemét ahhoz, hogy megkeresse kenyerét.

Bougainville elfogadta mentségét, s a hajóút további része alatt Barét már nem háborgatták a matrózok. Később derült csak ki, hogy az erénydíj alapító botanikus bútorokat s jelentős pénzösszeget testált halála esetére - Jeanne Baréra, hűséges szolgájára, aki egyébként visszaútban kiszállt Ile de France szigetén s ott egy vashámosos felesége lett.

XVIII.

Április 16-án már nem látszottak a ködfátyol felszakadása után sem Tahiti északi partjai. Délelőtt feltűnt egy másik sziget barátságos körvonala: Auturu Umaitia néven nevezte, s szerinte itt is barátságos népek laknak, ő többször járt itt s egy idevaló nőhöz kedves emlékek kötik.

A közelben kellett lenniük azoknak a szirteknek, melyeket Roggevin tengernagy térképe mint Baljóslatú-szigeteket jelölt meg. Két nappal később, este teljesen kitisztult az égbolt, s Auturu rámutatott egy fényes csillagra, miután előbb figyelmesen szemlélte az égi konstellációt. A csillag az Orion csillagkép mellett volt. Auturu azt tanácsolta, e csillag irányában hajózzanak, s akkor két nap múlva barátságos földet értenek, ahol találkozhatnak majd régi ismerőseivel. Bougainville nem akart változtatni a hajó irányán, de Auturu egyre hevesebben bizonygatta a távoli sziget szépségeit, mindazt, amit bőségben nyújtani képes, a végén már asszonyai szépségét igyekezett leírni a franciák előtt. Amikor ez sem használt, odaugrott a kormányhoz s mindenáron igyekezett a csillag irányába fordítani, mely szerint tájékozódott. Alig lehetett lecsillapítani Auturut, s a parancsnok tilalma annyira bántotta, hogy könnyekre fakadt, s minden lehető módon kimutatta neheztelését és bánkódását. Másnap egész nap ott állt az árboc mellett, majd felkúszott az árbockosárba, abban a reményben, hogy megpillanthatja kedves vendégszigetének körvonalait.

A franciák igyekeztek elterelni Auturut gondolataitól s rendre kikérdezték a csillagok felől. Úgyszólván minden szabad szemmel látható égitestet ismert, mindegyiknek megvolt nyelvükön neve, tudta a Hold periódusait, s olyan megfigyelései voltak az időjárás változásával kapcsolatban, melyek legtöbbször beváltak s megerősítették Auturu időjóslatait. Amikor kérdezték, mi a véleménye e csillagokról, szilárd meggyőződéssel adta tudtul, hogy a Napban s a Holdban is laknak emberek.

A napló szomorú feljegyzést őriz: április 26-án agyvérzésben meghalt egy segédkormányos. Ez alkalmat ad Bougainville-nek, hogy hosszasan elmélkedjék a kormányosképzés jelenlegi rendszere felől s megvilágítsa, milyen kötelességek terhelik azt, akire rábízzák a közvélemény szerint lényegileg a hajó egész sorsát.

A Boudeuse fedélzetén tartózkodott az expedíció csillagásza, Verron, aki számos értékes megfigyelést tett és segített Bougainville-nek feltérképezni a lehető legnagyobb hűséggel azt a vidéket, melyen a két francia hajó áthaladt. Már május köszöntött rájuk a nyílt tengeren, amikor tíz mérföldnyi távolságban újból föld tűnt fel. Északi foka magas hegységet mutatott, s Auturu sem tudott felvilágosítást adni, mert már végleg eltávolodtak a Társaság-szigetek körétől. (Tahitit s a körülötte elterülő szigetvilágot ma is ezzel a névvel jelzik a térképeken.) Épp ezért a derék maori - amikor feltűntek előtte az ismeretlen szirtek - azt hitte, már megérkezett Franciaországba az expedíció.

Holdas éjszaka volt, a hajó könnyen tájékozódhatott, s a nagy sziget keleti partjai mentén haladtak el. Tulajdonképpen maga a hegy szakadt le itt a tengerbe, mindent erdők borítottak, nem látszott alkalmas hely a kikötésre. A szigeten néhány tucatnyi ember végigszaladt velük párhuzamosan a partokon. Minthogy nem volt lehetőség a horgonyvetésre, tovább hajóztak, apró szigetek labirintusában, amikor dél felé egy csónak közeledett a Boudeuse-höz, s le kellett lassítani a hajó futását, hogy a piroga beérhesse a franciákat. Öt ember ült a csónakban, puskalövésnyire a Boudeuse-től lefékeztek s nem voltak hajlandók közeledni. Meztelenek voltak, kókuszdiókat és gyökereket mutattak a hajó felé. Auturu ledobta francia ruháit s az árbocról természetes színében mutatta magát, igyekezett is beszédbe elegyedni velük, de - sajnos - nem értették meg egymást. Minthogy a fedélzetről folyó eszmecsere nem vezetett

sikerre, leeresztették a Boudeuse kisebbik csónakját. Amikor ez közeledett a szigetlakók felé, menekülni kezdtek, s a csónak nem követte őket, nehogy az a benyomásuk legyen, hogy a franciák üldözőbe veszik a bennszülötteket. Nemsokára utána azonban néhány csónak jött ki, egyesek vitorlával. Mintha kevésbé lettek volna bizalmatlanok, közeledtek a hajóhoz, legalább annyira, hogy megkezdődhetett a cserekereskedés. Egyikük sem mert feljönni a fedélzetre. Kókuszdiót, gyönyörű tollú tyúkokat s kagylókat hoztak. Mások szöveteket kínáltak, ezek azonban nem közelítették meg a tahiti anyagok szépségét, gyékényeik s gyenge halász-szerszámaik voltak, valamint hat láb hosszú lándzsáik, tűzön keményített favéggel. Nem kívántak vasat, ehelyett cseretárgyként szög helyett piros kendőket óhajtottak, ez inkább kellett nekik, mint a kések, sőt mint a fülbevalók, melyekért Tahitiban mindent meg lehetett szerezni. Ezek az emberek nem voltak távolról sem olyan barátságosak, mint Új Cytherea kedves lakói, sőt a cserekereskedés során minden módon igyekeztek - Bougainville szavai szerint - rászedni a franciákat.

A középtermetű, rendkívül fürgé emberek testüket sötétkék festékkel tetoválták, egyikük jóval fehérebb volt, mint a többi szigetlakó. Csónakjaikat egyensúlyozó készülékkel készítették, vitorláik négyszögletes és háromszögletes gyékénydarabok voltak - oly gyorsan mozogtak, ha kedvező szél jött, hogy még messze elkísérték a nyílt tengerre a Boudeuse-t, amikor búcsú jeléül kibontotta vitorláit. Auturu egyébként a legnagyobb ellenszenvet tanúsította a szigetlakók irányában.

A következő napokban valóságos szigettenger közepén hajóztak, mindenütt volt látnivaló: tele gyümölcsfákkal, zöldellő lankákkal, hegyekkel, tengerbe szakadó patakokkal. Bougainville véleménye szerint azok a szigetek lehettek, melyeket Abel Tasman fedezett fel, s jórészt németalföldi hazája városainak nevére keresztelt el. Újból feltűnik a már-már majdnem mese-szerű Salamon-szigetek neve. Bougainville szerint ez a szigetcsoport harmadik szakasza annak a széles szigetláncnak, melyet a Hajósok szigettengerének nevez. Amikor tovább hajóznak, mintha szomorú magányosságában állna, egyetlen kis sziget emelkedik ki az óceánból. Rousseau-i sugallatra talán - Elveszett gyermek néven írja be térképébe.

A tenger ismeretlen volt, melyen ismeretlen tájak felé hajóztak, az idő elborult, mindenütt alattomos szirtek fenyegettek, állandóan mérni kellett a mélységet a korallzátonyok miatt. Különös, hogy viszonylag rövid idővel a Tahitiról való távozás után már újból felütötte fejét az éhínség veszedelme, de a legszorongatóbb érzés a teljes bizonytalanság lehetett, a követendő irány tekintetében.

Napról napra, óráról órára egyre több matróz, de tiszt is érezte a skorbut végzetes hatását: a száj megdagadt, s a foghús gennyedni kezdett. Gyümölcsöt már csak a betegek kaptak, a többiek kénytelenek voltak rossz sózott hússal s szárított főzelékfélékkel megelégedni.

Ugyanakkor mindkét hajón aggasztó jelei törtek ki a Tahitiban szerzett vérbajnak. „A betegség minden, Európában ismert tünetével jelentkezett. Megvizsgáltattam Auturut is - ő is elveszettnek látszott, azonban az ő hazájában, úgy látszik, senkit sem nyugtalanít különösebben e baj, ennek ellenére beleegyezett abba, hogy őt is kezelésben részesítse doktorunk. Ezt a bajt Columbus hozta magával Amerikából, s most mi az óceán közepébe ejtett szigeten találkoztunk vele. Lehet-e, hogy az angolok hurcolták ide? Vagy mégis annak a doktornak van igaza, aki azt állítja: ha négy egészséges férfit összezárnának egy egészséges nővel, akkor is felüthetné fejét ez a betegség?”

Szigetek mellett hajóztak el. Pünkösöd reggele volt, az egyik sziget az ünnepről kapta nevét, a másikat a hajnal, az Aurora jelzi. A következő nap feltérképezik Pünkösöd-szigetet. Néhány csónakot pillantanak meg, melyeknek evezősei bizalmatlanságukban nem kívánnak közeledni.

Csak füstöt látnak emelkedni a partokon, kunyhót nem sikerül megpillantaniuk. Végre alkalmas helyet találnak a horgonyvetésre, s egy csónak elindul a part felé, hogy tűzifát gyűjtsön, s kikutassa a sziget lehetőségeit abból a szempontból: kaphatnak-e itt készleteket a betegek részére. Egyik fiatal tengerésztiszt a parancsnoka a három fegyveres csónaknak, melyet leeresztenek. Erősen bizalmatlanok a szigetlakókkal szemben, s így a Boudeuse ágyúival is fedezni kész a csónakokat.

Délben maga Bougainville is partra száll. Az embereket éppen favágásban találja, a bennszülöttek segítenek a csónakhoz közelíteni a fatörzseket. A parancsnok elmondta: amikor partra szálltak, a bennszülöttek fenyegető magatartást tanúsítottak, rájuk fogták íjaikat, de mindinkább meghátráltak, ahogy az európaiak közeledtek. Végül is Nassaui Károly egyedül ment feléjük s hívogatta őket, erre megálltak, hiszen csak egy ember közelített, kezében piros kendőkkel, melyeket szétosztogatott közöttük - ezzel némileg sikerült megnyerni bizalmukat. Míg egy csapat fát vágott, fegyveresek fedezete mellett, a többi elindult, hogy gyümölcsöket gyűjtsön. A szigetlakók némileg barátságosabbak voltak, de nem akartak elfogadni sem szegyet, sem vasszerszámokat. Mindig csoportban álltak, nem váltak meg egy percre sem fegyvereiktől. Értésükre adták, hogy harcban állnak szigetük egy másik vidékének lakóival, s valóban, szép rendben egy másik csapat közelített, de míg ott voltak a franciák, nem került ütközetre a sor.

Amikor már elegendő készletet gyűjtöttek, megtörténtek az előkészületek a csónakba szállásra. Ez váratlanul érintette a bennszülötteket, mert még nyilván nem sikerült „összevonniuk erőiket”. Amikor a franciák Bougainville vezetésével csónakba szálltak - kő- és nyílzáport zúdítottak rájuk, némelyek a vízbe is bementek, hogy közelebbről lőjék ki nyilukat. A levegőbe lőtt sortűz elűzte őket, s a franciák visszatértek hajójukra, egyetlen könnyű sebesülttel, aki megszenvedett egy kődobást.

Különös arra gondolni: ez a találkozás döntötte el a sziget nevét, jellegét, lakóinak fiziognómiáját, ugyanis Bougainville ellenszenvesnek találta a bennszülötteket, satnyáknak, rútaknak, és sokat talált olyannak, aki szerinte a lepra áldozata volt. Így a Leprások szigetének nevezte el ezt a földet, s mindmáig így is szerepel a világ összes térképein. A felületes szemlélet nem sok újat jegyez fel. Feltűnik néhány igen szép, bíbor színben tündöklő szövetdarab, kendő, melyben az asszony hordja kisdédét, orrcimpáikat átfúrják, némi ékszer csüng le innen, s fogakból karperecet csiszolnak, nyakukon teknőclapokat hordanak, melyből, úgy látszik, bőségesen „vadászhatnak” a szigeten.

Fegyverük: a nyíl és íj, a köveket parittyá nélkül vetik, vasfából buzogányt ácsolnak, s Bougainville látott ugyancsak vasfából „köszörült” kardokat is. Nyilaikat hármassal hegygel látják el, hogy ne lehessen könnyen kihúzni a sebből. Csónakjaik jóval gyengébbek vitorlázat szempontjából is, mint a Hajósok szigettengerének hasonló járművei.

A gyümölcsök nagyjából ugyanolyanok, mint Tahitiban, de minőségük messze elmarad a földi paradicsom fáinak termésétől, viszont itt fűgével is találkoztak. Számos, az őserdőbe bevágott utat és ösvényt láttak, máshol három láb magas kerítések rekesztették el az utat. Torlaszok-e ezek, vagy csak határjelzések? A lakosság látszatra elég nyomorúságosan hatott: alighanem belső, emésztő testvérháborúk tizedelik őket. Mindenünnen hallatszott a dobok tompa zaja, ez nyilván valami csatajel. Ugyanis, mihelyt a franciák fegyvertüzére visszahúzódtak a bozótba, menten folytatták egymás ellen a harcot: megjelent az a csapat, mely kissé megtorpant, amikor meglátta a franciákat. Auturu is természetesen partra szállt Bougainville kíséretében, mert jelen szeretett volna lenni az ütközetnél. Csalódottan szállt megint ladikba: egyetlen szót sem értett az itteniek beszédéből, akik szerinte igen rosszindulatú emberek lehetnek.

A kor útleírásai telve vannak körülményes hajózási műveletek rögzítésével. A szél mindenható, előrehajtja vagy visszakergeti a hajókat, a Boudeuse elveszti az Étoile-t, az árbockosárból sem lehet vitorláit megpillantani. Visszamennek a Leprások szigetéhez, este lesz, mire újból némi kedvező szellő fuvallatára felveheti egymással a kapcsolatot a két hajó. Így telik el - hiábavaló munkával, ahogy Bougainville írja - egy egész hosszú nap, amikor „nem végeztek semmit sem”.

A szigetek hol egybefolynak, hol vékony szorosok választják el őket. A szigetlakók feltűnnek könnyű pirogáikon, de - mintha ismernék a muskéták hordtávolát - ezen kívül maradnak mindig. Egy szép kis öböl nyílik az egyik parton, fegyveres csónakok indulnak kikutatására, míg a hajók két mérföld távolságban maradnak a partoktól.

Egyszerre puskatűz zajától visszhangzik a fedélzet. A távcsövek közel hozzák a képet: az egyik csónak, parancs ellenére, elszakadt a többitől, s így kitette magát a szigetlakók támadásának. Néhány nyíl repült a kikötők felé, ez elegendő ok volt arra, hogy viszonyozzák a tüzet. A puskaszó szüntelenül hangzott, azonban a csónakot eltakarta egy szirt a távcsövek elől. Attól féltek, hogy tömeges támadással kell szembenézniük. Bougainville leereszteti a nagycsónakot, amikor feltűnik a fokot megkerülve újból a bárka. A „négerek” szörnyű tam-tam-szóval vonulnak a bozótba. „Azonnal jelzést adtam, hogy a csónak tartson hajónkhoz, s szüntesse be a tüzelést: nem kívánom ily módon bizonyítani fölényünket, mely a legkevésbé sem hozna ránk becsületet...”

A kikötés itt igen nehéz, s a hajóknak nincs módjukban fegyveres támadás esetén ágyúik tüzével fedezni a csónakokat. Arra aligha lehet számítani, hogy az ostoba tűzharc után megindulhasson a cserekereskedelem. Ez az emberfajta hasonlított mindenben a Leprások szigetének népéhez, satnyák s feketék voltak, ugyanolyan ékszerekkel s fegyverzetben.

Másnap elhagyták e kevésbé barátságos vidéket. Új név született erre a tengeri tájra: Nagy-cikládok szigettengere!

A régi térképek újból előkerülnek a parancsnok kabinjában: vajon ez-e az a sziget, melyet Roggevin Groningenről nevezett el... vagy talán Quiros jelölte már be, mint Szent Jakab és Szent Fülöp öblét? De lám, a spanyol felfedező annyi évtizeddel ezelőtt ezt a kontinens előfutárának tekintette, holott egy keskeny szoros elválasztja a szigeteket. Nem látta-e ezt, vagy rosszhiszeműen figyelmen kívül hagyta? Az egykori geográfusok nem vették-e egynek a Szentlélek Ausztráliai Földjét Új Guineával? „Ahhoz, hogy mindezt felderítsük, ugyanazon délkör alatt kellene vagy háromszázötven mérföldet hajózni, és erre határozta el magam, bár készleteink gyengesége arra kényszerített volna, hogy minél hamarabb keressünk fel olyan pontot, ahol már találunk európai települést.”

E fejezet végére iktatja Bougainville Commerçon úrnak s különös inasának, Barének történetét - ezek alatt a napok alatt történt, hogy a „fáradhatatlan Baré” (ezt a melléknevet sikerült megszereznie) bevallotta Bougainville előtt az igazságot. A parancsnok kissé lakonikusan zárja le történetét: „...Amikor Baré fedélzetre szállt, tudta, hogy világkörüli útra indulunk, ez az út felkeltette kíváncsiságát: ő az első nő lesz, aki ilyenén részt vehet. Javára kell mondanom, hogy a fedélzeten mindig a legnagyobb értelemmel viselkedett. Se nem szép, se nem rút, nincs több huszonhat évesnél. Egy bizonyos: ha mindkét hajónk a sors forgandósága folytán hajótörést szenvedett volna e hatalmas óceán valamelyik szigetén - egész különös szerencse virradhatott volna a derék Baréra...”

XIX.

„...Már csak két hónapra való kenyérünk van - írja május 7-én -, alig többre elegendő a főzelékféle, hús ugyan valamivel több akad, de a szaga egyenesen dögletes. Szívesebben esszük meg a patkányokat, ha foghatunk belőlük.”

Elkövetkezett a legrosszabb periódus: nincs mód lavírozni ismeretlen szigetek fokait kerülgetve, kitérve a vélten helyes irányból, azzal a kissé játékos, könnyed kíváncsisággal, mely a Duzzogó kapitányának sajátossága. Az olvasó, amikor Bougainville csodálatosnak tűnő új szigetekről ír, melyeknél a part „amfiteátrális formában emelkedik a hegyek lábaihoz”, s erdők övezik mindenfelé, nem érti, miért nem próbál minden lehetőséget felhasználni és kiegészíteni készleteit - ám nyilván a kikötés műveletének körülményessége, a tengerpart leselkedő veszedelmei késztetik arra, hogy „tekintettel szomorú állapotunkra, lemondjunk a kikötésről, hiszen már nincs feláldozni való időnk e gyönyörű tájék felkutatására, mely minden bizonnyal termékeny, s kincsekben gazdag lehet, sem pedig arra, hogy Új Guinea felé keressünk átjáratot, mely lerövidítené utunkat az áhított Molukkák felé...”

Eső, hideg, ködök szakadnak a hajókra, e kísérteties vizeken a Boudeuse-nek el kell sütnie ágyúit, hogy jelezze hajótársának pozícióját. Napokon át hánykolódnak a nyílt tengeren, tele kétséggel, vajon jó irányt vettek-e, amikor kelet-északkelet felé fordítják a kormányt. A felderengő szirtvonulatok láttára úgy véli, Carpentaria öbléhez közelednek, s minthogy Bougainville minden értesülése szerint mindeddig az összes hajók Új Britannia magasságában kanyarodtak el, joggal büszkélkedhetnek azzal, hogy „első felfedező” lesz ezen a tájon, ha „nem lenne a fedélzeten a legkegyetlenebb ellenségünk: az éhség. Máris jelentékeny mértékben csökkentenem kellett a kenyér- és főzelékadagokat. Mindenáron meg kellett akadályoznom azt is, hogy levágják az árbocok bőrborítását, mert ezt is felfalják, annak ellenére, hogy ez a táplálék súlyos gyomorzavarokat okozhat. Egy anyakecskénk maradt, ez a húséges állat, melyet még a Saint Malo-szigetéről hoztunk magunkkal: mindennap adott számunkra egy kevéske tejet. Az üres gyomor szegényt egy adott pillanatban kegyetlen halálra ítélte. Én magam is nagyon sajnáltam, és hentesünk, aki olyan hosszú időn át táplálta a szegény állatot, könnyes szemmel áldozta fel éhségünk oltárán. Ugyanilyen sorsra jutott egy fiatal kutya is, ezt a Magellan-szorosban szedtük fel.”

Közel tíz nap telik el: zátonyok, „alacsony” szigetek tűnnek fel, s enyésznek el a horizonton, ám 25-én hajnalban fennsík látszik észak-északkelet irányban, s egy fok felé irányítják a hajókat: megkapja a Megváltás foka nevet. Még öt napig tart, míg odáig jutnak, hogy leengedhetik a kutató-különítmény csónakjait: hol lehet horgonyt vetni. A hajók a part hosszában követni igyekeznek a csónakokat.

Különböző nagyságú pirogák tucatjai tűnnek fel: hosszú idő óta nem láttak bennszülött járműveket, de ezek a szigetlakók tisztas távolságban maradnak a hajóktól. Egyik dereglyében huszonkét evezőst számolnak meg, a többi kisebb. A csónakok kitűnő munkának látszanak, orruk s faruk kiemelkedik a tenger vizéből. Ezek az első olyan járművek ezen a tengeren, melyeknek nincs egyensúlyozó készülékük. Az evezősök olyan feketék, mint Afrika négerai. Hosszú, gyapjas hajuk van, karpereceket s fém lapokat hordanak mellükön. Fegyveresek, s fülsiketítő kiáltásokat hallatnak, így szándékaikat aligha lehet békéseknek tekinteni. Épp ezért Bougainville kora délután visszarendeli a felderítő csónakokat. Parancsnokuk jelenti: horgonyvetésre alkalmas helyet nem talált, a felkutatott területen nem látott patakot, a nyílt part úgyszólván megközelíthetetlen. A parton néhány kunyhót fedezett fel, alighanem a hegyekben laknak itt a bennszülöttek. A kiküldött egyik csónakot ellenséges indulattal követték a bennszülöttek pirogái, céloztak is íjaikkal, de végül is tartózkodtak a támadástól.

A támadó hadműveletek a bennszülöttek részéről másnapra maradnak. A csónakok újból kifutnak, alkalmas kikötőhely keresésére. Míg méri a tengermélységeket, hirtelen tíz nagy harci piroga tűnik fel, mintegy másfél száz harcossal: eldugott fjordból kanyarodnak ki, csatarendben közelednek, majd két szárnyra oszlanak, amikor eléggé megközelítették a francia csónakokat. Hirtelen metsző csatakiáltás üti át az ismeretlen part szaggatott vonulatát: a bennszülöttek támadást kezdenek egy maroknyi ember ellen, s az ő szemükben a siker igazán nem lehet kétséges. Az első francia sortűz nem kergeti vissza a támadókat, továbbra is nyílveszőzáporral árasztják el a csónakban ülőket, míg testüket pajzzsal védik, abban a hiszemben, hogy ez megvédi őket a muskétagyólyóktól is. A második sortűzre már meginognak, többen tengerbe vetik magukat, hogy úszva ériék el a partot. A csónakban ülők két pirogát ejtenek zsákmányul. Hosszú, szépen ácsolt alkotmányok: mindkét végük erősen felkunkorodik, így védelmet nyújt a nyilakkal szemben. A csónak orrára emberfő van kifaragva, szeme gyöngyházból, füle teknőcből, maga az arc szakállas maszkra emlékeztet, az ajkakat vörös festékkel rajzolták ki. A pirogában mindenféle fegyvert halmoztak fel, valamint kókuszdiót, s ismeretlen gyümölcsöt is, hátul apró holmikat találtak, hálót, sőt egy félig megsütött emberi állkapcsot is.

A bennszülöttek feketék, gyapjashajúak, de hajukat fehérre, sárgára s vörösre mázolják. Az a merészség, amellyel a franciákat megtámadták, s ügyességük a hadműveletekben - arra enged következtetni, hogy egész életük háborúskodásban telik el. Bougainville megfigyelése szerint a sötétbőrű szigetlakók mindig ellenségesebbek, mint azok, akiknek testszíne világosabb, enyhén bronzszínű. Pajzsaik a legfeltűnőbbek: oly szorosan fogják össze a hancsokat, hogy valóban semmiféle nyíl nem hatolhat át rajtuk. A sziget XV. Lajos mindenható s a tengerészetet kedvelő miniszterétől a Choiseul-sziget nevet kapja, míg a folyó, mely mellett a támadás történt - a Harcosok folyója néven kerül rá Bougainville térképére.

Néhány napig tovább haladnak, part s szigetek között. Egy hét múlva három piroga közeledik, egy hosszú óra telik el jelbeszéddel, míg a „négerék” rászánják magukat arra, hogy közeledjenek. Deszkadarabokra kötik rá a franciák az ajándékokat, így igyekeznek megnyerni a bennszülöttek bizalmát. Valóban, közelebb is jönnek, kókuszdiót mutatnak, s azt kiáltják szüntelen: „buka”; ezt visszakiáltják a franciák, ami láthatólag nagy örömet okoz a bennszülötteknek. Jelekkel értésre adják, hogy ha a franciák kívánják - gyűjtenek számukra kókuszdiót. Ám alig távoznak el néhány csónakhosszal, amikor egyikük nyilat röpít a hajó felé, szerencsére senkit sem talál. „Túl erősek voltunk ahhoz, hogy megbüntessük” - írja a humanista Bougainville.

A bennszülöttek leírása nagyjából hasonló a korábbiakéhoz. Itt csak azt figyeli meg, hogy a szüntelen bétel-rágástól legtöbbjüknek egészen vörös a fogsora. A szigetet Bukának nevezik el, az egyetlen elcsúszott szó után, igen szép tájéknak látszik; sűrű a lakossága.

Tovább hajóznak, míg el nem érik Új-Britannia partjait, s a következő napok alkalmas kikötőhely keresésével telnek el. Három patak közé kormányozzák be a hajókat, nagyszerű, védett öbölbe. Kijelölik a patakokat, mindegyik hajó részére egyet-egyet, a harmadikat „mosásra”.

Valósággal paradicsom az ácsok számára, akik közvetlenül a tengerparton találhatják a legfinomabb fafajtákat. Szinte sóvárogva nézik a nagyszerű ébenfákat, mahagónifajtákat: milyen csodálatos bútorokat lehetne készíteni belőlük... Úgy látszik, a közelben nem volt bennszülött település, így nyugodtan partra szállhattak a skorbutosok is, akiknek itt nem is volt más feladatuk, mint hogy sétálgassanak az erdőben s igyekezzenek minél hamarabb meggyógyulni. Amennyire gazdag volt e kikötőhely vízben és fában, annyira hiányzottak viszont a gyümölcsfák. Az öbölben inkább a halászat ígérkezett bőségesnek, s így - minthogy a skorbutosok inkább könnyű-betegek voltak - mégis az ittmaradás mellett döntöttek. A part egy

szakaszán magányos kunyhó állt, mellette egy „tartalékcsonak”, a csonak orrát állatfejfaragás díszítette, Commerçon szerint vadkant ábrázolt. Ám az egyik matróz, amikor kagylókat gyűjtött, még különösebb felfedezést tett. A homokba elásva ólomlap tört darabját találta, melyen két szótöredéket lehetett kibetűzni: Here... - Majesty. Nyilvánvaló volt tehát: itt angol hajó köthetett ki, s az ólomlap az ebben a korban szokásos birtokbavételi aktus egyik szertartásos mozzanata volt, melyet a bennszülöttek nyilván nem tartottak tiszteletben. Mindjárt kutató-expedíció indult meg, s valóban sikerült nem túl messze megtalálni az angolok egykori táborhelyét, egy hatalmas fa árnyékában: a fatörzsön helyezték el nyilván az ólomlapot, a szögek még érintetlenek maradtak, de magát az „okmányt” lefeszítették, széttördelték s elásták a bennszülöttek - akiknek bizonyára valami sejtelmes ösztön súgta, hogy ezek a látszatra oly ártatlan ákombákomok veszélyt jelentenek aranyszabadságukra. A levágott fák csonkját, vizsgálva, a természettudós úgy vélte, hogy mintegy négy hónappal ezelőtt járhattak erre az angolok.

Bougainville megjegyzi: mily különös s menyynyire jellemző az európai emberek tájékozódásának, sőt talán ösztönvilágának hasonlóságára, hogy ily rengeteg föld, sziget, kikötőhely közül két rivális tengerésznemzet hajói egy és ugyanazon helyet választották maguknak kikötőhelyül...

Miután feltételezi, hogy az angol hajó a Delphin testvérhajója, a Swallow lehetett, tovább kutatnak a szigeten, de sem gyümölcsöket, sem vadászsákmányt nem találnak: vadkant - ezek nyilván szelíd disznók elvadult ivadécai - nem sikerült elejteniük. Commerçon a nyomokból valamilyen ragadozó macskafajta jelenlétét állapította meg. Élelemgyűjtés szempontjából a partraszállás meglehetősen sikertelen volt. Bennszülöttekkel nem találkoztak, bár néhány táborhelyre bukkantak, alighanem csak időnként látogatták meg csonakjaik ezt a vidéket. Miután elvégezték a múlhatatlanul szükséges reparatúrákat a kormányszerkezeten s a vitorlákon, gondosan elosztották a két hajón még fellelhető gyér készleteket. Kiderült, hogy alig van már szárított főzelékféle, melyből így újból csökkenteni kellett az adagokat, mindenki számára, „minthogy az elosztás teljesen egységes volt, vezérkar s legénység tökéletesen ugyanazt ette: helyzetünk egyformává tett bennünket, mint ahogy a halál is egyformán közelít mindenki felé”.

A természettudósok nem lankadnak: a gyűjtés munkája folyik, kígyókat s különös rovarokat ölnek meg naponta, hogy spirituszos üvegekbe gyűjtsék őket. Ez a rovarászok, az entomológusok paradicsoma - a skorpiófajtákon kívül három hüvelyk hosszú férget is hoznak, egész testét finom hálófőle lepi be, s ha összezárja szárnyait, tökéletesen hasonlít egy levélhez. Commerçon ezt annyira figyelemre méltónak találta, hogy külön tanulmányban foglalkozott a rovarral, majd gondosan konzerválva, odahaza megajándékozta vele a király magángyűjteményét.

Kagylógyűjtés közben a vízben egyik matrózt mérges kígyó csípte meg; a mérge egyre hevesebben hatott; bőséges érvágás s csillapító főzetek után, fél napos krízis leteltével sikerült megmenteni az embert mégis az életnek. Ez a rosszul sikerült kagylókutatás, persze, óvatosságra ösztönzött. Érdekes volt Auturu viselkedése. Amikor a matróz első fájdalmai jelentkeztek a mérgeskígyó marásától, Auturu elveszettnek hitte az embert, minthogy Tahitiban is előfordulnak hasonló szerencsétlenségek, s ilyenkor a megharapott ember halál fia. Hihetetlen nagy volt csodálkozása, amikor látta, hogy néhány nap múlva a matróz újból ott dolgozik társai között.

Auturu egyébként a legélénkebben részt vett a hajó életében, mindent megfigyelt, mindenre volt valami megjegyzése. Egyre gondosabban vette szemügyre a szerszámokat s azokat a be rendezéseket, melyek „megsokszorozzák az emberi erőt”. Ilyenkor nem tudott hová lenni a

csodálattól, majd elvörösödött szégyenében, s egyre azt hajtogatta: „Jaj... jaj... milyen szégyen ez Tahitira...” Pedig egyébként igyekezett mindig valami olyan tulajdonságot találni hazájában vagy honfitársaiban, ami őket fölébe helyezte a franciáknak. Ilyenkor dagadt öntudata a büszkeségtől. „Megfigyeltük: ez az ember amilyen hajlékony, oly önérzetes is. Jelleme azt mutatja, olyan országból származik, ahol osztályok léteznek, s ő ragaszkodik ahhoz, amelyik az övé.”

Rossz idők következnek: már elhatározzák az indulást, amikor vihar-periódus közeledik, s elszenvednek egy könnyebb földrengést is, amit átvesz a tenger, s félő, hogy hozzácsodorja a hajókat a korallzátonyokhoz. Az eső megállás nélkül szakad, vihar vihart követ, „az éjszaka képet ad arról, milyen lehetett az őskáosz árnyékvilága”. Igyekeznek valami ennivalót gyűjteni, de rendszerint bőrig ázva, üres kézzel térnek vissza a táborba. Mindamellettt itt-ott találhatnak valamit, amit felhasználhatnak nyomorúságukban, s bizonyos gyógyfűvekből az orvosok gyógyszer párolnak a skorbutosok részére.

A helyzet egyre súlyosabb lesz - a jó levegő s az alkalmi gyógyszerek ellenére a táplálékhiány növeli a skorbutosok számát. Indulásról szó sem lehet, míg ennyire tartós a déli szél. A hajók állapota is annyira gyenge, hogy a legnagyobb óvatosságra van szükség a nyílt-tengeri műveleteknél. Végül is egy szorost fedeznek fel, mely kivezet az öbölből, s itt déli széllel is kifuthatnak a nyílt tengerre. Rendkívül bonyolult navigáció után végre a két hajó kijut abba a hatalmas öbölbe, melyet annak idején Dampier Anglia egyik védőszentjéről Szent György-öbölnek nevezett el.

Már nincs idejük s módjuk meglátogatni azokat a földeket, melyek mellett elhajóznak. A „papír türelmes”, felrajzolja őket a térképekre, s Bougainville két hajója mindegyik tisztjének nevével örökíti meg egy-egy szigetet. Nem kétséges, írja Bougainville, hogy Új-Britannia partjainak vonalán haladnak. Itt-ott a partokon tüzet pillantanak meg, s ebből következtetik, hogy lakott vidékek húzódnak el a magas partok vonulata mögött. A matrózok oly mértékben lerongyolódnak, hogy a parancsnokok kiosztják a sátrak ponyváit, s ebből szabotálnak a tengerészeknek nadrágokat. Ami az ennivalót illeti, közelednek a legnagyobb nyomorúsághoz, a raktárak úgyszólván üresek, szinte napról napra csökkenteni kell a kenyéradagot. A készletek jó része megromlott; ami a sózott húst illeti, „máskor az ilyent egyszerűen tengerbe vetettük volna”, most azonban kénytelenek voltak minden undoruk ellenére ezt is elfogyasztani. S még senki sem tudta - hogyan s hol fog végződni az utazás? „Az a tény, hogy senki sem tudta, meddig tartanak még a szenvedések, talán még kegyetlenebb volt, mint maga az éhség. Az én szenvedéseimet megsokszorozták mások bajai is. Ám meg kell jegyeznem: senki sem vesztette el lelkierejét, a kitartás különösen a kritikus helyzetekben művelt csodát. A tisztek jó példával jártak elől, a matrózok minden este táncoltak a fedélzeten, mintha minden a legnagyobb bőségben lenne, még csak meg sem kellett kettőzni zsoldjukat...”

Közelebb hajóznak a partokhoz, s így megint meglátogatják a hajókat a bennszülöttek pirogái. Gyapjashajú, de szakállas fajta ült a csónakokban, levél- s gyékénykötény volt a ruházatuk, ékszereket viseltek csontból és teknőcből. Kölcsönösen csalogatták egymást - a franciákat partra, a bennszülötteket a hajók fedélzetére, de a néhány ledobott vörös kendőnek nem volt túl sok sikere, összeszedték ugyan a vízből a kendőket, de hálaképp csak követ hajigáltak parittyájukból a hajó fedélzete felé. Az Étoile-t egyenesen megtámadták, így ott el is dördült néhány puskalövés. Kitűnő, hosszú csónakokon eveztek, egyensúlyozó szerkezettel, kiváltak tengerjáró ügyességükkel.

Másnap jóval nagyobb számban közelítettek, a franciák odaengedték őket a Boudeuse oldalához. Vezérük hosszú, vörösre festett botot hordott, mindkét végén gombbal. Ezt a vezéri pálcát feje fölé emelte, ahogy közeledett, majd néhány percre ebben a méltóságteljes helyzetben szinte megmerevedett. Úgy látszik, e ritka alkalomra valamennyi bennszülött díszbe öltözött. Egyesek tollkoronát viseltek, mások vörösre festett köntöst, mellükről színes lemezek csüngtek le. Orrkarikákat is hordtak, közös jelük volt a széles karperec, melyet kagylóból csiszoltak.

A franciák természetesen erősen remélték, hogy rábírhadják őket valamilyen cserekereskedésre, de „rosszhiszeműek” voltak, igyekeztek mindent kicsalni, amit lehet, s nem voltak hajlandók semmiféle ellenértéket sem nyújtani.

Alighanem mindez a két napon át tartó felvonulás csak előőrsök tapogatózása volt - előkészítendő a nagy támadást. Hajnalban valamennyi csónakjuk kifutott, s elkerülve a Boudeuse-t - az Étoile felé vettek irányt, melyet gyengébbnek s védtelenebbnek ítélték. Támadásukat nyílzással s kőhajítással vezették be. Ám az ütközet nem tartott soká: egy sortűz megzavarta a bennszülöttek számítását, néhány piroga gazdátlanul ingott a vízen, a többiek elvonultak s nem tűntek fel többé.

Szigetek útvesztőjében hajóztak tovább: már augusztus első napjai is elteltek, amikor lassan-lassan derülni kezdett az állandóan viharos, esős idő. Egy szigetet közelítettek meg másfél mérföldnyire: szép, megművelt területnek látszott, nagyobb házakkal, melyeknek stílusa Tahiti kedves tájait idézte. Magas, négyszögletes, jó tetővel fedett épületek voltak - még Auturu tetszését is megnyerték. A sziget körül sokan foglalatostkodtak halászmesterséggel. Mintha egyáltalán nem vettek volna tudomást a francia fregattról s társáról. Nyilván - írja Bougainville - „e szigetlakók nem kíváncsi természetűek, megelégedetten élik életüket. Épp ezért elneveztem e helyet a Remeték szigetének.”

Mintha az ismeretlen tenger s földek végét jelezné a szigetek útvesztője, melybe belekerültek: az éjszakák különösen veszedelmesek, erős tengerár azzal fenyegeti a hajókat, hogy a széllel párosulva, nekizúdíttja a korallszirteknek. Végre augusztus 11-én hosszú, elnyúló magas part körvonalai tűntek fel, mely véleményük szerint csak Új-Guinea lehetett. A rossz idő megakadályozza a hajókat a következő napokon abban, hogy jobban megközelítsék a partokat s hogy ott horgonyt vessenek. Meg kellett elégedniük azzal, hogy térképezik a partvonulatot, a szigeteket, fokokat, s öblöket s mindegyiknek nevet adnak, egyikét egy óriásról, másikat egy nimfáról keresztelve el. Itt már félig-meddig ismert partvidékek következnek, melyeket igyekeznek azonosítani térképeikkel. Augusztus 22-én egy csónak kíséretet tesz a partraszállásra, a magas partvonulat ellenére. A parancsnok nem találkozik bennszülöttekkel, nem talál lakott területet, nem gyűjt semmiféle készletet: amit távolról falunak tartottak, a tenger felhalmozott hordaléka, egymásba torlódó hatalmas kőrakások sora csak.

A kedvezőtlen szél ellenére tovább hajóznak Új-Guinea partjai mentén. A következő napok során fokozódnak a nehézségek. Leselkedő tenger alatti szirtek, rossz szél, a két hajó itt-ott elszakad egymástól, a készletek veszedelmesen fogynak. A skorbut első halálos áldozata Denys vitorlamester. „Saint Malóból származott, ötven éves volt, életét a király szolgálatában töltötte. Hivatását, melynek rangot adott, becsülettel s komoly tudással gyakorolta, így mindnyájunk mély sajnálata kísérte a hullámsírba.” Közel félszáz ember szenved a skorbuttól, s a megmaradt citromok legfeljebb csak lassítják a baj súlyosbodását. Minthogy a térképek szerint is gyötrelmes útjuk vége felé tartanak az ismeretlen tengerek világában, igyekeznek meggyorsítani a hajók útját, állandó ellenszéllel kell küzdeniük, mely gyakran visszaveti őket kiinduló pontjaikra.

A tenger elcsendesedik a szigettengeren, amelynek „csatornáin” végigszántanak a hajók; leengednek egy csónakot. Semmiféle emberi település nyomára sem bukkan, már készülnek visszatérni a hajóra, amikor feltűnik egyetlen csónak, melyet egyetlen néger hajt. Fegyvere, két gerely, ott hever mellette, s fülén aranykarika csillan a napfényben. Minden félelem nélkül közeledik a csónakhoz, melynek utasai kérdik tőle: hol lehet itt ételhez s ivóvízhez jutni. Vízet kínál s valami lisztfélét, mely nyilván eleségül szolgál, kis tükröt, kendőt kap cserébe, ezeket nevetve, de minden különösebb érdeklődés nélkül veszi át. Mintha ismerné az európaiak szokásait, így az a csónakbelieknek feltevése, hogy talán valamilyen közelebbi holland telepről megszökött rabszolga lehet.

A hajók folytatják útjukat, míg augusztus utolsó napján - felhasználva az áramot, mely gyorsabban hajtotta őket, mint a bágyadt vagy ellenkező irányban fúvó szél - hajnalban megpillantják az óceánban *Ceram* szigetét: rendkívül magas hegyek borítják s a sok tűzjelből arra lehet következtetniük, hogy sűrűn lakott vidékhez közelednek. A szél járását, mely annyi nehézséget okozott - megfejtik. Ez a monszun, mely a Molukkák vidékének jellegzetes légáramlata. Ez az állandó ellenszél okozta, hogy alig négyszázötven tengeri mérföldet sikerült csak megtenniük a végtelennek tűnő harminchat nap alatt.

Szeptember első napján pirkadáskor lakott vidéket ölelő öbölhöz érnek. Röviddel utána feltűnik két vitorlás bárka, melynek formája a maláj hajókra emlékeztet. Tengeri szokás szerint Bougainville kitűzeti hajóira a holland lobogót is. Majd elsüttet egy ágyút. Mindezzel - akaratlanul is - komoly hibát követ el. Később megtudja, hogy *Ceram* szigetének népe háborút visel a hollandok ellen - az európaiakat elkergették úgyszólván az egész szigetről. Minthogy semmi bátorító jel sem érkezik *Ceram*-ról, a hajók folytatják útjukat a maláj szigettengeren. Több szigetet maguk mögött hagynak, este tíz óra körül megközelítenek egy szigetet, melynek a térképek szerint *Boerónak* kell lennie. Úgy határoznak, itt megkísérik majd a partraszállást, annál is inkább, mert a sok fény sűrű lakosságra enged következtetni.

Míg az ismeretlen tengereken vándoroltak, s bennszülöttekkel kellett diplomáciai művészetüket gyakorolniuk, nem érezték a hazai hírek hiányát. Mihelyt azonban olyan vidékekhez közeledtek, melyeken egyik vagy másik európai nemzet tartósan megvetette már a lábát - felmerült az az aggály, vajon utazásuk ideje alatt nem keveredtek-e háborúságba az otthoni hatalmasságok? Ez ugyanis esetleg vesztüket jelenthette volna, egyenlőtlen tengeri csatát, vagy a hajók lefoglalását s az egész legénység internálását. Minthogy Bougainville tudomása szerint Boeróban csak gyenge holland helyőrség állomásozott általában, viszont ebben az előretolt szigeti állásban aránylag bő készletek felett rendelkeztek, úgy határozott, hogy az első kapcsolatot itt veszi fel az európai hatalmakkal, ahol az erőviszonyok valamivel jobbak lehetnek a szigetre meredő francia fregattájuk védelmében.

„Reméltem: ez oly nyomorúságos utunk végpontja. Mióta elhagytuk utolsó kikötőhelyünket, a skorbut hatalmas rendet vágott matrózaink között. Hajónk legénységének fele teljesen szolgálatképtelenné vált. Ha még egy hetet kényszerülünk nyílt tengeren hajózni, sokan elpusztultak volna, s a többi is végzetesen megbetegedik. A megmaradt élelmiszerek egészen megromlottak, olyan döglletes szaguk volt, hogy a nap leggyötrelmesebb pillanatának azt tartottuk, amikor ezt az egészségtelen s ocsmány táplálékot mégis le kellett nyelnünk. Mennyire reményteljesnek tűnt fel előttünk egyszerre hát sorsunk, amikor Boero szigetének gyönyörű vidékét fedélzetünkről megpillantottuk a hajnalpírban. Egész éjjel éreztük azt a csodálatos illatot, melyet a Molukkák virágai árasztanak, s amelyek néha több mérföldnyire is elszállnak a tenger felett; ezt tekintettük a jó-hírnöknek, mely bejelenti megpróbáltatásaink végét. Már láttuk a hajnalban a magaslaton emelkedő elég komoly erődítményt, a kikötőben hajókat hor-

gonyozni, mindenütt legelésző jószágot: oly örömet okoztak, melyet, persze, én is osztottam, de amelynek érzékelésére most még nem találok szavakat.”

Meglehetősen körülményes műveletek után délelőtt sikerült besiklaniuk a hajóknak a kikötő öblébe, miután felvonatta a parancsnok a holland lobogót s elsütetett egy ágyút az üdvözlés jeleként. Minthogy csónak nem közeledett a hajóhoz, Bougainville dereglyét küldött ki a kikötés lehetőségeinek kipróbálására.

Kellő elővigyázatossággal a két hajó így befutott a kikötőbe s horgonyt vetett. Ezután két holland katona jött a Boudeuse fedélzetére, fegyvertelenül, egyikük tudott franciául. „A rezidens nevében felvilágosítást kértek, mi célból érkezünk az öbölbe, hiszen tudjuk, hogy itt tilos másnak, mint a holland Kelet-Indiai Társaság hajóinak horgonyoznia. Elküldtem velük egyik tisztemet: közölje a helytartóval, hogy végszükségben vagyunk, s ez kényszerít arra, hogy élelmiszert szerezzünk az első kikötőben, ahová befuthatunk, s így nem lehetünk tekintettel azon nemzetközi szabályozásokra, melyek megtiltják külföldi hajóknak a kikötést a Molukkákön; biztosítékot nyújtunk arra, hogy azonnal elhagyjuk Boerót, mihelyt legsürgősebb szükségleteinket beszereztük.”

„A két katona röviddel ezután visszatért, s bemutatták a kormányzó írott parancsát - tőle függött a boerói holland rezidens -, mely szerint tilos idegen hajóknak befutniuk a kikötőbe. A rezidens viszont arra kért: adjam írásba horgonyvetésünk okát s szándékát, hogy ezzel igazolhassa magát felettese előtt; erre ugyanis szüksége van, ha bennünket befogad. Így szabályos nyilatkozatot tettem számára, aláírással megerősítve. Ebben kijelentettem, hogy a Saint Malo-szigetéről indultunk el, a Déli-óceánon áthaladva kívánunk eljutni Indiába, azonban a kedvezőtlen monszunszél s az élelmiszerek nyomasztó hiánya megakadályozott bennünket abban, hogy a Fülöp-szigeteket elérhessük. Így kénytelenek voltunk az első molukkai kikötőbe befutni, hogy a feltétlen szükséges segítségért esedezzünk, s kérem, hogy ezt a támogatást adja meg a rezidens az emberiség legszentebb parancsainak értelmében.”

Mihelyt Bougainville megadta a kért nyilatkozatot, egyszerre feloldódott a rezidens-tisztviselő tartózkodása. Szívét kitárta a messzi utasok előtt s mindent felajánlott számukra, ami csak beszerezhető volt a szép szigeten. Így délután Bougainville táborkarával elindult a rezidens meglátogatására.

Boerón ül egy holland gyarmati hivatalnok, kókuszdió-szállítmányokkal, maláj munkásokkal, hajójavítással bajlódva, s egyszerre a világ maradandó érdeklődésének középpontjába kerül: Bougainville útikönyve nemzedékeken át a francia vállalkozási szellem s a gall felfedező-morál klasszikus műve marad. (Napóleon négy évtized múlva vallotta meg a szerzőnek, hogy kadét korának ez volt egyik legemlékezetesebb olvasmánya.) Ha a boerói rezidens, akinek Henri Ouman volt a neve, a paragrafusok s utasítások merev világából nem lép ki s elutasítja partraszállási kérésüket, Bougainville éhes matrózai talán - reménytelen helyzetükben - megostromolják a szigetet s az erődítményt, mérhetetlen bonyodalmakat okozva, s a holland bürokrata neve úgy marad fenn, mint aki a szabályok áldozata lett. De ez a tengeri ember nyilván maga is sóvárgott kalandokra, szeretett volna tovább hajózni ismeretlen tengerek felé, melyeknek, lám, Boero az utolsó, fehér embertől lakott pereme; talán csak egyszerűen kíváncsi volt, első kézből szeretett volna hallani arról, ami a Molukkákön, a maláj szigettengeren túl fekszik, a Déli-óceánban. Így: „minden zavar ellenére, melyet okoztunk neki, remekül fogadott bennünket, sőt vacsorára is meghívott, s nem volt okunk a visszautasításra... Annak az örömnél s bizony mohóságnál, mellyel elnyeltük ételeit, mindennél jobban bizonyítania kellett számára, szavainknál is erősebben, hogy valóban az éhhalál szélén álltunk már. Az összes jelenlevő hollandok magukon kívül voltak, amikor látták állapotunkat, egyszerűen nem mertek enni, nehogy nekünk ez netán rosszul essék. Bizony, tengerésznek kell lenni s ilyen

végső nyomorúság állapotában, hogy valakinek tiszta képe legyen arról, mit jelentett számunkra már csak a friss zöldségnek s a jó ételnek megpillantása is. Bevallom, ez a vacsora életem egyik legfelejthetlenebb élménye volt, annál inkább, mert előbb a fedélzetre küldhettem embereimnek mindazt, ami szükséges ahhoz, hogy ők éppen olyan bőségesen vacsorázhassanak ott, mint mi a rezidensnél...”

Amikor befejeződött a csodálatos estebéd, megkezdődtek a tárgyalások. Sajátos módon, Bougainville soha nem tesz említést az ilyen beszerzések anyagi vonatkozásairól: vitt-e magával a Boudeuse annyi aranyat, hogy ezzel egyenlíthették ki beszerzéseik ellenértékét, vagy a kor szokása szerint utalványt adott a francia király kincstárára, melyet majd beváltanak a holland társaság Batáviában székelő direktorai? Nyilvánvalóan nem volt semmi nehézség, mert megegyeztek: míg Boeróban időznek, a legénység is mindennap szarvashúst kap, időközben tizenkilenc ökröt s egyéb, bőségesnek látszó élelmiszerkészletet hajóznak be. Különösen a rizsnek örültek: ebből a hollandoknak különösképp nagy készleteik voltak. Cassaveliszt helyett, mely a betegek ellátására szolgált volna, a bennszülöttektől szágópálma lisztjét szerezték be.

Bougainville megragadja az alkalmat arra, hogy néhány sorban ismertesse a holland gyarmati rendszert. Szerinte itt - közvetve vagy közvetlenül - minden a Társaságé, minden kereskedelmi műveletet előírászerűen kell lebonyolítani. Az arabok, akik itt a kereskedelem urainak látszanak, rövidesen visszafizetik mindenféle adók és illetékek formájában azt a pénzt, amit bevesznek. A szarvasvadászat is a rezidens kiváltsága: vadászainak három lövésre elegendő port és ólmot ad, ezért két szarvast kell beszolgáltatniuk, egy lövés marad saját zsákmányukra. Ha azonban hibáznak, s csak egy szarvast ejtenek el a rezidens számlájára, levonják nekik a másik két lövés árát.

Bougainville népe nyilvánvalóan élvezi Boerón a civilizált életkörülményeket. Fegyvertelenül sétálhatnak a szép, gondosan megművelt szigeten, partra szállíthatják betegeiket, vízkészletet gyűjthetnek, hajóra szállíthatják az élelmiszereket, nyilván meglátogatják bőségesen a boerói kocsmákat is, hiszen mindeddig - talán Buenos Aires vagy Montevideo óta - legfeljebb ha kockán veszthették el zsoldjukat. Megcsodálják azt a rendes s kissé könyörtelen pontosságot, mellyel a Társaság sáfárkodik a föld javaival, s nyilván kevesebbet törődik a rabszolgák s egyéb szigetlakók lelki üdvével, mint tennék hasonló esetben a spanyolok. Egyébként a franciák magukkal hozták a szép időt, nagy sétákat tettek, szarvasvadászaton vettek részt. Ezeket a szarvasokat a hollandok telepítették a szigetre, itt bőségesen elszaporodtak, s húruk kitűnő, sok a vaddisznó, s gazdag a madárvilág. Ez a szép sziget Ternate uralkodójának hűbére volt, amíg meg nem szállták a hollandok. A „mag” a kőből épült erőd, néhány ágyúval.

A „haderő” egy őrmester vezetése mellett huszonöt katona. Összesen félszáz fehér lakik Boerón. A valóságos erőt a holland hadihajók jelentik, ezek cirkálnak a Molukkákön, ők viszik a háborút a ceramiak s a pápuák ellen.

Ami a sziget lakóit illeti - részben mohamedán arabok laknak itt, ezek a rezidens hűséges segítőitársai. Többnejűségben élnek, otthoni szokásaik szerint szigorúan elzárt házaikban. Egyébként a Társaság gondoskodik arról, hogy ezek az arabok ne szövetkezhessenek egymással, egyre szítják közöttük a féltékenységet: ebből, persze, csak a hollandok húznak hasznot.

Ezek az arabok satnya növésű, lusta, hadakozást kerülő emberek. Okkal tartanak a „pápuáktól”, mert ezek néha több százan is megrohanják az arab otthonokat, s mindent kirabolnak és felperzsolnak, elsősorban rabszolgákra áhítoznak. Három évvel ezelőtt komoly támadást intéztek a boerói arabok ellen. Ami a Társaságot illeti - boerói itt nem szolgál rabszolgasorban. Ezeket a szerencsétleneket Ceramról vagy Celebesről szállítják ide.

A másik bennszülött fajta a szigeten - Bougainville feljegyzése szerint - az „alfuri” névre hallgat: szabadok, nem ellenségei, de nem is barátai a Társaságnak, megvetik a kendőket s üveggyöngyöket, hegyeik közt élnek, megközelíthetetlenül, megelégszenek szágókenyerükkel, gyümölcsceikkal s vadászszákmányukkal. Főnökeik nagy ünnepeken látogatást tesznek a rezidensnél, de szívesebben maradnak meg saját világukban.

Leírja a sziget terményeit - bizonyára némi sóvárgással, ha a szép Tahitira gondol, mely a francia koronának lehetne ilyen, ragyogó gyarmata. Boerón kevés a gyümölcs, inkább borsot s szágót termelnek - ez utóbbi nincs nagyon ínyére a franciáknak. Ami az állatvilágot illeti, vadmacskát s óriásdenevéreket pillantott meg, akkora kígyót, amelynek száján egy bárány befér, s azt a másik mérgeskígyó fajtát, mely az erdei ösvényen leselkedik, egyenesen az ember szemébe vágja „fullánkját” s mérge ellen nincs ellenméreg. Egy szép folyó, az Abbo a legveszedelmesebb: itt a sűrűben hatalmas krokodilok tanyáznak, éjszaka idején másznak ki s igyekeznek elragadni az embereket; a szigetlakók fáklyafénnyel védekeznek ellenük. A sziget környékén gyönyörű kagylókat találnak, ez a holland kereskedelem egyik keresett cikke.

Hogyan él Ouman úr, a boerói rezidens? Valóban, kissé úgy, mint egy bennszülött fejedelem: száz rabszolgát tarthat háztájéka kényelmére, címe szerint „másodosztályú kereskedő”, ami rangfokozat szerint harmadik a Társaság létráján. Ő maga már Jávában született, s felesége is a trópusok szülötte. Bougainville meghatottan emlékezik meg könyvében Oumanról. „Bizonyos - írja -, hogy minden tanács kérésének lehetősége nélkül komoly válságot kellett leküzdenie önmagában, amikor befogadta a franciákat s jó szívvel, nyíltan, kedvesen odaadta mindenét, amivel csak rendelkezett. Háza a mienk volt; ott minden időben találtunk ételt és italt, ez pedig mindennél többet ért nekünk, hiszen még mindig sínylettük a hosszú éhínség következményeit. Két ünnepélyes vacsorát adott tiszteletünkre, s valóban meglepett bennünket, hogy ilyen viszonylag jelentéktelen helyen milyen tisztaság, sőt elegancia uralkodott, nem is beszélve a kitűnő ételekről. A rezidens háza igen takaros; majdnem fényűzően volt bútorozva - egészen kínai stílus szerint. A legfontosabb szempont, hogy enyhítsék a trópusi forróságot, ezért a házat kert veszi körül, melyet patak szel ketté.”

Mit csinál itt egész nap a rezidens felesége s leányai? Ezek a kínai divat szerint öltözött hölgyek virágokat szednek, melyekből illatszert párolnak, virágcsokrokat kötnek a ház minden szobája részére s bételt készítenek. A sok virágtól s illatszertől kellemes légkör árad szét mindegyik szobában, s Bougainville bevallja: szívesen időzne itt hosszabb ideig is. Mily pihentető, civilizált élet ez ahhoz képest, amit a franciák közel egy éve éltek át.

Vajon Auturu hogyan illeszkedett be ebbe a számára első, európainak tekinthető környezetbe, milyen benyomások fakadtak belőle Boerón? Rendkívüli meglepetéssel látta, hogy itt nagyjából úgy öltöznek a fehér emberek, mint azok a franciák, akikkel ő együtt utazott, de akiknek tényleges valósága vagy szellem-mivolta még nem volt egészen bizonyosan eldöntve Auturu elméjében. De nemcsak fehér embereket ismert meg, hanem szelídített háziállatokat, csodás, európai ízlés szerint művelt kerteket is, mindezt nagy számban, bő változatossággal. Minden, amit látott, s ami új volt számára, lekötötte figyelmét - ez bizonyította leginkább kitűnő szellemi képességeit, melyeket Bougainville nem győz dicsérni. Elsősorban a hollandok vendégszeretete nyerte meg tetszését. Minthogy a holland készletek átvételekor nem látott csereüzletet (az elszámolás nyilván a rezidens irodájában történt), szilárd meggyőződése volt, hogy a hollandok mindent ajándékba adnak. Egyébként Bougainville megfigyelte, hogy őt is kissé megérintette az európai rangkórság, s máris alkalmazkodott a helyi szokásokhoz. Széltében-hosszában terjesztette magáról, hogy ő egy bennszülött fejedelem fia, aki saját úri kedvteléséből utazgat, barátainak meghívására. Amikor látogatást tettek a franciák a rezidensnél, vagy

amikor asztalnál ültek, Auturu kitűnő megfigyelőképességgel s nagy ügyességgel igyekezett pontosan lemásolni szokásaikat, magatartásukat, étkezési rendjüket.

Érzékenysége és gyanakvása köztudomású volt, „kisebbrendűségi érzésében” azt tételezte fel Bougainville-ről, hogy azért nem vitte el őt is a rezidenshez, mert - görbe a lábszára. (Úgy látszik, a korabeli fehér selyemharisnyás francia gavallérok büszkék voltak arra, ha idomaikat tetszelegve mutogathatják.) Arra kérte a Boudeuse izmos matrózait, ugorjanak rá lábára és „egyenessítsék ki a csontjait”. Egyébként Auturut, aki később gyakori vendége volt a rezidensnek, egészen elbájolta Boero, s szüntelen azt kérdezte vendéglátóitól: vajon Párizs van-e ilyen szép?

Egy hétig tartott a boerói vendégeskedés, s máris az egész hajólegénység - beleértve a skorbutosokat is - egészen felüdült, a betegek határozott javulás képét mutatták. Még hajóra tették az utolsó vajbálákat - ez volt az a termék, mellyel a hollandok már akkor is eredményesen versenyeztek a „világpiacokon” az angolokkal - s utána várták a kedvező időt, amikor felhúzzhatják a horgonyokat s már egyre ismertebb vidékeken haladhatnak tovább végcéljuk felé. Komoly gondot okoztak a földrengések, melyek - ha partok közelében érik a hajókat, végveszélyt jelenthetnek. Szeptember 7-e volt, amikor hosszas és bonyolult műveletek után a két hajó kifuthatott a boerói kikötőből, jóval boldogabban, mint ahogy utasai ide érkeztek. Azaz... a nap nem volt egészen biztos: a franciák ugyanis az otthoni kalendáriumtól számították a napokat, s Verron csillagász minden pontos megfigyelése ellenére is - világkörüli útjuk során eltévesztettek egy napot, Boeróban ugyanakkor a rezidens kalendáriumán szeptember 8-a állt...

XX.

A hollandok mindent elkövettek a tengerészvilágban, hogy úgy fessék le a Maláj-tenger veszedelmeit, mint kiismerhetetlen labirintus rémségeit, főként attól a szemponttól vezettetve, hogy így hosszabb ideig biztosítani tudják a maguk számára a legendás „fűszeres szigetek” fölötti egyeduralmat. Ily módon térképeket sem hoztak forgalomba, nehogy ezzel megkönnyítsék idegen nemzeteknek a hajózást, s Bougainville megjegyzése szerint „a francia térképek az óceán ezen részén inkább arra voltak alkalmasak, hogy elveszejtsék a hajókat, mintsem hogy irányítsák útjukat...” E kritika után kénytelen volt arra támaszkodni, amit Boeróban hallott a Jáva felé vezető útról.

Eleinte egy holland hadihajó nyomába akarnak szegődni, de az eltér útjából s a Boudeuse-t és társát magára hagyja. Bougainville-t régi térképek s inkább saját ösztöne segíti. Néhány nap múlva eljutnak a Button-szorozhoz. E nap a hajószabó kerül a veszteséglistára. Skorbutot kapott, de Boeróban már-már jobban lett. Bougainville megjegyzése szerint kétszer is leitta magát pálinkával, s nyilván ez okozta halálát.

Kedvező s ügyes manőverrel sikerül átjutniuk a szoroson, s így megnyílnak előttük *Celebes* partjai: ez a valódi „fűszeres sziget”, mely oly mélyen gyökerezett a középkor második fele óta az európai köztudatban, hogy legnagyobb ösztönzőjévé vált a legkalandosabb tengeri, sőt szárazföldi vállalkozásoknak is. Celebes partjainak szépsége elvarázsolja a hajósokat, amint kelet felől közelítik meg a szép, nagy szigetet.

A szoros, melyen áthaladnak, nyolc-tíz mérföld széles, több sziget szakítja meg, itt tüzeket észlelnek. Szeptember 13-ának reggelén bennszülöttek csónakjai veszik körül a hajókat: megindul a békés cserekereskedelem, szárnyas, banán, tojás, különösen gyöngytyúk talál gazdára - de cserébe a bennszülöttek - Auturu felettébb csodálkozik is ezen - csak pénzt, méghozzá

holland ezüsttallért fogadnak el. Némi engedményt tesznek azonban, ha vörösnyelű késeket kaphatnak. Itt már felettébb népes falvakat, gazdagon művelt földeket pillanthatnak meg a hajó fedélzetéről, ahogy a szoroson áthaladnak. Különösen gyümölcsaik minősége elsőrangú. Ami a lakosságot magát illeti, ez nem valami mutatós: satnyák, sárgásbarna bőrűek. Malájok, vallásuk szerint mohamedánok. Igen ügyes kereskedők, emellett azonban bizalommal teljesek, jóhiszeműek. Mindenáron textilanyagot akarnak a franciák nyakába sózni: minősége elég durva s festése kezdetleges. Bougainville azt is megtudja tőlük, hogy a Társaság egy nagy hadihajója tíz nappal azelőtt haladt át a szoroson. „Egyébként a lakosság itt háborúban áll a button-beliékkal, figyelmeztetnek bennünket azoknak rossz tulajdonságaira.” Bougainville megfigyeli, hogy a tör ott rejlik mindegyik szigetlakó övében.

Már közelednek a szoros kijáratához, amikor újból pirogák seregével találkoznak. Egyiken a holland lobogó díszel: a többi csónak engedelmesen utat nyit számára a vízen. Ez a helyi főnök járműve, a hollandok kitüntetésképp megengedik neki lobogójuk használatát. A szoros, ahogy haladnak, kanyarog, elszűkül, mindenütt veszélyek fenyegetnek. Bougainville maga megy csónakkal előre, hogy kikutassa a tengerfeneket. Találkoznak egy bárkával, melynek hajósa hajlandó elvállalni a révkalauzi szerepet négy dukátért. Kiköti saját pirogáját s felszáll a Boudeuse fedélzetére. Néhány órát váraкоznak a kedvezőbb szélre, ezalatt egy-két tiszt kikutatja a közvetlen környéket, de semmi érdekes jelenteni valót sem találnak a táj természeti kincseiről. Végre, hat horgonyvetés, sok visszariadás, kanyarodó manőver után kijutnak a Button-szorosból. A bonyolult műveletek során - anélkül, hogy ezeket akadályozná - vígan folyik a cserekereskedelem. Mintha valóságos vízivásár lenne, úgy jönnek-mennek a csónakok, megrakodva élelmiszerekkel s főként kelmékkel. Bougainville hosszú oldalakat szentel a szoros tüzetes leírásának, több térképet is mellékel a szorosról könyvéhez - nyilván azzal a szándékkal, hogy így kissé megnyirbálja a hollandusok túl féltve őrzött hajózási privilégiumát.

Bougainville megdicséri könyvében a botcsinálta maláj révkalauzt: ezen a veszedelmes környéken, melyet „mintha a tenger istene hasított volna bele a sziklába, tajtékos vizek között” minden lehetőt elkövetett, hogy a hajót helyes irányba térítse, bár természetesen nem értett semmit magának a kormányzásnak a művészetéhez. Mégis, a legnagyobb figyelemmel térítette el a Boudeuse-t a veszélyektől, figyelmeztetett a vízalatti zátonyokra, homokpadokra, megjelölte, hol lehet horgonyt vetni. Természetesen nem számolt azzal, milyen mélységre van szükségük a hajóknak a továbbhaladáshoz. Utolsó reggel feljött a hajóra egy tiszteletre méltó öreg is, aki a pilóta apja lehetett. Estig segítettek, utána távoztak a Boudeuse csónakján, megajándékozva, elégedetten.

Mialatt a révkalauzok a hajón tartózkodtak, nem voltak hajlandók megízlelni a franciák ételét, egész táplálékuk néhány banán és bétel volt. Ezzel szemben bőségesen ittak pálinkát - azt állítva, hogy Mohamed csak a boritaltól tiltotta el őket, de az égetett szesztől nem.

Szeptember 17-én erős szél kerekedett, de már hajnalhasadásra egyenesen körülvették a két hajót a pirogák. Nyilvánvalóan a távoli franciákkal jobb üzleteket reméltek kötni, mint uraikkal, a hollandusokkal. Ennek ellenére „áraik igen jutányosak voltak”, s még az egyszerű matrózok is bőségesen vásárolhattak szárnyast, gyümölcsöt, tojást. Az egész fedélzet egyszerre olyan lett, mint valami óriási baromfiudvar, még az árbocokra is felrepültek a maláj tyúkok. Bougainville minden hajó parancsnokának, mely e tájakra indul, azt tanácsolja, hogy bőven lássa el magát holland ezüstpénzzel, mert ez errefelé az egyetlen biztos, sokat érő valuta. Ezzel szemben bizalmatlanul fogadják mind a francia, mind a spanyol ezüstöket. Itt már sokkal finomabb szövetekhez jutottak s ezenfelül egyszerű gyöngytyúkokhoz.

Déltájban helyi előkelőségek érkeztek, nagy bárkán, melyet holland lobogó díszített. E főnökök gazdag köntösökben tetszelegtek: hosszú nadrág, aranygombos tunika s turbán volt meg-

különböztető jelük, míg a többi bennszülött alig hordott ruhát. A Társaság ezenfelül felhatalmazta őket arra is, hogy bizonyos meghatározott díszítésű ezüstgombos pálcát viseljenek, a legelőkelőbbnek közülük e díszek tetejében még egy M betűt jelző ciráda is állt.

Azt hitték, holland hajóra látogatnak, s jelét akarták adni hűbéresi érzelmeiknek, de amikor megtudták, hogy francia hajóval lépnek kapcsolatba, egyáltalán nem érezték magukat csalódottaknak - kijelentették: szívesen hódolnak Franciaország előtt is. Jókívánságaikat ajándékképpen egy kecskével erősítették meg. Bougainville XV. Lajos nevében fogadta hódolásukat s szép selyemkelmét nyújtott át nekik, megismertette őket a francia lobogó színeivel. A kelmét azonnal öt részre osztották, amennyien voltak, s utána Bougainville pálinkát kínált nekik: erre már vártak is az előkelőségek. Bőségesen koccintottak Button uralkodójának, a hollandoknak s a francia királynak egészségére, utána jó utat kívántak. „Közölték, hogy az elmúlt három év során több angol hajó haladt át a szoroson, ezeket ők látták el a szükséges élelmiszerekkel s vízzel, ezek is barátaik, mint ahogy mi azok leszünk.”

Az előkelőségek ezután megtekintették az Étoile-t is: válogatott szertartások után ott szintén inniuk kellett a különböző nemzetek egészségére, ebbe már Bougainville nevét is belefoglalták. Amikor eltávoztak, „bizony alaposan támogatni kellett a dülöngőket, hogy betaláljanak bárkájukba”.

Két koccintás között Bougainville arról érdeklődött, terem-e szigetükön az arannyal szinte egyenértékű „fűszer”? Erre tagadólag válaszoltak, ez valószínűleg igaz, már csak azért is, mert a hollandok itt alig tartanak őrségeket. A nap folyamán visszatért az elbocsátott maláj révkalauz, kitűnő kókuszdióval. Közölte, hogy kitűnő, élénk szelet várhatnak: erre a jó hírre ajándékként hatalmas pohár pálinkát kapott. Valóban, estére visszavonultak a csónakok, melyek aligha bírták volna a hirtelen kerekedő erős szelet.

Tovább folytatták az utazást a Maláj-szigettengeren, de a szigetek, zátonyok, homokpadok útvesztőjében igen körülményesen tudtak csak tovább haladni. Dél-Celebes partjainál egy maláj csónak vitorlázik előttük, igyekeznének rábírní arra, hogy mutassa a Boudeuse számára az utat. De a dereglye menekülni kezd közeledtükre, akkor sem áll meg, amikor Bougainville három figyelmeztető lövést adat le az ágyúkból, erre egy eldugott partrészre menekül. A körülmények ismeretében Bougainville arra a feltevésre jut, hogy a dereglye egyike az itt sűrűn cirkáló kalóz-járműveknek. Ha ilyent elfognak a hollandok, a bentülőket rövid eljárás után rabszolgaságra vetik. Minthogy másféle tengerjáró hajó alig jár ezeken a vizeken, nyilván a Boudeuse-t is németalföldi hadihajónak tartották. Mivel a maláj kalózt nem lehetett felvilágosítani a tévedésről, le kellett mondani a kelletlen kalauz szolgálatairól, s az Étoile csónakja haladt előre, kikutatni a tengermélységeket.

Körülbelül tíznapos, meglehetősen nehéz, körülményes tengeri út következett - ezalatt Bougainville-nek módjában állt meggyőződni arról: milyen hamisak térképei, különösen a megteendő távolságok felbecsülése szempontjából. Boeróról történt elutazásuk alkalmával felére becsülték a megteendő utat, de már szeptember utolsó napjai voltak, amikor a Boudeuse s az Étoile elérte Jáva szigetét. „1768. szeptember 28-án vetettünk horgonyt a világ egyik legszebb gyarmati városában, Montevideóból való elutazásunk után tíz hónappal. Mindnyájan úgy tekintettünk Batáviára, hogy valójában itt vége is szakad küzdelmes utunknak...”

XXI.

Batávia valóban földi paradicsom lenne - ha a monszun évszaka alatt nem változnék át a föld egyik legveszedelmesebb tájéává, a járványok s betegségek melegágyává. Ily módon minden hajó, ha lehet, sietve fut ki a jávai kikötőkből, bármilyen szívesen időznek e civilizált világban egyébként. Ennek ellenére több mint tucatnyi holland hajót találtak Batávia kikötőjében, egyiken az admirális-zászló díszelgett. A horgonyvetés után közvetlenül következtek a bürokratikus furcsaságok. Holland nyelven írott parancsot kapott a hajó, majd különböző felszólításokat a tábornok őkegyelmességétől, végül is az idegenek biztosa jelentkezett azzal, hogy az épp vadászni kegyeskedő generálishoz másnap kíséri el a francia parancsnokot.

Úgy állapodtak meg, hogy a hely szokásai szerint már hajnali hatkor felkerekednek, mert a nap későbbi szakában elviselhetetlen a hőség. A kelet-indiai szigeten parancsnokló holland tábornok neve Vander Para volt, Batáviától három mérföldre levő nyaralójában fogadta Bougainville-t s kíséretét. Udvarias és készséges volt, minden segítséget megígért s nem vette rossz néven, hogy a két francia hajó végszükségben Boeróban is kikötött. Épp ellenkezőleg - dicsérte az ottani rezidens diplomatikus magatartását s megjutalmazását is kilátásba helyezte. Hozzájárult, hogy a két hajó betegeit azonnal beszállítsák a kórházba. Ami az élelmiszerigényeket illeti, ezekről majd az idegenek biztosa gondoskodik. Amikor már minden anyagi kérdésben megegyeztek, a tábornok feltette a kérdést: hajlandó-e Bougainville ágyúlövésekkel üdvözölni a holland lobogót? A francia parancsnok ezt ahhoz a feltételhez kötötte, hogy az erőd ágyúi ugyanúgy, ugyanolyan számban viszonyozzanak minden lövést. Ezt a tábornok helyesnek tartotta, s mielőtt Bougainville visszatért a fedélzetre, békésen eldördültek a hollandok üdvözlésére a Boudeuse lövegei, amit a városból hasonló számban viszonyoztak.

Minthogy az etikettnek így mindkét oldalról eleget tettek, partra szállították a betegeket, akik részben skorbutban, részben tüdőbajban szenvedtek. Engedélyt kaptak arra is, hogy egy szép nagy házat bérelhessenek néhány napra, míg itt tartózkodnak, két holland birodalmi tallérért kaptak naponta kosztot-kvartélyt, nem is beszélve a kitűnő kiszolgálásról. Természetesen ez a ház is a Társaság tulajdona volt, melyet az itt megszálló idegenek rendelkezésére szokott bocsátani. Ily módon az idegenek ellátása is a Társaság privilégiuma - kivéve a hadihajók tisztikarát. A nemzetközi jogok tiszteletben tartása érdekében az Étoile tisztikarát egy polgári házban szállásolták el.

Bougainville újból városba - életelemébe - jutott, már első naptól kezdve kocsikat bérelt, mert hiszen meg szeretne volna látogatni a környéket is, s gyalogszerrel ezt nem lehetett. Elragadtatása nem ismer határt: mindaz, amit Jáva e csodálatos tájain lát, felülmúlja eddigi elképzeléseit. A két ló vontatott könnyű hintók (napi tíz frank a bérük) ültetvényeken keresztül épült utakon át vágatnak az őserdő peremén, mindenütt végtelen rend, megművelt földek, a mindenható Társaságnak, ennek az „állam az államban” szervezetnek megmásíthatatlan akarata szerint.

Harmadnap ünnepélyes, csoportos látogatást tettek a tábornoknál, aki ez alkalommal *jacartai* kéj lakában fogadja a franciákat. Ez az udvarház közelebb esik Batáviához s az odavezető út „Párizs legszebb boulevard-jához hasonlítható”.

Bizonyára a ritka francia látogatás nagy esemény lehetett Batávia kissé egyhangú, kereskedelmi ügyletekben kimerülő mindennapi életében, mert Bougainville s társai egymás után kapták a meghívásokat; díszvacsorák a városban s a nyaralókban, hangversenyek, gyönyörű kirándulások - napról napra igyekeztek elfeledtetni a vendégekkel a küzdelmes esztendőt. Ugyanakkor azonban módjukban állt megismerkedni a technika s a holland ipar sok ismeretlen gyártmányával is, mert szemükben Batávia a világ egyik leggazdagabb raktárának tűnt fel.

Igen sok idegen lakik itt, ezeket ugyan elválasztják a nyelv, a vallás s a szokások különbségei, mégis itt egyetlen társasággá alakulnak. „Mindnyájukat az a vágy töltötte el, hogy szórakoztassák az utast s felkeltették még a filozófusnak érdeklődését is. Ezenkívül prózai színházuk is van, úgy mondják, igen jó - nem tudtuk megítélni, csak a nézőteret láttuk, mely valóban rendkívül tetszetős. Minthogy nem értettük a holland nyelvet, úgy véltük, elég, ha egyszer megtekintjük. Ennél azonban - bevallom - jóval inkább érdekelt bennünket a *kínai színjáték*, ámbár ezt sem értettük jobban, mint a hollandot. Talán nem lenne kellemes mindennap végignézni ezeket a kínai színdarabokat, azonban rendkívül sajnáltam volna, ha egyszer sem láttam volna. De a kínai nagy színházaktól eltekintve, a kínai városnegyedben úgyszólván minden nagyobb utcakereszteződésnél olyan emelvényeket találtunk, melyeken napról napra kisebb darabokat s pantomimeket játszottak. Úgy látszik, a kínaiak is azt tartják, hogy »panem et circenses«¹¹, mert napjaik üzletkötésekben s színháznézésben telnek el. Kissé túlzott számomra színészeik deklamálása, melyet hangszerekkel kísérek... Mindezen felül - s az olvasó vonjon le ebből olyan következtetést, amilyent óhajt - a kínai színházban is azt láttam, hogy a színpadon kiosztott botütéseknek éppoly frenetikus sikerük van a nézősereg körében, mintha az az olasz komédiában vagy Nicolet színházában történnék.”

A hollandok tudatos virágkultusza csodálatos kertművészetet teremtett Jáva szigetén. Európai rend, botanikus elővigyázatosság s üzleti szellem is érvényesült itt, hiszen a hollandok igyekeztek a szigeteken olyan virágokat is termesztetni, melyeket meghonosíthatnak az óhazában, magjaikat, gumóikat, palántáikat exportálhatják. Így mihelyt a vendégek elhagyták Batávia város környékét - a legszebb virágültetvények övezetébe jutottak. De a virágok kultusza sehol sem hiányzott a környező házaknál sem: mindenütt kertek vették körül a hajlékokat „azzal az ízléssel és takarossággal, mely mindenütt megüti a szemet, ahol csak hollandok laknak.

Nem habozom leírni: messze meghaladják nagyszerűségükben Franciaország legnagyobb városait s erősen vetekednek Párizs környékének gyönyörű tájaival.”

Az egyik villában különös torony építését fejezik éppen be: „bizonyos Mohr úr saját költségén csillagvizsgálót emeltetett, olyan méreteken, mellyel ez a milliomos, aki emellett Batávia vezető protestáns lelkésze, igényekben meghaladja a királyi obszervatóriumokat is”. Bougainville megjegyzése szerint ez az amatőr csillagvizsgáló valóban a leggazdagabb a föld asztronómusai közül: Európa legkitűnőbb műszereit hozatta meg magának, hogy tetszése s hajlama szerint vizsgálhassa a csillagokat. Természetesen boldogan fogadta a Boudeuse csillagászt, Verront, együtt töltötték a csodálatos csillagos éjszakákat. Mohr is megfigyelte a Venus feltűnést keltő mozgását, s ennek eredményeképp a holland tudományos akadémián igyekeznek meghatározni Batávia pontos földrajzi hosszúságát.

Ami magát Batávia városát illeti, inkább kényelmes és kellemes benyomást tesz, mintsem kérkedne „fővárosi” jellegével. A házak alacsonyak, kertesek, az utak mentén csatornák húzódnak, fasorok között. Bizonyos vélemények szerint azonban e csatornák állandó nedvessége okozza a város klímájának veszedelmét, a betegségekre s járványokra való hajlamot. A jómódúak csak hazulról nagy költséggel hozatott ásványvizet, „selz”-et isznak. Az úttestet nem kövezték ki, azonban a járókelő mindkét oldalon széles gyalogjárót talál, ezt téglákkal rakják ki s valódi holland tiszasággal gondozzák. A holland divat, mely érvényesül a városképben, annál is inkább helyénvaló, mert egyemeletesnél magasabb házakat amúgy sem építenének, a gyakori földrengések miatt.

¹¹ Panem et circenses (latin), kenyeret és cirkuszi játékokat. A császári Rómában a nép elégedetlenségének levezetésére alkalmazott „politika” jelszava.

Batávia majdnem minden lakosa a Társaság szolgálatában áll. Néhány év óta ugyan megtiltották a magánkereskedelmet, a holland Kelet-Indiai Társaság kiváltságainak érvényesülése érdekében, ennek ellenére óriási keresetekről beszélnek, hatalmas vagyonok születnek, száz-, kétszázezer font jövedelmet élveznek azok, akiknek hivatalosan három-, hatezer font évi fizetésük van. Ennélfogva az ingatlanok értéke a beépített területeken egyre emelkedik. Az ittlakók szívesen fektetik be keresetüket batáviai ingatlanokba, minthogy a vagyonnak Európa-ba való átjuttatása meglehetősen körülményes. Csak a Társaság vállalhat átutalást, s ezért nyolc százalék jutalékot számít, ezenfelül csak kis összegeket fogad el egy-egy alkalmazottjától, hogy így megakadályozza vagy lassítsa a tőkeáramlást. Magát a vert ezüstérmét nem ajánlatos kiszállítani, mert ez a szigeti valuta az óhazában értékének majdnem egyharmadát veszíti el. Egyébként a Társaság „Jáva császáranak” pénzverési kiváltságát használja fel, és a bennszülött uralkodó nevében vereti azokat az ezüsttallérokat, melyeket a Társaság kelet-indiai birodalmában bevezettek.

Egyébként ebben a látszólag demokratikus plutokráciában a legszigorúbb rangkülönbségek s a még merevebb szertartásrend uralkodik. A helytartótanács elnöke a rezidens-tábornok, tagjai a tanácsurak, akiket az Edel-heers („nemesurak”) címzés illet meg, ezenfelül a legfőbb bíró és a tengernagy is jelen van a Tanács ülésein. Összesen tizenhat tanácstag él Batáviában, hetenként kétszer üléseznek. A tanácsurak azonban szétszóródtak a világ legtávolibb pontjaira - nem mindig tartózkodnak Batáviában, hanem meglátogatják a Jóreménység fokát, Ceylont, a Coromandel-szigeteket, Macassart, esetleg a Jáva keleti partjain levő telepeket vizsgálják felül.

A „nemesurak” privilégiuma, hogy hintójukat teljes egészében bearanyozhatják, két fullajtár szalad előttük, míg a magánosok e célra csak egy kengyelfutót alkalmazhatnak.

A rezidens-generális az egyetlen, aki hintója elé hat lovat fogathat be, s kocsiját lovastestőrse követi; amikor elhalad, a magánosoknak - a nemesurak kivételével - meg kell állítani fogataikat, s ők maguk kiszállnak belőle. „Valóban - jegyzi meg az enciklopédikusuk tanítványa - azért mégis láttam egyeseket, akik velünk együtt kacagtak ezeken az ostoba előjogokon, melyeket még a francia királyi udvarban sem gyakorolnak.”

A Magas Ítélszék szuverén döntéseiben: két évtizeddel ezelőtt halálra ítélte Ceylon kormányzóját, ott is végezték ki Batávia piacán. A kormányzó-tábornok után a legfélelmetesebb méltóság a Jávai Biztos: hozzá tartoznak a bennszülöttek ügyei, még a szigeten élő bennszülött fejedelmek javai és ügyes-bajos dolgai is. A hollandok egyébként vaskézzel tartanak rendet: igazságszolgáltatásukat egyenesen kegyetlennek lehet nevezni. Hihetetlen, hogy a jávaiak hogyan bírják el ezt a szigorúságot. A halálos ítéleteket könnyörtelenül végrehajtják; az elítélteknek egy kívánságuk van csak, „hogy megtarthassák mindvégig fehér nadrágjukat, s ne alkalmazzanak fővesztést”. Ha ez ellen a végső kívánság ellen cselekednének, ebben az esetben bizonyos lázadás törne ki... A bennszülöttek vallása szerint ugyanis a másvilágon rosszul fogadják azokat az igazhívőket, akik nem fehér nadrágban, s fej nélkül érkeznek.

Két idegen-biztos is működik: egyik kompetenciájához az itt élő nem-holland keresztények tartoznak, a másik hatásköre a „pogányokra” terjed ki. E hivatal viselője elsősorban a kínaiakkal foglalkozik. Minden belső kereskedelem kínai kufárok kezében fut össze: becslések szerint csak Batáviában több mint százezer kínai él. Az ő szorgalmuk és fáradhatatlan tevékenységük gyümölcse a jávai piac hihetetlen bősége. Egyébként maga a Társaság kínai-barát politikát folytat. Valamennyi holland méltóság egyenruhában jár, s a polgári tisztviselőket is tiszti fokozatok szerint rangsorolják. Így a „fő-kereskedő” őrnagyi rang, helyettese kapitány. A katonatisztek azonban soha nem gyakorolhatnak polgári funkciókat, kevesebb is a lehetőségük a vagyonszerzésre.

Magának a Társaságnak hatalmas saját birtokai vannak - nem utolsósorban a függetlenségüket féltő fejedelmek felkelésének elfojtásából származó birtokok. A Társaság mérhetetlen gazdagságának alapja - a fűszer. Az egész Holland-Indiai Birodalom minden fűszerét itt, Batáviában gyűjtik össze, itt is tárolják. Itt rakják hajókra azt a mennyiséget, mely fedezi az európai szükségletet - a többletet elégetik. Ez a fűszerkereskedelem tartja fenn lényegében a Társaságot, fedezi irtózatoss költségeit és beruházásait. Egyébként a fűszertermelés központja Ceylon szigete, erre irányul a Társaság urainak összpontosított figyelme. Bougainville büszkén említi, hogy az idegen nemzetek, elsősorban a franciák hajói közül csak az ő két fregattjának sikerült áttörnie azon a titok-záron, amelyet a hollandok létesítettek kelet-indiai birtokaik körül. Könyve ennél fogva bővebb ismertetést ad a Holland-Indiai Birodalom közigazgatási beosztásáról, fehér lakosságáról, erődítményeiről, s az egyes pontokon állomásozó katonák számáról.

Bougainville megfigyeléseinek végső summázásában meglepő módon meghajtja fejét a holland gyarmati kormányzás előtt, nyilvánvalóan azért, hogy a vele és embereivel oly vendégszeretően bánó holland gyarmati tényezők ne vádolják hálátlansággal. „Az a politika - írja -, melyet a hollandok itt meghonosítottak, dicséri azoknak bölcsességét, akik a Társaság élén állnak. Felvilágosodott szellemük, kitartásuk és bátorságuk együttes gyümölcseként elűzték a spanyolokat és portugálokat, ám az volt a Társaság meggyőződése, hogy a fűszerkereskedelem egyedárusításához még nem elegendő az, ha valamennyi európaikat eltávolítják a Molukkákról. Ugyanis e területek rendkívüli kiterjedése miatt aligha lehetett volna megakadályozni a fűszerek csempészforgalmát Kínával, a Fülöp-szigetekkel s Macassarral, s egyenesen biztatták volna a külföldi hajókat, hogy vegyenek részt ebben az illegális kereskedelemben. Ezenfelül a Társaságnak attól is kellett volna félnie, hogy átlántságot adjon a növényeket más területre, s ott is terjesztik. Ennél fogva úgy határoztak, hogy mindenütt, ahol már ez csak lehetséges, tehát az összes szigeteken elpusztítják a fűszerültetvényeket, s csak azokat hagyják érintetlenül, melyeket ők maguk biztosan ellenőrizhetnek. Ily módon nagymértékben csökkentették a fűszert termő területeket. Komoly gondot okozott, hogyan kenyeressék le a bennszülött fejedelmeket, akiknek egyik fő bevételi forrása épp a fűszerkereskedelem volt. Így a Társaság évi húszezer birodalmi tallér kárpótlást fizet Ternate királyának, s ennek arányában a többi molukkai fejedelmeknek. Ha valamelyik szuverén nem volt hajlandó elnézni a fűszerfák és cserjék kipusztítását, a Társaság maga végeztette el, ha elég erős volt hozzá, ha nem: évről évre megvásárolta »még zölden« e fák leveleit, minthogy jól tudta: »ha ilyen rablógazdálkodást folytatnak, három év alatt maguktól kipusztulnak a fák. Állítólag ezt a titkot maguk a kelet-indiaiak nem ismerik...«

A hollandok valóságos kutatószolgálatot szerveztek, mely vizsgálja, merre nőnek fűszerfák és cserjék, s ezeket igyekeznek mindenütt elpusztítani, ugyanakkor természetesen minden lehető támogatást megadnak azoknak a szigeteknek, s körülhatárolt területeknek, melyeket kiválasztottak a fűszertermelésre. Egyébként, ha valaki kiválik a gyarmati szolgálatból, be kell szolgáltatnia térképeit és a terveket, s esküt kell tennie arra: nem őrzött meg egyet sem közülük. Nemrég - írja Bougainville - nyilvánosan megkorbácsoltak egy batáviai embert, mert a Molukkák fűszertermelési tervrajzát megmutatta egy angol kereskedőnek.

Decemberben kezdődik a fűszer-szüret, ilyenkor a legnagyobb elővigyázatossággal végzik a begyűjtést, s a Társaság hadihajói szüntelen cirkálnak a kelet-indiai vizeken. Egyébként ezt megelőzően szeptemberenként a kerületi kormányzók meghívják a helyi főnököket, nagy ünnepségeket rendeznek tiszteletükre, majd velük együtt szállnak dereglyékre, s indulnak „fűszercserje-vadászatra”. Ha ilyenre bukkannak, kíméletlenül felégetik. Ezeknek az utaknak eredményéről személyesen tartoznak beszámolni a batáviai rezidens-tábornoknak.

„Minden mégsem mehet úgy, mint ahogy a hollandok, elképzelik: így most Cerammal állnak háborúban. E sziget lakói sajátos módon ragaszkodnak saját fáikhoz, s fűszereikhez, melyeket időtlen idők óta termelnek. Amikor a hollandok elkezdtek perzselő-hadjáratukat a cserjék ellen, a bennszülöttek egyszerűen kikergették szép szigetükről a németalföldi Társaság embe-reit. Ceram lakói mind malájok, erőteljesen védelmezik szigetük függetlenségét, ágyúik s puskapor-malmaik is vannak. Ezenfelül a pápuák is harcban állnak a hollandokkal: olyan hatalmas dereglyéket építenek, melyeken kétszáz harcosnak is van helye. A hollandok ezzel szemben kislétszámú, jól felfegyverzett őrsegeket tartanak, mert a - katona igen költséges. Nem fukarkodnak a cselszövevényekkel; így sikerült elfogniuk egy sziget királyát, amint éppen látogatást tenni készült Ternate uralkodójánál - azóta is bezárva tartják: ő sem volt hajlandó megengedni Salviati-szigetén a cserjepusztítást.”

Bougainville úgy igyekezett megfogalmazni Németalföld gyarmati rendszeréről szóló kritiká-ját, hogy ne sértse a hollandok ismert érzékenységét. Ennek ellenére szavaiból, melyekkel a „nemesurak” politikáját ismerteti, ki kell érezni a humanista elkeseredését, különösen, amikor a minden időben annyira embertelen „cserjeháborúról” esik szó. A fűszerfák irtása ugyanis nem egyszerű gazdasági rendszabály volt, hanem valóságos hadjárat ennek a gazdag, csodá-latos szigetvilágnak ősidők óta fő kincse, lakosai jólétének legfőbb forrása ellen. Ez a küz-delem a legridegebb fűszermonopólium könyörtelen megvalósításáért váltakozó eséllyel folyt évszázadokon keresztül - jórészt a bennszülött fejedelmek segítségével.

Az író egyike volt azoknak a nagyon keveseknek, akik behatolhattak az ezer titokkal körülvett batáviai fellegvárba, s személyes élményeik alapján tájékoztathatták olvasóikat. De Bougain-ville-t minden humanizmusa s józan kritikai érzéke ellenére szinte elkápráztatta az az anyagi eredmény, melyet a Holland-Indiai Társaság ért el a maga korában. Az egymással legszo-rosabb érdekközösségben álló kereskedőcsaládok oligarchikus rendszere őt inkább valamilyen hatalmas köztársaságra emlékezteti, mint kufárok társulására. Kritikai érzékét dicséri kétkedése, vajon sokáig fenn lehet-e tartani egy ilyen rendszert, mely a szinte misztikus elzár-kózás ködburkában akar megőrizni egy egész hatalmas gyarmatbirodalmat.

„A hollandok legjobb védelme abban rejlik, hogy Európa többi része előtt teljesen ismeret-lenek e sziget viszonyai, s a Hesperidák¹² e csodálatos kertjét a regék szálaival szövik be je-lenlegi urai. Ám aligha lehet azt remélni, hogy az ember erőszaka itt nem érvényesül. A hol-landok hiába építenek várakat, s látják el bőségesen katonákkal - néhány esztendő során a földrengések lerombolják az erődöket, a betegségekben elhull a katonák kétharmada. Ezeken a bajokon nem tudnak segíteni. Magam láttam Banda rombahullt erődeit... Egyébként a Tár-saság elpusztíthat annyi ültetvényt, amennyit csak tud, mégis mindig maradnak olyanok, amelyeknek létét nem sejtí, s olyanok birtokában is, akik megakadályozzák pusztításait...”

Az angolok néhány esztendeje már kiküldtek felderítő hajókat, Button lakói is elmondták, hogy röviddel a Boudeuse átkelése előtt három angol hajó ment át a szoroson, s nem való-színűtlen, hogy ezek a hajók ágyúkat s löszert tettek partra Ceramon a szabadságharcosok támogatására. Az angol hajók - érdekes módon - olyan cikkekkel kereskednek, melyekkel elsősorban a kínaiak kegyeit igyekeznek meghódítani: így fecskefészket, elefántagyarat, taj-tékot és gyöngyöket hoznak, sőt cikkeiket még Batáviában is el tudják adni, mert a „pénznek nincs szaga”.

Az angolok is szereznek maguknak fűszert, alighanem Ceram adja el nekik - az ágyúért s puskaporért cserében.

¹² Hesperidák: a görög monda szerint Hesperis lányai, akik a világ végén, az Atlas-hegységben éltek és kertjükben csodálatos aranyalmákat termesztettek.

Alig tíz napja élvezték a franciák a batáviai városi élet gyönyöreit, amikor súlyos betegségek jelei kezdtek mutatkozni. Három nap elegendő volt ahhoz, hogy a látszólag legegészségesebb embert is sírba vigye. A betegség erős lázzal kezdődött, s a kórházban sem találtak gyógyulást. Majdnem menekülésszerűen akarták felvonni a horgonyokat, de a készletek beszerzése késleltette a kifutást. Úgyszólván valamennyi hajóstiszt átesett már különböző betegségeken, vagy épp akkor kezdett gyöngélni. A vérhas dühöngött legjobban. A batáviai látogatás több áldozatába került Bougainville vállalkozásának, mint amennyit az egész eddigi utazás követelt. Maga Auturu is, aki pedig kezdetben nem tért magához az elragadtatástól, batáviai szép-napjai kellős közepén ugyancsak megbetegedett, s panaszai nagyon makacsok maradtak, annak ellenére, hogy „a legnagyobb figyelemmel vette be a keserű orvosságokat, éppúgy, mintha Párizsban született volna”. Amikor Auturu Batáviát említette, soha nem nevezte más-ként a várost, mint „enua maté”-nak - olyan földnek, mely gyilkol...

XXII.

Október 7-én vonták fel a vitorlákat a batáviai kikötőben, s most már a két hajó úgyszólván „hazai vizeken” futott tovább - legalábbis elméletben. Elsősorban két út között kellett választaniuk, s ennek eldöntése is komoly gondot okozott, tekintettel a hajók meglehetősen gyenge állapotára. Bougainville így elhatározta, hogy a Boudeuse kormányát a távoli francia gyarmat, Ile de France szigete felé fordítja. Ez az utazás - a megteendő hatalmas távolság ellenére - rendkívül simán, különösebb kalandok nélkül zajlott le, ezt jórészt az állandóan kedvező időnek, a jó szeleknek köszönheték. A matrózok a skorbutból meggyógyultak, úgy látszik, a tüdőbaj erősebben pusztított, mert tüdővérzésekről panaszkodik a naplóíró. A nagyárboc fája tövénél annyira elkorhadt, hogy fáradságos munkával kellett alátámasztani. E késleltető műveletek ellenére alig húsz napi utazás után megpillantották a francia koronagyarmat körvonalaait. Bougainville ágyúlövessel üdvözölte a hazai erődöt, mely várakozása ellenére nem adott fényjeleket az éjszakába. Így körülményesen navigáltak a nem veszélytelen partok előtt, időnként egy-egy ágyúlövést kockáztatva, míg éjfél tájban megérkezett a fedélzetre a francia révkalauz, aki láthatóan kevésbé sietett, mint ahogyan batáviai holland kartársa tett eleget az előírásoknak... A révkalauz vette át a kormánykereket, Bougainville megnyugodva indult éjszakai pihenőre, s a Boudeuse - megfeneklett. A parancsnok s tengereszei minden művészete kellett ahhoz, hogy megmentse a fregattot, mely állta annyi szirt és zátony veszedelmét, s itt egy hazai révkalauz ítélte volna pusztulásra. Bougainville intő figyelmeztetéssel fordul így minden hajó kapitányához - sötétben ne igyekezzék itt sem kikötni, sem kifutni.

November 8-án hallottak először hazai szót s híreket. Első feladat volt a betegek kórházba szállítása, arra a rövid időre, melyet itt szándékoztak tölteni, hiszen valamennyiükön már annyira erőt vett a honvágy, hogy legszívesebben repülni szerettek volna.

A hazai kikötőben alaposabb reparatúrákat végeztek a hajókon, melyek még mindig komoly út előtt álltak. Kicserélték megmaradt készleteiket - s Bougainville továbbtermelésre átadta a sziget intendánsának azokat a fűszermagvakat, palántákat s gumókat, melyeket megkaparinthatott a holland hivatalos szervek háta mögött s amelyeket e szép délszaki francia szigetnek szánt. Huszonhárom katona kifejezte kívánságát, hogy itt marad a szigeten, ők végleg partra szálltak. Commerçon és Verron is úgy határoztak, egy ideig még itt tartózkodnak, további megfigyelések céljából. Commerçonnak azonkívül, hogy Ile de France és Madagaszkár flóráját kívánta tanulmányozni, még némi érzelmi okai is lehettek az ittmaradásra: hú inasa, Baré itt lett hitvese egy vashámorosnak, akinek maga Bougainville is jelentős kölcsönt adott.

Ezenkívül a sziget rezidense arra kérte Bougainville-t, hogy engedje át a hajómérnökön kívül

néhány önkéntesét is, akik megismerték az Indiai-óceán közlekedési útjainak egyes titkait. Bougainville büszkén tett eleget e kéréseknek: kötelességének érezte a francia kolónia fel-lendítését.

Míg körülnéz a francia szigeten, Bougainville igyekszik valami olyant is találni, amit dicsérhetne, összehasonlítva a csodálatos jávai holland gyarmattal. Örömmel figyeli annak a vas-hámornak fejlődését, melyet Hermans, az egykori kovács alapított. A szigetre kilencszáz rab-szolgát hoztak be, közülük kétszázat válogattak ki eddig, hogy helyi „milíciát” alakítsanak. Bizonyára elég különös alakulat lehetett ez a néger „zászlóalj”, mert maga az író is eltűnődik ezen: „...Furcsa, hogy ebben a csapatban a besorolt négerök igen kényesek társaik meg-választásában: akinek valami csalfaintáság terheli lelkét, már nem számíthat arra, hogy sora-ikba bekerülhet. De hát hogyan is lehetséges, hogy itt a becsületérzés karöltve jár - a rab-szolgassággal?”

Az Étoile itt válik el először fregatt-társától. Nagyobb javításokra van szüksége, míg a Bou-deuse már december 12-én felvonja a horgonyt Ile de France kikötőjében. Ellenszéllel, majd szélcsenddel küzdenek, január 8-án látják meg a Jóreménység fokát. Útjuk közben több holland hajóval is találkoznak, közöttük olyanokkal is, melyek jóval a Boudeuse előtt hagyták el Batáviát, de az ő útjukat is akadályozták az ellenséges szelek.

A Jóreménység foka egyike a kor legélénkebb forgalmú óceáni kikötőinek. A Boudeuse itt tizennégy tengerjáró hajó között kap helyet. Miután mindkét részről megtörtént a tizenöt lövésből álló tisztelgő sorozat - a holland kormányzó ellátja minden szükségessel a francia fregattot. Bougainville meglepetéssel szemléli a szőlőültetvényeket, melyeknek tőkéről kitű-nő muskotály-bort szüretelnek, ez majdnem megüti a spanyol fajták minőségét. Hetven palack tartalmú boroshordót vásárolnak harminc piaszterért. A hollandusok itt békés, kényelmes éle-tet élnek, egyetlen ellenségük a sok vadállat. A gyarmat egyik legszebb telepét Petite Rochelle-nek nevezték el - ennek lakói azoknak a francia hugenottáknak leszármazói, akik vallásuk miatt kényszerültek elhagyni hazájukat.

A kormány időről időre szárazföldi expedíciókat küld Afrika belsejének felkutatására. Így 1763-ban tíz hónapos kutatóutat tettek s állítólag igen érdekes felfedezésekre bukkantak. Így a hollandok megismerkedtek egy „sárgabőrű”, hosszúhajú törzsszel, melynek tagjai „igen ravaszul viselkedtek”. Ez alkalommal bukkantak egy óriási négylábú patás állatra, mely éppen borját szoptatta. Lelőtték az anyaállatot, a borja minden gondozás ellenére elpusztult útközben. A Boudeuse természettudósa a leírások alapján megállapította, hogy ez az állat az a *zsiráf* lehetett, melyből soha nem láttak Európában egyetlen példányt sem azóta, hogy Rómá-ban Julius Caesar idejében bemutatták az amfiteátrumban, s leírták az egykorú auktorok. Még egy különös állatot találtak, melynek bikafeje, ló- és szarvasteste volt, de ennek speciesét a jelenlevő természettudósok nem tudták megmondani, teljesen ismeretlen volt. Mai fogalmaink szerint alighanem zeburól lehetett szó.

Január 17-én vonták fel a horgonyt. Következő állomásuk Szent Ilona szigete, majd Ascension - itt néhány napig megpihennek. Tengerészszokás, hogy minden itt elhaladó hajó egy tengertől védett barlangban palackba zárva elhelyezi nevét, adatait, s tisztjeinek névjegyzékét. Legutóbb - mint látják - a Swallow nevű kis angol hajó haladt erre, Carteret parancsnoksága alatt. Amikor újból kiérnek a nyílt tengerre, utoléri a Swallow-t, mely világméretű utat tett, a Bou-deuse-höz hasonlóan. Bougainville csodálja Carteret teljesítményét, hiszen kisebb, gyengébb, célszerűtlenül épített hajóról van szó, s az emberi kitartás itt is győzedelmeskedett.

A Verdefoki-szigetek után néhány nappal már az Azori-szigetek partjaihoz érnek. Különös módon még itt is, a nagy hajóforgalomnak kitett tengeri tájon, hibákat találnak a térképeken,

mert „e szigetek földrajzi hosszúságának helyét még nem sikerült megállapítani”. Egyébként, írja, minden nemzet tengeri térképein egyformán lehet találni hibákat és tévedéseket.

Március 15-ének reggele volt, már a hazai partok látszottak, amikor újból megingott a fő-árbc, annyira korhadt volt fája, hogy minden megtámasztás ellenére is katasztrófával kellett számolni. Bougainville a bresti hadikikötőbe akarta vezényelni fregattját, de ez a baleset keresztelte szándékát. Így felhasználta a kedvező szelet s hajóját a legközelebbi francia honi kikötőbe, Saint Malóba irányította. Ide futott be 1769. március 16-án, két évvel és négy hónappal azután, hogy kibontották a vitorlát Nantes kikötőjében. Büszkén jegyzi meg, hogy egész legénységéből ezen hosszú idő alatt csupán hét ember vesztette életét.

XXIII.

Amikor Bougainville hajója horgonyt vetett Saint Malóban, s a hír elterjedt érkezéséről: egyszerre a nap hőse lett. Ám az a Franciaország, melybe visszatért, sok tekintetben erősen eltért attól a szűkebb hazától, melyet 1767 elején elhagyott. Choiseul, a mindenható miniszter belső száműzetésbe vonult, Pompadour elárvult helyét a szertelen, elődje politikai tehetségét nélkülöző, az öregedő király érzékeire ható Dubarry grófnő foglalta el. Gazdasági válságok, éhínség, parasztmozgalmak rázták meg a közéletet, ám Versailles-ban látszólag semmi sem változott, ami a fényt, költekezést, pompás életet illette.

Bougainville hatalmas sikerét, azt az érdeklődést, melynek középpontjába került - jelentősen növelte a nagy expedíciónak egyik tagja, aki ezentúl mindenütt a parancsnok kíséretében tűnt fel. Auturu a Saint Maló-i partraszálláskor már francia társasági ruhát viselt, valamennyire meg is értette magát a gallok nyelvén, s vasakarattal igyekezett elsajátítani barátai szokásából mindent, ami a franciák földjén majd bizonyára hasznára válik. Tulajdonképp Boero szigetén s Batáviában már átesett a társadalmi „tűzkeresztségen”, s így első kapcsolata az anyaországgal nem rejtett különlegesebb élményeket.

Más utazók, felfedezők is hoztak már magukkal korábban értelmesebb, világot látni vágyó bennszülötteket, de Auturu alakjának érdekességét s jelentőségét az adta meg, az növelte, hogy éppen akkor szállt partra két nagylelkű barát, Bougainville s Nassau Károly kíséretében, amikor a „természet ölen élő ember” tökéletességének dogmája a rousseau-i fogalmazásban s az enciklopédisták műve révén erősen áthatotta a párizsi társaság intellektuális részét. Valóban, ritkán akadt ilyen „bizonyíték”, mint Auturu: egy teljesen ismeretlen emberfajta fia, nem sárga, nem néger, nem indián, a föld legtávolabbi vidékéről, teljesen érintetlenül mindennemű európai kultúrától. Szabad akaratából hajózott keresztül a világ három óceánján, valamelyest megtanult a fehérek nyelvén, anélkül, hogy valamiben is lazult volna belső kapcsolata hazájával. Nem rabszolga, szabad ember, sőt saját előadása szerint fejedelmi sarjadék Tahitin, ez a korabeli francia társadalmi szemlélet szerint egyszerre külön is „udvarképessé” tette Auturut: egy tahiti herceg lépdelt tehát büszkén s kíváncsiságát leplezve a párizsi boulevarde-on...

Bougainville ragyogásának örömét így Auturu is teljes mértékben kiélvezhette. Bougainville házába került, vendégként, külön szobát kapott, s minthogy már megismerte az „átkozott pénz” fogalmát az utazás alatt, annyi livres zsebpénz is megillette, amennyi mindennapi kiadásainak fedezésére elegendőnek látszott. Bougainville nem kívánta korlátozni semmiben szabadságát, sőt biztatta, tegyen magányosan is sétákat Párizsban, vásároljon, amire éppen kedve telik. Ám Auturunak kevés magányos órája maradt, mert a „nagy társaság” érdeklődése feléje fordulván „divatba jött”, ami Párizsban annyit jelentett, hogy megnyíltak előtte a legögösebb szalonok; valóban, nem volt olyan jelentős szerepet játszó szépasszony, irodalmi

ember, sőt politikus, aki nem akart volna megismerkedni Auturuval, ne látta volna szívesen házában ebéden vagy vacsorán.

Az enciklopédisták köre természetesen más szempontból - azt mondhatnánk, propaganda-vonatkozásban - igyekezett Auturut magához láncolni, s Julie de Lespinasse, d'Alembert műzsája irodalmi szalonjának állandó vendégévé akarta avatni Auturut. Egyébként a tahiti „hercegfi” alakját számtalan egykorú feljegyzés, napló, emlékirat, pamflet örököltette meg, különös módon a Potaveri név ragadt inkább hozzá, s maga Bougainville is inkább ezt használja hivatalos levelezésében Auturut illetőleg, mint a nyilván fonetikusán, csupa magánhangzó közül kiválogatott, dallamosabb Auturut...

Mindehhez a sikerhez maga Auturu is sokban hozzájárult: jelenléte, magaviselete, szokásai úgyszólván egyáltalán nem voltak terhére a vendéglátóknak, hacsak nem szerelmi vonatkozásokban. E tekintetben a szegény tahiti ifjú igen nehezen mondott le arról a nyíltságról s az első benyomás sarkallta ösztönösségről, melyet szép szigetén megszokott és gyakorolt. Ha volt Bougainville-nek némi nehézsége Auturuval, csakis ebben a vonatkozásban kellett itt-ott elsimítania a bajokat. Egyébként Auturut anyai gyöngédséggel karolta fel már érkezése után nem sokkal Choiseul hercegnő, aki „nevelésbe vette”: gyalogsétákat tett vele, tanította francia kiejtésre, majd hintójában maga mellé ültetve mutogatta meg neki a korabeli Párizs ezer csodáját. Auturu valóban gyermeki módon vonzódott a pénzvilágból származó herceg-asszonyhoz, minduntalan könnyekre fakasztotta jósága és törődése, s ez a különös kapcsolat megmaradt, sőt egyre erősödött az alatt az esztendő alatt, amelyet Auturu a francia fővárosban töltött.

Két nagy élménye akadt a szigetlakónak: Versailles és a párizsi Opera. A csodálatos parkok, a királyi kastély, a szökőkutak játéka, a szobrok, az udvari élet első szemléletre oly kápráztató ragyogása nemcsak ámulatot csalt elő Auturuból, hanem minduntalan ismételte: „mit ér hát Tahiti”, s ilyenkor vendéglátóinak kellett megmagyarázni - a szép sziget a maga természetes, ősi varázsában mennyivel többet jelent ennél a versailles-i világnál, melyet egyre inkább elborítanak az árnyékok.

Az Opera volt úgyszólván mindennapesti érdeklődésének középpontja: pontosan tudta, mikor s milyen előadásra kerül sor, s végtelenül élvezte a balettet. Kezdetben helyén - rendszerint a karzatra váltott jegyet - utánozni igyekezett a maga fürgeségében s az „upa-upá”-ban edzett ritmusérzékekkel a táncmozdulatokat. Majd Bougainville jótékony kegyéből megismerte az öltözőkhöz vezető bonyolult utakat, s ezzel betekintést nyert „Párizs rejtelmeibe”, s egyben itt éppen felidézhetette Tahiti hamisítatlan erkölcsait is. Egy hölgyet, aki különösképpen megnyerte tetszését, arra akart rávenni, hogy hazája szokása szerint tetováltassa magát, s ajánlkozott e szent szertartás elvégzésére, ami némi izgalmat váltott ki, szerencsére Bougainville elsimította a kissé hangos jelenetet.

Tájékozódó ösztöne soha nem hagyta cserben: néha reggel már útnak indult Párizsban, valahová betért ebédelni s estére pontosan hazatért Bougainville lakására, senki sem tudta, merre bolyongott, míg el nem mondta a maga tört franciaságával, de csodálatosan kifejező mimi-kával - mit látott, mi történt vele.

Idézzük Bougainville néhány sorát, melyet nagy könyvében Auturu emlékének szánt:

„...Sem költséget, sem fáradságot nem kíméltem, hogy párizsi tartózkodása kellemesen s számára mégis hasznosan alakuljon. Tizenegy hónapig volt nálam, ez alatt az unalomnak legcsekélyebb jelét sem mutatta. Az emberek tülekedtek, hogy Auturut láthassák, de ez a kíváncsiság meglehetősen gyökértelen volt, csak azt a célt szolgálta, hogy ennek az embernek hamis képet adjanak a természetüktől mindent kigúnyoló, akik soha nem tették ki a lábukat a

fővárosból, semmiféle gondolatban nem mélyültek el, mindenféle téveszmét tápláltak, mindent saját előítéleteik szerint értékelték, viszont mindenről könnyörtelen, megfellebbezhetetlen ítéletet alkottak. Egyesek azt a kifogást emelték, hogyan lehet, hogy ezeknek az embereknek hazájában nem beszélnek sem franciául, sem angolul, de még spanyolul sem? Mit felelhettem erre? Még csak nem is csodálkozásomban némultam el, hiszen már alaposan hozzászoktam az ilyesmihez. Így azok, akik magukat igen művelteknek tartják, kétségbevonják, hogy én körülhajóztam a Földet - hiszen nem jártam Kínában... Mások meg kicsinylették e szegény szigetlakó szegényes szellemi képességeit, aki - alig két éve érintkezvén a franciákkal - valóban nem beszélt kitűnően nyelvünkön. Nem találkozunk-e, kérdezték ezek, olyan olaszokkal, angolokkal, németekkel, akik egy év alatt Párizsban elsajátítják nyelvünket? Azt kellett volna válaszolnom ezeknek a mindent lekicsinylőknek, hogy azokon a szervi különbségeken kívül, melyek e szigetlakót megakadályozzák abban, hogy teljesen otthonossá váljék nyelvünkben, nem szabad elfelejteni azt sem: ez az ember körülbelül harminc esztendő, soha semmiféle tanulmánnyal nem terhelte elméjét, mely így nem volt kitéve eddig semmiféle erőfeszítésnek sem. Nem kétséges, hogy egy olasz, angol vagy német ember egy év alatt tűrhetően megtanulhat franciául, de e nemzeteknek hasonló a miénkhez a grammatikájuk, ugyanolyan politikai, erkölcsi, szociális s természettudományi eszméik vannak, mint miénknek, ezekre saját nyelvükben már kész fogalmakat őriznek, tehát csupán le kell fordítaniuk azokat a fogalmakat, melyeket elméjük gyermekkoruk óta felhalmozott. Ezzel szemben ez a tahiti ember rendkívül szerény fogalomkinccsel rendelkezik, részben azért, mert társadalmi eszméi nagyon is korlátozottak, részben mert szükségletei hazájában nem is kívánnak meg több fogalmat. Ily módon tehát kissé lusta eszmeképzésüket kell előbb munkára serkentenie ahhoz, hogy először saját nyelvén alkosson fogalmakat, melyeket majd lefordít a mi nyelvünkre.

Lám, ezeket felelhetem mindazoknak, akik vele kapcsolatban elárasztottak kérdéseikkel... Képességeire viszont jellemző, hogy Auturu, aki inkább csak dadogott nyelvünkön - naponta egyedül elindult a fővárosban, mindenfelé járt és soha nem tévedt el. Gyakran vásárolt, s úgyszólván soha nem fizetett többet a szokásos áraknál. Színházaink közül csupán az Operában találta tetszését, ide is egyedül ment, megváltotta jegyét, mint mindenki... Bár igen nagyszámú emberrel találkozott, mindig első pillanatban megismerte azokat, akik jót tettek vele és soha nem felejtette el a kedvességet, melyben valaki részesítette. Így különösen Choiseul hercegnőhöz ragaszkodott, aki nemcsak érdeklődésével, de valóságos barátságával is kitüntette: ez százszor jobban érdekelt, mint bármilyen egyéb ajándék... Mindennap elment látogatóba jótevőjéhez, amikor tudta, hogy jótevője Párizsban tartózkodik.”

Amikor már közeledett az esztendő vége, mely Auturu párizsi szépnapjait jelentette - Bougainville megérezte, hogy tahiti barátjának szívét honvágy töltötte el. Ahhoz azonban, hogy Auturut visszavigyék szülőföldre - egy újabb expedícióra volt szükség. A legközelebb esett a Déli-tenger vidékéhez az Ile de France-i francia kolónia, oda még eljuthatott őfelsége valamelyik hajójával, ám onnan külön hajót kellett felszerelni, egyenesen arra a célra, hogy a még mindig túlon túl ismeretlen óriási szigetvilágban felfedezhessék Bougainville útmutatásai nyomán a Társaság-szigetcsoporthoz s annak legnagyobb s legszebb szigetét, Tahitit, s ott Auturuval horgonyt vessenek. A vállalkozás költségeit körülbelül hetvenezer livres-re becsülték, s ennek felét Bougainville hajlandó volt magára vállalni: ez összes vagyonának mintegy harmadára rúgott. Szerencsétlenségére ezt az összeget hiába akarta az Ile de France-i hámosnak adott kölcsönből fedezni, mert Hermans időközben tönkrement s csődjé elvitte hitelezőinek pénzét is. Choiseul hercegné nagyobb összeget bocsátott rendelkezésre, majd valóságos társadalmi gyűjtést indítottak Auturu hazajuttatása érdekében, melynek sikerén különösen az enciklopédisták buzgólkodtak. Bougainville sorhajókapitányi fizetésére, mely tekintélyes összeget jelentett, előleget vett fel a kincstártól, hogy ezzel is támogassa barátját.

Végre 1770 márciusában kibontotta vitorláit az a hajó, melynek fedélzetén Auturu hazaindult. A tengerészeti miniszter parancsát vitte az Ile de France-i kormányzóhoz: szereltesse fel egy hajót s Bougainville legalaposabb utasításai, térképei alapján indítsa útnak a tahiti szigetlakót. A parancsot Bougainville harmincezer frankja egészítette ki, a hajó felszerelésének költségeire. Choiseul hercegnő magánvagyonából nagy készleteket vásárolt abból a célból, hogy Tahitit ellássák szerszámokkal, háziállatokkal, vetőmagvakkal s ezenfelül biztosították még a spanyol király támogatását is a tahiti vállalkozással kapcsolatban.

Bougainville könyvében idézi annak a levélnek kivonatát, melyet az Ile de France-i kormányzó írt Auturu ügyében a francia tengerészeti miniszterhez:

„...Megkaptam kegyelmességed március 15-én kelt levelét, ami a derék *Potaveri* bennszülöttre vonatkozik. Mindent megértettem, amit kegyeskedett közölni velem azokra az intézkedésekre vonatkozólag, hogy ezt a szigetlakót a megfelelő kényelemmel juttassuk vissza hazájába, s ezzel kegyelmességed tanúságot tett jó szívről, melyről amúgy is ismeretes. Én már megismertem Potaverit 1768-ban, amikor itt járt a Boudeuse, szívesen fogadtam a városban s vidéki házamban, mindig nálam is költötte el ebédjét s estebédjét - mint barátom távozott innen s ugyanígy érkezett ide vissza, barátjához, Polaryhoz, mert így nevez engem (Poivre volt a kormányzó neve). El sem lehet képzelni, hogy e szigetlakó mennyire emlékezik minden figyelemre s kedvességre, melyet vele szemben gyakorolnak.

Míg a hajó elérte Ile de France-ot, a tiszteknek szüntelen rólam, Polary barátjáról beszélt. Amikor kiszálltak, először a kormányzóságra akarták kísérni, de ezt nem engedte, hanem teljes erejével futni kezdett a legrövidebb úton házam felé, megölelt, egyenesen becézgetett, azonnal felelevenítette azoknak az apró szolgálatoknak emlékét, melyeket annak idején tettem az ő érdekében, s amikor ebédhez hívtam, azonnal megmutatta, melyik volt az ő régi helye asztalomnál, közvetlenül mellettem, s mindenáron azt kívánta elfoglalni.

Így láthatja kegyelmességed, hogy jobbhoz nem is fordulhatott volna azon megbízással, miszerint juttassam vissza e derék szigetlakót Tahiti szigetére, sőt egyenesen sértő lett volna, ha más kap erre parancsot. Biztosíthatom arról, mindent megteszek Potaveri érdekében, ugyanúgy, mint ha saját gyermekem lenne. Ez a bennszülött egyébként rendkívül érdekelt engem, attól a pillanattól kezdve, hogy megismertem történetét, annál is inkább, mert kezdetől fogva annyira ragaszkodott hozzám. Úgy tekint engem, mintha apja lennék, s házamat a magáénak, otthonának tartja.

Potaveri október 23-án érkezett ide, minden útitársa megszerette, valósággal kedvencük volt. Sajnos, e pillanatban valamennyi hajónk úton van, így itt fogom tartani magunknál jövő szeptemberig, amikor is visszaküldhetem hazájába. Én magam fogom megválogatni a hajó kapitányát s tisztjeit. Ezenfelül ellátom Potaverit, egész családját s a sziget főnökeit megfelelő ajándékokkal. Adok nekik a szerszámokon kívül mindenféle vetőmagvat, különösen a rizst szeretném ott meghonosítani, ezenfelül tehenet s bikát juttatok, juhokat is, egyszóval mindent, amiről úgy gondolom, hogy hasznos lehet Tahiti népe szempontjából, akik így majd jólétük egy részét a francia nagylelkűségnek köszönhetik. Azért választom szeptembert, mert akkor szép idő szokott uralkodni ezeken a tengereken, az éjszakák rövidebbek s a tenger nyugodt.”

Bougainville még egy levelet kapott Auturu sorsáról következő augusztusban, melyben bejelentik küszöbönálló hazautazását. Bougainville nem említi többet könyvében - de a párizsi évkönyvek feljegyzik, hogy már oly közel visszatéréséhez, hirtelen megbetegedett s rövid szenvedés után Ile de France szigetén, utazása előtt elhunyt. Soha nem láthatta viszont a kedves Tahitit...

NEGYEDIK RÉSZ

XXIV.

Columbus végzete - a kegyvesztettség s a börtön, a rövid felmagasztaltatás után - nem minden nagy felfedezőzt ért utol. Sorsuk valóban nagyon is változatos volt, s életüknek gyakran vetett véget tragikus fordulat. Pizarro karddal kezében esett el hetven esztendőskorában ádáz testvérharcban, az általa meghódított Peru földjén - e küzdelemben a leigázott inkáknak már csak a néző szerepe jutott. Cortés - Mexikó felfedezője s leigázója - viszont aránylag békés évtizedeket élhetett meg, miután egy birodalmat rakott császárának lába elé, s még hajlott korában is részt vett egy észak-afrikai hadjáratban V. Károly oldalán. Balboát - mint írtuk - szomorú sors érte: azt az első fehér embert, aki megpillantotta a Csendes-óceán amerikai partját, lefejezték Acla piacán. Magellan a bennszülöttekkel vívott csetepatéban esett el, majdnem hasonló sorsa lett negyed évezred múlva a Föld talán leghíresebb körülhajózójának, James Cook kapitánynak.

Kevéssé kínálkozik regényhősnek olyan történelmi alak, aki élete nagy feladatát viszonylag fiatalon végzi el, hírében korán eljut a csúcsra, viszont további életéből hiányzik az új fordulat, a tragikus megoldás, mely végzetének drámai lendületet kölcsönözne.

Bougainville-t így aligha lehet „regényalaknak” nevezni; pályájának, kisvilágának történetét gyakran saját magával mondtuk el, hiszen ez a kitűnő tollú, humanista érzésű ember mindenütt, ahol megfordult, nyitott szemmel nézett körül, megőrizte, tárgyilagos felfogásával együtt, rendszerint humorérzékét is. Nem volt öntelt, csak akkor látszott harcos természete, ha ellenfelei erre rákényszerítették, egyébként inkább a „mosolygó bölcs” szerepére áhitozott. Korának gyermeke, hiszen érdeklődésének egyetemessége, „enciklopédikussága” is jellemző erre a francia társadalomra, amelyhez tartozott. Bougainville neve hozzátartozik a Föld megismerésének egyetemes történelméhez, hogy ezt ő is átérezte, azt bizonyítja terjedelmes műve, mely három esztendővel hazatérése után már napvilágot látott s a francia nemzeti hagyomány egyik hőskölteményévé vált. De Bougainville Tahiti felfedezése után még közel fél századon keresztül élt, mindenféle viszontagságokon ment át, időnként cselszövények útvesztőjébe került, majd a nagy francia forradalom alatt életéért kellett reszketnie, hogy hosszú élete alkonyán XV. Lajos egykori udvari tengerészére rámosolyogjon a könyvét olvasó Napóleon császári kegye.

Ami visszatérte után történt Bougainville-lel, alapjában véve nélkülözi a különös tragikumot, nem kínál drámai megoldásokat, mint azoknak végzete, akik uralkodók önzése, vagy a sors kiszámíthatatlan fordulata miatt elbuktak. Életének további szakasza mégis érdekes, mert Bougainville további életpályájából keresztmetszetét kaphatjuk annak a kornak, mely döntő volt Európa életében.

A „Description d’un voyage autour du monde”, mely 1772-ben látott napvilágot, hatalmas könyvsikerré vált, annak ellenére, hogy szerzője - talán kis iróniával - így kezdi művét: „...Mielőtt elkezdeném a rám bízott expedíció történetének elmondását, legyen szabad emlékeztetnem arra: e könyv célja nem a szórakoztatás; inkább a tengerészek okulására írtam...”

Majd Diderot-val disputálva - ezt írja: „...Utazó és tengerész vagyok, azaz hazug tökfilkó azoknak a kényelmes és saját fenségükbe burkolózó íróknak szemében, akik dolgozószobáik

árnyékos csendjében bölcsekednek a világról s annak lakóiról, s magát a természetet be akarják kényszeríteni saját elképzeléseik igájába. Ez bizony épp elég különös módszer azok részéről, akik soha semmit sem tapasztaltak a saját két szemükkel...”

Diderot nem késett a válasszal, s „Kiegészítés Bougainville földközi utazásához” című művében alapos kritikában részesíti hőnökét, azonban nem tagad meg tőle mégsem bizonyos dicséretet: „...A tengerészek s földrajztudósok nem nélkülözhetik Bougainville könyvét. Minden túlzás nélkül, magának az ügynek érdekében írta, ragaszkodott az igazsághoz s az egyszerűség követelményeihez. Számos idézetéből érezni lehet, hogy a szerzőnek emlékeztében éltek Vergilius sorai, vagy e művek ott lehettek poggyászában. Ez az egyetlen útleírás, melytől kedvet kaptam arra, hogy egy másik tájon is éljek, ne csak a magaméban... Bougainville ifjú évei matematikai tanulmányokban teltek el - ez pedig zárkózott, magányos életet tette fel. El sem tudom valójában képzelni, hogyan történhet, hogy az elmélkedések e csendes korszaka után valaki hirtelen kedvet kap az utazáshoz, hacsak nem tekinti úgy a tengerjáró hajót, mint valami úszó hajlékot... Bougainville jelleme és vállalkozása között még egy különbséget látok, s ez a társasági élvezetek szeretete. Igen... a szerző szereti a szépasszonyokat, a színházat, az asztal örömeit, a világi élet forgatagában jól érzi magát, éppoly szívesen tölti idejét itt is, mint a csalfa habokon, melyeken hajója oly hosszú ideig hanykolódott. Vidám és szeretetre méltó természet: valódi francia jellem, melyet egyik oldalon az integrálszámításról alkotott tanulmánya, a másikon az Utazás a világ körül határol... Kellő bölcséleti alappal rendelkezik, szilárd jellem, bátor, széles látókörű, őszinte, biztos tekintetével menten megpillantja a lényegét s kurtára fogja a szemlélődéseket. Emellett körültekintő, türelmes, minden iránt érdeklődik, szívesen tanul, szeret másoknak hasznára lenni, ért a mechanikához, a matematikához, nem szűkölködik természettudományi ismeretekben, de a csillagászatban sem...”

Ha a nagy Diderot nem mindig elnéző válaszának summájaképp ilyen jellemi összefoglalást ad Bougainville-ről, úgy bizonyosak lehetünk benne: a XVIII. századvég francia társadalmának egyik legrokonszenvesebb jelensége áll előttünk.

Ha Bougainville-nek útbeszámolójának közrebocsátásakor valóban az volt a legfőbb szándéka, hogy a tengerészeknek nyújtson alaposabb tájékoztatást a Föld eddig legismeretlenebb vidékének világáról, s nem szándékozott úgynevezett „szórakoztató olvasmányt” kiadni - úgy nem érte el egészen célját. A hivatalos hajózási körök s tengeri hatalmasságok kissé dilettánsnak tekintették Bougainville-t sorhajókapitányi rangja ellenére, s könyve nyilván nem ütötte meg - főként szárazság és pedantéria szempontjából - az előírt katonai mértéket. Hogyan is lehetne alapvető jelentőségű munka egy olyan mű, melyben a szerző annyit foglalkozik a bennszülöttekkel, nem veti meg a gúnyos megjegyzéseket a társadalom jelenlegi formáját illetően, s nem mindig kerüli a szerelmi vonatkozásokat sem.

Ám azoknak a köre, akik szívesen vesznek „szórakoztató olvasmányt” kezükbe - hatalmasan kibővült. Bougainville könyve a párizsi irodalmi piac legkapósabb olvasmánya lett egyszerre, s a matematikus, udvari ember, dragonos tiszt és sorhajókapitány, Saint Malo szigetének kolonizátora - egyszerre a legnépszerűbb írók sorába került. Voltaire, aki a legfőbb irodalmi ízlést diktálta, „Chesterfield grófjának fülei” című elbeszélésének témáját Bougainville történetéből meríti, s egy alkalommal úgy nyilatkozik, hogy - tanulni kezd már a tahiti nyelvet, mert oda készül kivándorolni. De Bougainville könyve nem rekedt meg Franciaország határainál - először az európai udvarokhoz jutott el, elvarázsolta II. Katalin cárnőt, aki e könyv alapján figyelt fel Nassaui Károlyra, de ugyanúgy arra ösztökölte II. Frigyes királyt is, hogy gyarmatosítási kérdésekkel foglalkozzék - ha már sikerül legyőznie minden közelebbi ellenségét. Egy közkönyvtárunk eredeti első kiadású példánya a „József nádor hagyatékából”

címkét hordja, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy ez a mű majdnem kétszáz esztendő előtt Magyarországra is megtalálta útját.

Itt meg kell említenünk (Benda Kálmán historikusunk közlése nyomán), hogy Martinovics Ignác, a magyar jakobinusok összeesküvésének szervezője többször is hivatkozik Bougainville-re 1790-ben megjelent politikai röpiratában, melynek ez a címe: Országgyűlési beszéd a magyar főrendekhez és nemesekhez. Itt Bougainville-t említi Columbus és Cook társaságában, mint akik a világ legnagyobb hajósai. Ugyanebben a röpiratban Martinovics többször is hivatkozik Tahiti ártatlan lakóira, annak bizonyítására, hogy ahol a jezsuita ármány nem nevelte bele az emberekbe a képmutatást, mily egészséges, természetes társadalmi rend és élet fejlődött ki. Martinovics röpiratának évében Versey Ferenc is megemlíti Bougainville-t s Tahiti lakóit - a romlatlan őstársadalom példjaképp. Ezután - tudunkkal - Bougainville neve egészen elhalványodik a magyar irodalmi köztudatban.

XXV.

Columbus mint Castilia admirálisa kelt útnak az ismeretlen világ meghódítására, ám Spanyolország hivatalos köreiben senki sem gondolta komolyan, hogy ez az „alkalmi” rang valamilyen parancsnokságra jogosítaná a király s a királynő tengeri haderejében. Kissé hasonló volt Bougainville helyzete is: XV. Lajos kegye, melyet egykoron a feledett-émlékű Pompadour sugallt, sorhajókapitánnyá tette - lényegileg azért, hogy felfedező útján, ha az sikerül, méltóképp képviselhesse királyát. Ám mihelyt visszatért, menten kétségessé vált, mit ér ez az ugyancsak „alkalmi” rang, amely inkább a Boudeuse-höz, mint magához Bougainville-hez tapadt. Megmaradhat-e valaki az annyira gögös, a nemesi előjogokra oly büszke haditengerészeti fegyvernem kötelékében, aki polgári származású s ezenfelül nem a „Garde de la Marine” főúri kadétjai közül emelkedett ki?

XV. Lajos nyilván kedvelte ezt az enciklopédikus embert, aki ha mással nem is, de egy időre mesékkel s Auturuval megajándékozta nyomorúságos s mégis ragyogó országát „cincenses”-t teremtett egy távoli mesebirodalom ígézetével, mely Venus jegyében éli természetes varázsú életét. Így a „hivatalosak” minden ellenkezését leküzdve, a király felkérte Bougainville-t, hogy „tartsa meg sorhajókapitányi rangját”, s ezzel teljesítette Franciaország pillanatnyi hősnéinek leghőbb kívánságát.

Természetesen azonnal felcsapott az intrika hulláma, a „hivatasosok” borzadva értesültek arról, hogy a kalandor matematikus és firkász újra és most már talán tartósabban behatolt krétaköreikbe. Maga Bougainville is érzi ezt, amikor így jelzi - nyilván nem minden iróniától menten - helyzetét:

„...Bizonyos, hogy én magamtól nem törekedtem volna erre a megtiszteltetésre, mely kellemtelen - s elismerem, nem egészen igazságtalanul az - egy tiszteletre méltó testületnek, ahová általában csak a Garde de la Marine csapatából szoktak bekerülni. Mennyivel inkább érdekelhettem én ki nemtetszését ennek a társaságnak, aki tisztességes polgári családból származom, s nem nemességem révén, hanem hosszú, fáradtságos munkámmal ugrottam egyszerre ebbe a méltóságba. Mégis azt merem remélni, hogy helyes volt elhatározásom, s nem fogom hibáztatni magam azért, mert elfogadtam ezt a legfőbb kegyet...”

A Garde de la Marine-t még Colbert alapította, azzal a célkitűzéssel, hogy megteremtse a francia haditengerészeti tisztikar magvát. Ám ezek a „pirosak”, ahogy skarlát ruhájukról nevezték őket, teljes egészében elhanyagolták tudományos képzésüket, s gögös, merev kaszt-szellemükben pöffeszkedve akadályozták meg hosszú időn át teljes sikerrel, hogy - az ango-

lokkal ellentétben - valaki tehetsége révén szolgálhasson ebben a fegyvernemben, mely a korai gyarmatosítások korszakában az európai politikai sakktáblán is rendkívüli jelentőségre emelkedett.

A rangkülönbség szent és mindenkinek felett való, s azok a magasabb rangú tengerésztisztek, akik kiváló teljesítményeik eredményeképp, vagy a király kegyéből parancsnokolhatnak valamely hajón, állandó kisebbségi érzéssel küzdenek, ha utasításaikat vagy fegyelmi büntetéseiket olyan alantasabb tisztekre kell kiróniuk, akik Franciaország valamelyik főúri családjából születtek. A „testületi szellem” feltétlenül a megbüntetett kadétoknak adott igazat. Emellett a „pirosoknak” nem egészen magas a moráljuk, mindenféle gyanús üzletekkel foglalkoznak, csempésznek s megfizettetik magukat, ha kísérnek és őriznek valamilyen hajókaravánt, úgyhogy a tengeri kereskedelem olcsóbbnak tartja, ha saját maga látja el magát kellő fegyverzetel.

A „pirosak” szemében egyenesen betolakodott az olyan „kék”, aki nem az ő soraikból került ki, hanem - a szárazföldi hadseregből „szemtelenkedte át magát”; ez a szempont még akkor is szerepet játszott, ha az „átminősített” valóban főúri vagy egyes esetekben akár királyi vérből eredt.

Ebbe a darázsfészekbe került Bougainville, aki nem tudott sem őseire, sem kadéti múltjára hivatkozni. Pompadour vörös szálként húzódott végig tengerészeti pályafutásán, felhánytorgatták kanadai, talán kissé könnyelmű ifjúságát, kinevezésének külső körülményeit. Életrajzírója feljegyzte ezt a megjegyzést, melyet „minősítése” tartalmazott: „...Olyan kalózféle ember, akinek csak a merészsége s arcátlansága óriási, nagy utazó, ennél fogva állhatatos hazudozó, minden erkölcsi alapelv nélkül, mohón áhítozza a karriert és semmiféle eszköztől sem riad vissza, hogy elősegítse pályafutását...”

Bougainville-nek senki sem édesítette meg helyzetét, amikor hivatásos tengerésztisztként „rutinszolgálatra” osztották be. Szerencséjére még a kanadai időkből mesterien kezelte pengéjét, s így véres párbajok során át szerzett a sértésekért elégtételt. Lényegében a haditengerészet kötelékében maradt - de több mint öt éven át, negyvenes éveinek derekán - nem kapott valamire való megbízást s így jobbára párizsi lakásában élt, irodalmi s tudományos működést folytatott. Aktív szolgálataira az amerikai háború kitörése után került sor, amikor Franciaország tevőlegesen támogatta az amerikaiak függetlenségi mozgalmát - a teljes angol hadigépezettel szemben.

Benjamin Franklin szerepe eléggé ismert abban a tekintetben, hogyan sikerült megnyerni a hivatalos francia közvéleményt: lépjen ki a formaszerű semlegességből és ne csak kereskedelmi vállalatok cégére alatt küldjön fegyverszállítmányokat Amerikába, ne csak önkéntesek hajózzanak át, mint Lafayette, hogy áldozzanak a szabadságeszmének. Így került sor arra, hogy XVI. Lajos 1778-ban offenzív és defenzív szövetséget kötött a függetlenségükért harcoló Egyesült Államokkal.

Bougainville egy kisebb hadihajó parancsnoka lesz, s nemsokára útrakelnek Estaing admirális parancsnoksága alatt, akinek ugyan eléggé ragyog a címere, de a „pirosak” soha nem bocsátják meg parancsnokuknak, hogy ő is eredetileg a szárazföldi csapatok sorából került ide. Így minden lehető módon hátráltatják hadműveleteit a nyílt tengeren, s ennek következménye, hogy a hajórajnak nem sikerül elérnie célját: az angol hajók megsemmisítését a kanadai vizeken.

Bougainville-t még egy körülmény különböztette meg a „hivatásosaktól” - ez pedig az a mód, ahogy a legénységgel bánt. A kor tengerész-történetei elég ízelítőt adnak a kilencfarkú macska rémuralmáról, a szüntelen lázongásokról, az elrettentés céljából árbocrúdra akasztott mat-

rózkodókról, a folytonos éhségről, mely ritkán érinti a tisztai kajütők lakóit. Bougainville e tekintetben már kialakult elvekkel lép fedélzetre: a Boudeuse sima, zavartalan pályája, minden matrózának hűséges szolgálata s az egész út alatt soha meg nem zavart békés légkör olyan példa volt, melyet minden más hajón uralkodó gyakorlat ellenére tűzön-vízen át meg is valósított. A tisztek soha nem kaptak más ételt, mint a legénység, este mindig táncoltak a matrózok a fedélzeten, s amikor száznegyven napi hajózás után Bostonban partra szálltak, nyugodtan jegyezhette fel naplójában: „...A legénység szenvedett, de nem hallatszott semmiféle morgás, mert a tisztek jártak elő jó példával. Minden másodnapra jutott mindenki számára egy tál leves, nem volt többé sem hús, sem kávé... Bostonba érkezve mindenki annyi vizet kapott, amennyit csak akart, ez igazán nagyon nagy boldogság hosszú hónapok után, s amint lehetett, kiküldtem legénységem egy részét azonnal a partra, egy kis földi levegőt szagolni. Száznegyven napi utazás után jut számukra ez a legnagyobb öröm...”

Bougainville azonban nem a Boudeuse-ön parancsol, s nincs módjában meghatározni hajója sorsát. Egység egy szerencsétlenül vezetett tengeri kötelékben, melyben dühöng a skorbut és napról napra szedi áldozatait a halál. Emberbaráti érzései nem hagyják nyugodni, tollat ragad s szenvedélyesen ír felettesének: „...Mélységes fájdalommal kellett észrevennem, hogy a haditanácsban soha a legkisebb mértékben sem vették figyelembe tengerészeink s katonáink ez idő szerinti gyászos egészségi állapotát - mintha nem az emberek egészsége lenne az alapja mindennemű hadműveletnek. A skorbut egyike legszörnyűbb bajainknak, ezt el sem tudja képzelni az, aki szerencséjére soha nem hagyta el a szárazföldet... a levegő a hajófenéken egyenesen döglétes, s az egészségesek is betegek lesznek tőle; akik itt fekszenek, azoknak az állapota még rosszabb, mintha már meghaltak volna. Minden segítőeszköz, melyet eddig kitalálhatott az emberiesség, hatástalan ezzel az átkozott szelekkel felkavart, örökösen háborgó tengerrel szemben. Az a hajóskapitány, aki azt ajánlotta, hogy ilyenkor a hajó nagytérmet alakítsák át kórházzá - valóban az emberek barátja, míg a Tengerészeti Tanács urait, akik ezt a javaslatot kereken elutasították, arra ítélném, hogy két évet töltsenek a zárt hajótérben egy olyan hajón, mely ott hánykolódik az Újvilág tengerének kegyetlen viharai között...”

Az egész hadjárat jórészt szerencsétlen kisebb hadműveletekre morzsolódik, az amerikai szövetségesekkel való kapcsolatok sem túl rózsásak: „Csupán egyetlen egyet imádnak bennünk: a pénzünket. Minden készletüket elképzelhetetlenül magas áron varrják nyakunkba...”

Bougainville partra száll, részt vesz a szárazföldi hadműveletekben, s most bizonyára ifjúságának kedves és hősies emlékei lengik körül. Estaing az új ideál, aki tengernagy létére elsőnek hatol fel az ostromlétrán, megsebesül, de kivívja a győzelmet. Itt, a harctéren ismerkedik meg Bougainville Lafayette-tel. Legnagyobb elragadtatásában megajándékozta az ifjú francia hőst Montcalm kardjával.

„...Könnyes szemmel csókoltam meg utoljára pengéjét - ez a kard számomra még értékesebb lesz, ha a büszke lovag fegyverét, akitől én kaptam ajándékba, ez az ifjú hős forgatja...”

A hadjárat végül is lezárul, Bougainville maga is betegen, skorbutosan tér haza. Azt írja: „Műtétnek kellene alávetni magam.” Pedig ebben az időben eléggé veszedelmes és fájdalmas mindenféle operáció.

Otthon rangemelkedés várja, de ebbe üröm csöppen: egy főrangú tisztet a ranglistán elébe sorolnak. Önérzetes, e korban valóban szokatlan hangon utasítja vissza így az előléptetést abban a levélben, melyet legfőbb hatóságához, a tengerészeti miniszterhez intéz: „...Ha főrangú családból származnék, úgy szívem szerint átengedném a rangelsőbbiséget Vaudreuil márki úrnak, akit egyébként a legkitűnőbb tengerésztisztek egyikének tartok. Minthogy azon-

ban plebejusnak születtem, e hasznos osztály tagjának tartom magam, akit hivatása állított a közszolgálatba, s szolgálatai alapján jutott magasabb rangfokra, s így nem történhetik hozzájárulással olyan arculcsapás melynek ez osztály tagjai túlonként gyakran lehetnek kitéve. Minden elégedetlenség nélkül lemondok a sorhajókapitányi rangról is... visszaveszem azt a rangot, melyet a háborúk során szereztem a szárazföldi hadseregnél, s amelyet a király kegyes volt továbbra is fenntartani számomra...”

Levele szép dokumentum maradt, melyet, úgy látszik, olvashatott barátainak s szabadkőműves testvéreinek szűkebb köre, ám a király teljesítette aligha őszinte kérését, s azt a francia tengerészt, aki nemzetéből először hajózta körül a Földet - valóban áthelyezték a szárazföldi csapatokhoz, rendelkezési állományba. Közel két éven át bizonyára kissé sértődötten vonult vissza a nyilvánosságtól, be is töltötte már ötvenedik évét; lehet, hogy nyugalmas öregségre számított, amikor egy évvel később, 1781-ben egy beteg tengerésztiszt helyére hirtelen behívták, megkapta újból a hajórajparancsnoki méltóságot s az Auguste hadihajó parancsnokságát. A főparancsnok, Grasse grófja - vérbeli „piros” volt. Nyilván ebből eredt minden következő konfliktus. A francia hajóhad kifutott a Caraibi-tenger vizeire, ott megütközött az angolokkal; az első tengeri csata komoly győzelmet hozott, ebben Bougainville mint a Terrible hadihajó parancsnoka vett részt. Az admirális zárójelentésében így emlékezett meg róla: „...A nap győzelméből Bougainville-t illeti az oroszánrész, mert ő vezette az elővédet s személyesen is harcolt a Terrible fedélzetén.”

A kezdeti diadalt azonban súlyosan beárnyékolta az 1782. májusi San Domingó-i tengeri ütközet, melyben a franciák nemcsak féltucatnyi hadihajót vesztek, de magát Grasse tengernagyot is elfogták az angolok, miután megsebesült hajója fedélzetén.

Az admirális minden keserűségét ez alkalommal Bougainville-re összpontosítja: „A vereséget nem erőink inferioritásának, hanem egyik tisztem pipogya magatartásának rovására kell írnom.” Egy év múlva a tengernagy kiszabadult, s tengerészeti törvényszék ült össze, hogy megállapítsa a csatavesztés okát és következményeit. Grasse grófja emlékiratot szerkesztett, melyben Bougainville-t tudatlansággal s gyávasággal vádolja - pontosabban azzal, hogy félreértette a zászlóshajóról kiadott jelzést s visszavonult az ütközetből, holott tovább kellett volna harcolnia. Bougainville-t a törvényszék felmenti, ő maga azonban tovább harcol igazáért s döntőbírónak korábbi riválisát, Vaudreuil márkít kéri fel, aki nyilvánosan megállapítja, hogy a jelzés, melyet Bougainville hajója kapott, kétségtelenül visszavonulási parancs volt. Ugyanakkor hitet tett a „kék” parancsnok mellett, aki „Auguste hajójával nyolc angol hajó tüzét állta, önként vállalva e hősiességet, csak azért, hogy fedezhesse a Northumberland-et, s ez ragyogó bizonyága az Ön hősiességének...”

Grasse s Bougainville között az ellenségeskedés annyira kiélesedett, hogy magának XVI. Lajosnak kellett közbelépnie. A nagy francia forradalom kitörése előtt alig néhány esztendővel Grasse-ot „számúzta birtokaira” s Bougainville-nek további intézkedésig „megtiltotta az udvarnál való megjelenést”.

XXVI.

Bougainville magánélete eddig nem sokban különbözött azokétól, akik akár Párizs forgatagában, akár tengeren vagy katonasorban élik kissé hosszúra nyúlt legényéletüket. Ám az öregkor lassan közeledett, Bougainville betöltötte az ötvenedik esztendőt, amikor kénytelen volt a már említett fenyegető műtétet - koponyalékelést - elvégeztetni. A hosszú nyúlt lábadozás hetei alatt nővérenek vidéki otthonában egy húsz esztendő, magas, vékony, hajlékony lányt ismert meg. Maga a leány, Flore de Longchamps mindkét ágon tengerészcsaládból származott,

apja egy tengeri ütközetben esett el, fivére is tengerésztiszt volt - „piros” a javából... Az ötvenéves Bougainville nem sokáig védelmezte hosszú legényéletének szabadságát, hanem hamarosan kapitulált, hirtelen szerelemre gyulladt a lány iránt, akit a korabeli emlékiratok úgy jellemeznek, mint az egyik legszebb társaságbeli hölgyet. Bougainville már újból visszanyerte egészségét, így rugalmasságát, vállalkozókészségét is. Ezenfelül a Voyage autour du Monde szerzőjének glóriája is díszítette, s mindaz a legenda és mendemonda, mely ennyi vállalkozás s ily hosszú közélet után körüllegte. Az irokéz lány barátsága, s a tahiti nők varázsa ugyanúgy hozzátartozott a bougainville-i „mondakörhöz”, mint azok a sikerek, melyekkel a párizsi társaságban s színházi világban büszkélkedhetett.

Így történt, hogy még 1780 végén Bougainville örök hűséget esküdött a nála három évtizeddel fiatalabb Flórának. Utána került sor a meglehetősen balsikerű caraibi-tengeri vállalkozásra. Bougainville, miután megkapta a haditörvényszék felmentő ítéletét, s lemondott az udvari szereplés kétes előnyeiről, a családi életnek akarta szánni férfiéletét, annál is inkább, mert házasságukból két fiú is született. Még egyszer válaszút előtt állt, hogy megismételje földközi utazását - méghozzá azzal a céllal, hogy kikutassa a Déli-sark vidékét. Ám a francia kincstár ebben az időben már aligha volt abban a helyzetben, hogy gondoskodhatott volna ily komoly, tudományos vállalkozás anyagi fedezetéről, az expedíciót elhalasztották - a Bastille bevételének évére...

Bougainville hatvan esztendő, amikor a sors különös véletlenje folytán végignézi nemcsak a XVIII. század záróéveinek, de az európai történelemnek is egyik legnevezetesebb, korszakot határoló eseményét - a Bastille bevételét ama nevezetes „quatorze juillet”-n. Helytelen lenne a racionalista gondolkodót, a szabadkőműves polgársarjat, az arisztokratákkal keményen szembe forduló enciklopédistát úgy ábrázolni, mint aki ebben a nagyszerű s hatalmas forradalmi jelenetben már megvalósulni látja élete s ifjúsága nagy ideáljait.

Bougainville a régi rend embereként született, annak szabályai szerint igazította - mást aligha tehetett volna - életét s pályáját. XVI. Lajos királyságának utolsó éveiben visszavonult a közszeretlétől, családjának élt (legkisebb, harmadik fia alig egy esztendő volt), emlékeit gyűjtötte s hátralevő idejét nyilván inkább az írás mestersége foglalta volna le. Visszautasított egy diplomáciai küldetést is, mely Oroszországba szőlította volna.

A véletlen Párizsba vezette július tizennegyedikén. Csak annyit tudunk, hogy másodmagával nézte végig a nép spontán, hatalmas felkelését, de nem maradt nyoma annak, hogy Bougainville lelkében mi mehetett végbe, amikor ezeknek a történelmi eseményeknek tanúja lehetett. XV. Lajos udvari embere volt, ahhoz a humanista körhöz tartozott, mely elítélt minden vérontást, egész katonai s tengerészeti pályája bizonyítja: irtózott attól, hogy „kegyetlennek” tekintsék. Bizonyára aligha ismerte ki magát ezekben a napokban, új eszmék között, melyeket olyan emberek képviseltek az ő szemében, akik legalább egy nemzedékkel ifjabbak voltak a hajlott korú felfedezőnél. Új osztályok születtek - szinte órák alatt, szeme előtt, az udvar fénye egy pillanat alatt kialudt, a fény városát felszántotta a születő új világnak számára alig érthető szenvedélye.

Hazamegy falujába, igyekszik a közelgő télben biztosítani övéi sorsát. A két ágyút, melyet XV. Lajostól kapott ajándékba - a község hadicélokra elrekviráltatja.

Nyilvánvalóan ebben az időben nem volt már különösebb személyi ambíciója, amikor falusi magányában még elérte a rettegés és remény között ingadozó XVI. Lajos kérése: vegye át a Brestben állomásozó francia hajóraj parancsnokságát. Egykori parancsnoka s barátja, Estaing tengernagy, egykori „kék” minőségében párizsi politikai szerepre vágyott, a „mérésékeltek” csoportjában, így az ő tanácsára Bougainville-re esett a választás.

Nem tudott kitérni az ily zavaros időkben nem túlságosan könnyű megbízás elől, s nyilván már alig emlékezett arra a méltánytalan királyi döntésre, mely őt eltávolította a versailles-i udvartól - így haladéktalanul Brestbe, új állomáshelyére utazott. Itt először szabadkőműves testvéreinél tájékozódott a politikai légkör tekintetében, de azt találta, hogy a páholyokban éppen olyan éles politikai küzdelem dúl, ugyanolyan ambíciók kerülnek felszínre, mint magában a városban, a hajóhadnál vagy akár Párizsban. Brestben valóban elég kétségbeejtő helyzetet talált. Elődei sorban lemondtak, mint egykori „pirosok”, nem kívánták szolgálni azt a királyt, akinek napról napra gyengült a hatalma. Pénz eleinte kevés volt, majd egyre szaporodott - de egyre nagyobb arányokban vesztette értékét. A fegyelem meglazult, a tengerészek szökdöstek, s amikor Bougainville felvonatta parancsnoki zászlaját 1790 novemberében a Majestueux csatahajó árbocára - alig hihette, hogy ezzel a hajórajjal eredményesen tud küzdeni régi tengeri riválisai, az angolok ellen. Röviddel utóbb visszaállítják régi fényében a tengernagyi méltóságot, s Bougainville talán az utolsó, aki még a király aláírásával kapja meg ezt a kinevezést. Admirálisnak lenni a bresti kikötőben?... Tollat ragad, régi szokása szerint, s mint annyi évvel azelőtt, most levelet intéz az új tengerészeti miniszterhez: „...Az a katonai fegyelem, a »szent« disziplína, mely nélkül különösen a tengeri haderő nem tud létezni - egyenesen megsemmisült. Vezető tábornok hogyan is működhetnék eredményesen, ha nélkülöznie kell munkatársait, s én bizony itt hiába keresek olyanokat, akik szerencsésen egyesítik magukban az elméleti felkészültséget a harci tapasztalatokkal... Számomra a legszomorúbb, ha utolsó éveimet nem szentelhetem egészen hazámnak s nem fejezhetem be úgy pályafutásomat, ahogyan megkezdtem...”

Így elutasította magától az admirális rangját, s ugyanúgy nemet mondott, amikor XVI. Lajos tengerészeti miniszteri tárcát kínált neki.

Elérkezett 1792 nyara. A szabadkőműves, az egyenlőség társadalmi bajnoka megdöbben, amikor a király szökéséről értesül. A véletlen odavezeti július 10-én a Tuilériákba s tizedmagával igyekszik fedezni XVI. Lajost, amikor beszorítják egy ablakmélyedésbe. Vajon megismerte-e a tehetetlen XVI. Lajos ezekben a válságos pillanatokban - ki az az idős férfi, aki, miután összes udvaroncái elhagyták, az egyedülálló férfi védelmére kel?

E párizsi napok után úgy érzi: biztonságosabb a falu magánya, s a Konvent Párizsából hazautazik, annál is inkább, mert hiszen ez a főváros már csak veszélyeket rejt számára, s szinte napról napra kevesebb a régi barát.

Ám falujában, Coutances-ban is készül a túslista, s erre a „régikori bajnoka”, Bougainville admirális is rákerül. Fogsága nem lehet különösebben szigorú, mert családja bőségesen látogatja, legkisebb, ötéves kislánya cipője talpában hozza be az étellel együtt felesége bátorító leveleit, melyek ma is megvannak még a családi levélgyűjteményben.

Az idős ember elsősorban még mindig fiatal feleségét félti, s börtönéből azt tanácsolja: az asszony szálljon hajóra, s utazzék egy távoli barátjához, Saint Malóba, ahol senki sem ismeri őket. A kalandos vállalkozás sikerül: Flóra asszony férfiruhát ölt, majd hogyanem utánozza az egykori Barét, mert őt is csak magas termete s mindenekelőtt erős ökle menti meg attól, hogy a fedélzeten a matrózok fel ne fedezzék kilétét. Bougainville-né szerencsésen eljut Saint Malóba, s ott régi összeköttetései segítségével eléri, hogy férjét is szabadon engedik. Így kiszabadul s némi viszontagságok után megérkezik családjához, ahol igyekszik teljes visszavonultságban élni, senki sem ismeri. Ám ugyancsak a családi történethez tartozik, hogy ezekben az években a már közel hetven esztendősen Bougainville-nek még egy negyedik kislánya is születik.

Coutances lakói nyilván kárpótolni szeretnék a börtönért a község legismertebb lakóját, mert a választókerület lakossága úgy határoz, hogy Bougainville-t küldi be 1799-ben a törvényhozó testületbe képviselőjéül. Nincs bővebb adatunk arról, miként töltötte be ebbéli minőségét Bougainville, akinek félkézzel védekeznie kellett a felesége ellen indított perben is: az asszonyt azzal vádolták, hogy éjszakánként a tengerparton fényjeleket ad le a Yersey szigetén meghúzódó royalistáknak... Mindenesetre a talán még mindig szép Flóra, alig titkolt érzelmeivel épp elég bajt csinál férjének, aki már jobban érezte magát Párizsban, a Directoire számára barátságosabb légkörében. Amikor valami változás készült a tengerészeti miniszter pozíciójában, vagy a hajóhad újjászervezéséről esik szó - visszaemlékeztek a közöttük élő, még igen ruganyos „nagy idők tanújára”, akinek tapasztalataival senki sem mérkőzhetett.

Az Ötszázak Tanácsának bizottsága így öt jelölte miniszternek, s néhány szavazattal maradt le győztes riválisa mellett, akit azonban gyorsan elsodort az események szele.

A francia sors kereke újból fordul egyet, s a Konzulátus korának egyik téli estéjén Talleyrand szűkebb baráti köre számára politikai vacsorát rendez. Házában egyetlen összejövetel sem lehet határozott célok nélkül, s a beavatottak tudni vélik, hogy a mai vacsorára azért került sor, mert az Első Konzul kíváncsi az öreg tengeri hősre, személyesen szeretné megismerni Bougainville-t, akit a házigazda életének távolabbi korszakából jól ismer.

Bougainville négy évtizeddel később Bonaparténál - s abból a módból, ahogy Talleyrand fogadja, már érezni lehet: az első konzul hímezett frakkját nemsokára felcseréli a császári paláستtal. Napóleon egyéniségére jellemző az emberek gyors, éles megítélése, a sebes, oda-vetett, lényegbevágó kérdések, a témába való tökéletes belemerülés; Talleyrand idős vendége még mindig feltűnően impozáns férfi, aki megőrizte teljes szellemi képességét. Napóleon a vacsora végén Talleyrand belsőbb kabinetjébe kéri. Milyen az első közvetlen szó, amit ez a két ember válthat egymással? A feljegyzések megörökítik: Bonaparte azzal kezdi: Brienneben, kadét korában mohón falta a Voyage autour du Monde-ot, s hogy ezt bizonyítsa, hibátlanul felmondja egy-két részletét. Elképzelhető, mily öröm ez az öreg hajósnak, amikor az első konzul szájából hallja fordultatos, régi textusait. Ez a múlt, de Napóleon gyorsan, pontosan rátér a jövőre: mi a hibája a jelenlegi francia tengerészetnek, hogyan kellene segíteni a bajokon, milyen intézkedéseket javasol ebben a tekintetben Bougainville. Most már nem a letűnt idők tanúját szemléli oszló dicsőségében a feljövő új csillag, hanem két államférfiú beszélget egymással. A következő téma - a francia gyarmatok helyzete, sorsa, lehetősége. Az első konzul megjárta Afrikát, megszerezte első „tengeri sarkantyúit”, s érzi, hogy van a távolságok s a távoli vállalkozások lehetőségei iránt. Hirtelen kérdés: hol ásta el azt az érclapot, melyre rávéste, hogy a Boudeuse kapitánya s legénysége őfelsége a legkeresztényibb király, XV. Lajos nevében birtokába vette Új Cytherea, más, ősi nevén Tahiti szigetét? Vajon hagytak-e hasonló dokumentumot a szép szigeten Wallis tengerészei is? S ha a sors megengedné a franciáknak (lehet, hogy ez már csak udvarias kérdés), hajlandó lenne-e Bougainville újból hajóra szállni s elvezetni a csendes-óceáni térségeken Tahitiba egy új francia hajórajt?

Milyen lehetett ez a téli este, amikor Bougainville hazatért Talleyrand vacsorájáról? Gondolt-e valóban arra, hogy a sors még megadhatja számára: utoljára, hetvenöt esztendőskorában tengerre keljen?

Az új expedícióból nem lett semmi, de Napóleon nem feledte el Bougainville-t. Már korábban - a Directoire alatt - kinyílt előtte a Francia Akadémia kapuja. Ez volt talán a legnagyobb tisztesség, melyre Bougainville egy életen át vágyakozott: megkapta fivérének egykori karos-székét. Majd a császárság első éveiben az Akadémia fizikai és matematikai osztályának elnöke lesz; Napóleon mint első konzul tengerügyi nyugdíjat biztosít számára.

Életében tulajdonképp hetvenhét éves korában éri az első komoly csapás - fiatal felesége, akit második fiuk tragikus halála megtör, hirtelen befejezi életét. Fiai szétszélednek a világba: a legidősebb némileg átveszi apja hivatását, s mint tudományos megfigyelő egy spitzbergai expedícióban vesz részt, a harmadik fiú a szárazföldi hadseregben harcol, a legfiatalabb - udvari szolgálatba kerül. A csapás hirtelen jött, s Bougainville-nek egyedül kell leélnie még hátralevő éveit. Feladja fényesebb szállását, egyszerűbb, puritánul berendezett lakást bérel Párizsban. Napóleon kegye újra és újra édesíteni kívánja öregségét: szenátorrá teszi, grófi címet ad neki, magas tisztséget a Becsületrendben. Bougainville ül szállásán s egyik fiának vagy titkárának diktálja emlékiratait, melyeket soha nem tud már befejezni.

A halál szelíden, csendesen, nyolcvankét éves korában közelít. Úgy tudják, szereteteinek csak arcképére pillanthatott utolsó pillanataiban; az emberbarát, a nagy utazó egyedül maradt...

Temetését a császárság egyik legfényesebb esztendejében, 1811 szeptemberében rendezték - hatalmas állami pompával, melyben a napóleoni világrend minden szertartása érvényesült. A Szenátus elnöke búcsúztatta, s a korabeli hírlapok megőrizték ennek a sírbeszédnek szövegét:

„...Bougainville fél évszázada fogadta változó kortársai tiszteletét és hódolatát. Mától kezdődik számára az a megtiszteltetés, mellyel az utókor veszi körül. Tudjuk róla, hogy alig két évtized múlt el felette, amikor már tudományos munkáival kiérdemelte a mesterek dicséretét, s egy francia lovaghoz méltóan nem sokkal később - megszerezte vitézségéért első érdemrendjét, melyet haláláig büszkén viselt. Hajója kevéssel utóbb kiszállt a végtelen tengerekre, igyekezett megközelíteni új földeket, dacolva a sziklazátonyokkal, nem riadt vissza a sarki hidegtől, sem az Egyenlítő tropikus forróságától, versenyre kelt Magellannal a félelmes Szorosban, felderítette ugyanannyi merészséggel, mint elővigyázattal a világ ötödik részét, mely épp őáltala lett ismeretessé. Új csillagképeket fedezett fel, éppúgy, mint új földeket, s hódolásra kényszerítette a nagy óceánt azon a címen, hogy egyike volt annak a kevés hajósnak, aki körülhajózta a Földet - s visszatért.

A történelem feladata, hogy kijelölje Bougainville helyét a tudományban, a hajózás történetében s a francia tengerészet hagyományaiban. Hűséges barátai már e pillanatban könnyesen emlékeznek meg jóságáról, örökös áldozatkészségéről s szellemének varázsáról - mert mindez szintén jellemvonásai közé tartozott...”

XXVII.

Ausztráliába - lehet, hogy csak a mesék világából - elsőnek 1503-ban érkezett Gonville úr (mai földrajztudósok inkább úgy vélik: Madagaszkárra vetette a vihar), egy század múlva Quiros szállt partra Espiritu Santo szigetén - melyet az ismeretlen földrész szerves darabjának tekintett. Magát a szorosán vett kontinenst a holland Dove hajó érintette először, mely behatolt Carpentaria öblébe. Újabb fél század telik el, míg jórészt hollandok - akik Jávából indulnak el - feltérképezik az ötödik földrész nyugati partját s elhozzák az első híreket Ausztrália nemzeti állatáról, a kengururól.

1665-ben a németalföldi térképészek már megrajzolják a nyugati part egész vonulatát s Új-Hollandiának nevezik el mindazt, amit a kontinensen térképeik megörökítenek.

A XVII. század negyvenes éveiben Tasman Németalföld kormánya nevében birtokába veszi a mai Tasmaniát, kitűzi hazája lobogóját, csak éppen nem alapít gyarmatot rajta, s így e kolóniákat gyűjtő kor nemzetközi fogalmai szerint a „jogcím” később nem érvényesíthető, hiszen a hollandok „nem települtek le” a felfedezett földön, éppúgy, mint Quiros sem az Espiritu Santón... a Salamon-szigeteken.

Láttuk, hogy Bougainville számtalanszor hivatkozik még Quiros feljegyzéseire, térképeire, amikor az ismeretlen vizeken halad. A francia hajós megfigyelései messze előre vitték az ausztráliai szigetvilág megismerését, de ebben talán őt is felülmúlta a legismertebb óceániai felfedező, *James Cook* kapitány.

A negyvenéves Cook 1768-ban kapja meg a 368 tonnás *Endeavour* hajó parancsnokságát s ugyanakkor az utasításokat is. Elsősorban a Venus bolygó pályáját kell megfigyelnie a déli félgömbön, ezenfelül „megállapítandó, hogy a földgömb déli részének még kikutatatlan része egyetlen hatalmas tenger-e, vagy rejt magában szárazföldet?”

Harrison mester már megkapta a kronométer műszeréért az admiralitástól a 10 000 fontot, de Cook hajóján, mely oly hosszú útra indult, néhány év múlva sem volt kronométer, melynek segítségével megállapíthatta volna a földrajzi hosszúságot. Nem követi mindenben Bougainville útját, melyről aligha tudhat, nem merészkedik be a Magellan-szorosba, hanem a Hornfokot megkerülve ér 1769 elején a Csendes-óceán vizeire, s április első napjaiban tűnik fel előtte Tahiti gyönyörű partvonulata. Cook a Matavai-öbölben vet horgonyt, őt is oly örömmel fogadják a szigetlakók, mint először Wallist, majd Bougainville-t. De mi lehetett véleménye a derék Eretinek, amikor az angol katonák és tengerészek nem kértek külön engedélyt arra, hogy partra szálljanak - hanem Venus fokánál „csillagvizsgálót” s ennek biztosítására „erődöt” építettek. Cook mintegy négy hónapig maradt Tahiti szigetén s a legfőbb megfigyeléseket a Venus pályáját illetően az 1769. június 3-i csodálatosan csillagos, felhőtlen éjszakán tette meg, még hozzá oly módon, hogy három megfigyelőcsoport dolgozott a szigeten - egymástól függetlenül.

Ami idő maradt a megfigyelések s azok feldolgozása között - Cook s társai Tahiti szigetének felkutatásával, s ma úgy mondhatnánk, „néprajzi” érdeklődésük kielégítésével töltötték. Cook távolról sem volt olyan mosolygós humanista, mint Bougainville, akinek emlékével e szép szigeten lépten-nyomon találkozott, de a kor fogalmai szerint ő is igen emberséges parancsnok lehetett, s utasításai között szerepel, hogy a „bennszülöttekkel a lehető leghumánusabban” szabad csak érintkezni.

Cook hajóján egy Banks nevű, kitűnő természettudós foglalt helyet, aki emellett szabad idejében szenvedélyes folklorista is volt. Ennek köszönhető, hogy ő hagyta hátra a legrészletesebb feljegyzéseket Tahitiról, még paradicsomi állapotában, megőrizve a szigetlakók szertartásainak minden emlékét.

Banks naplójából, persze, szintén nem hiányoznak a különös részletek: így a természettudós, hogy pártfogoltjai tetszését megnyerje, ugyanúgy öltözött, mint ők, s szénnel és vízzel besötétítette arcát és testét, hogy hasonlítson testszínében is a tahitibeliékhöz. Természetesen ő sem fogy ki a tahitiak ügyességének dicséretéből, ami csodálatos tolvajló-művészetüket illeti. Egy vacsorán magának Banksnek burnótos szelencéjét, egy másik tisztnek látcsövét emelték el, Cooknak párnája alól kicsenték harisnyáit, holott ébren feküdt ágyában, s megisméltődött az őrszem muskétájának elorzása is. Úgyszólván mindenkitől mindent elloptak; nagyrészt persze visszakapták, de egy igen értékes hajózási műszert soha többé nem lehetett fellelni.

A kedves Oberea királynő, aki udvarával annyira elbájolta Bougainville-t, úgy látszik, Cook partraszállásának évében már nem uralkodott. Helyette egy fiatalembert, akit szolgálai háton vittek, neveztek az egész sziget királyának. Cook inkább két helyi főnök barátságára támaszkodott. György angol király születésnapját hagyományos bankettel ülték meg az angolok, s a tahiti előkelők is ürítették poharukat a távoli uralkodó egészségére, akit ők „Kilnargo”-nak kereszteltek el a King George-ból. Az egyik főnök tévedésből elnyelte egy tubákos szelence

tartalmát, s a nikotinmérgezés minden jele mutatkozott rajta, míg kérésére nem könnyített állapotán a hajóorvos.

Ami a szerelmet illeti, az angol matrózok igyekeztek a talán tüzesebb vérű franciák nyomdokaiba lépni. Mint ajándék a hölgyek részére - kialakult a szög- valuta. Cook naplójában többször is felbukkan az a részlet: mily nehéz biztosítania a szögműszereket matrózai ellenében, akik minden lehető módon megdézsmálják a raktárt, mert erre csábítják őket a „tüzes szemű szép fiatal lányok”.

Amikor az angol parancsnok elvégezte a csillagászati megfigyeléseket, Tahiti térképének pontos megrajzolása érdekében körülhajózta a szép szigetet s több helyen kikötött. Több helyen találkozott, persze, Bougainville látogatásának nyomaival, így szigetlakók jöttek hozzá, hogy köszörműlje ki azokat a baltákat, melyeket még a franciáktól kaptak. Különösen felkeltette figyelmét az a hatalmas, templomszerű kőépület, melynek eleinte nem tudta rendeltetését. Később megállapították, hogy Oberea királynő és férje építették ezt elhunyt gyermekük tiszteletére - s lényegében ez volt a sziget királynője bukásának oka: oly mértékben vette igénybe a munkához alig szokott tahitibeliakat, hogy azok végül is fellázadtak, megtagadták az engedelmisséget s elkergették Obereát. Állítólag rovására írták azt is, hogy az ő uralkodása idején dördöltek el először Tahiti vizein fehér emberek ágyúi.

Cook sokat foglalkozik a bennszülöttek vallásával, de nem tud ő sem ebben a tekintetben tiszta képet alkotni. „A vallás misztériumai bizony meglehetősen homályosak, s az sem tud kiigazodni belőle, aki hivatásszerűen foglalkozik ezzel.”

Miként a derék Auturu, úgy bizonyos Tupia nevű főnök is jelentkezett európai utazásra. Banks kíséretébe osztották be őt és vele utazó szolgáját. Tupia ezenkívül pap is volt s bizonyos szertartásokat végzett a hajón, de legnagyobb hasznát akkor vették, amikor e részben ismeretlen szigetvilág térképezéséről volt szó. Nem kevesebb, mint százharminc szigetet ismert s nevezett meg, Cook térképét az ő közlései, megfigyelései alapján készítette - Tupia megértette a kartográfia értelmét s segítette a hajóstiszteket abban, hogy megörökítsék a Társaság-szigetek minden egységét. Hogy mi lett Tupiából - azzal adósunk marad a krónika...

Augusztusban hagyja el Cook a békés szigettengert, hogy megkeresse Ausztrália ismeretlen partvidékét. Az öblöt, ahol 1769-ben leeresztik az Endeavour horgonyát, a Szegénység öblének nevezi el. Három heti hajózás után jut el Cook Ausztrália keleti partjainak közelébe. Itt találkoznak először a kontinens bennszülött népével: olyan törzsszel, mely ügyet sem vet a kikötő fehérekre. Nem érdeklődnek semmi iránt, nem óhajtanak jó barátságot teremteni, de harcba sem elegyednek velük. Viszont olyan fegyvert látnak a bennszülöttek kezében, mely eddig ismeretlen volt a föld többi népeinek fegyvertárában. Ez a bumeráng, a sarlószerű formában hajlított, metsző élű faszerszám, mely parabolikus röppályáján váratlan oldalról támadja áldozatát, s visszatér gazdájához, ha nem találja el a célt. Az angolok felé is hajítottak ilyen bumerángokat, mire a tengerészek levegőbe lőttek, de a puskatűz a legkisebb hatást sem váltotta ki: az ausztráliai bennszülöttek - mindmáig őket tartják a föld legprimitívebb őslakóinak - ügyet sem vetettek minderre. A bennszülöttek kevés lehetőséget nyújtottak a „tanulmányozásra”, annál gazdagabb volt a növényvilág. Banks elragadtatása nem ismert határt s az ő kérésére viseli e szép öböl mindmáig a Botany Bay nevet.

1788 januárjában - itt, a Botanikus-öbölben alapítják meg az ötödik földrész első angol gyarmatát. Ausztrália történelme a fehér ember számára ezen a napon kezdődik el. De talán nem érdektelen megjegyezni - kik is voltak az első „telepesek”? A csendes-óceáni gyarmatosítók vasbéklyóit akkor oldták le, amikor a csónakokból az ismeretlen partvidékre léptek: Anglia *fegyenceit* küldte ide, akiktől nem éppen kesztyűskezű igazságszolgáltatása segítségével egy-

szer s mindenkorra meg akart szabadulni, s mégis úgy, hogy talán némi hasznukat is vegye. A gyarmat első „kormányzói” tengerésztisztek voltak, akik vaskézzel fegyelmezték az első telepeseket, habár lehetőséget nyújtottak nekik anyagi vonatkozásban arra, hogy némileg emberi körülmények között kezdjék el honalapító munkájukat.

Abban az esztendőben, amikor az első fegyencszállítmány kifut az anyaországból a végtelen távoli partok felé, egy másik nevezetes francia utazó, *La Pérouse* indul el, elsősorban azzal a céllal, hogy megkeresse - a Salamon-szigeteket. Amikor a Horn-fokot megkerülve eljut Samoán át Új Dél-Walesbe, itt nyomára bukkan a gyarmatosító angoloknak. Ám *La Pérouse* elsősorban tudományos észlelésekre vállalkozott, maga Cook is a legnagyobb tisztelettel nyilatkozott róla - nyilván ennek köszönhette, hogy az angol-francia nyílt ellentétek évtizedében minden összeütközés nélkül hagyhatta ott Ausztrália kontinentális partjait s elhajózott a Salamon-szigetek felé, melyeknek helyét már megtalálták az otthoni térképrajzolók, csak éppen a végtelen óceán nem akart engedelmeskedni elképzeléseiknek. 1788 februárjában hagyta el az ausztráliai partokat s emberi szem nem látta soha többé *La Pérouse*-t, ezt a kiváló tudóst, embert, felfedezőt. Alakja, hajója, pályája három hosszú évtizeden át rejtély maradt. Ő volt talán - különös módon - az egyetlen nagy felfedező, aki hullámsírban lelte végzetét. Santa Cruz szigetének egyik nyúlványán harminc év múlva találták meg a korallszirtek körül fregattjának tört darabjait...

A franciák 1791-ben expedíciót küldtek ki *La Pérouse* felkutatására. A vezető, *Entrecasteaux* ugyan soha nem jutott *La Pérouse* nyomára, de azokban a hónapokban, amikor Párizsban diadalmaskodott a forradalom, kétséget kizárólag megállapította a Salamon-szigetek pozícióját, nyomról nyomra követte Mendaña egykori feljegyzéseit s megfigyeléseit, melyeknek nagyrészt elismerte helyességét - térképén újból helyreállította a spanyol elnevezéseket... Ám őt is elkapta a háború szele, s ez a felfedező, akinek nevét ma egy szigetszoport hordja - Jávában holland fogságba került.

Mint élő anakronizmus szerepel a XVIII. század utolsó éveiben elindított nagy vállalkozások között az a spanyol expedíció, melyet Alessandro Malaspina, egy olasz tengerész vezet. Ennek nem volt kevesebb célja, mint hogy érvényt szerezzen - pontosan három évszázad múlva - annak a pápai döntésnek, mely Tordesillasban Spanyolország s Portugália között felosztotta a földgömböt. A spanyol hajók bebarangolták a csendes-óceáni vidékeket, eljutottak Új Dél-Walesbe, Új-Zélandba, pontosan feltérképezték a Tonga-szigetszoportot s így jutottak 1794-ben vissza Spanyolországba. Ha nem is sikerült az egykori spanyol tengeri nagyhatalom visszaállítása az ötödik kontinens térségében - ennek az expedíciónak eredményei is rendkívül sok értéket jelentettek a tengeri tudományok szempontjából.

Az első hajók, melyek az angol fegyenceket szállították, még abban a veszélyben forogtak, hogy a megláncolt „gályarabok” valamilyen módon kiszabadulnak, s őfelsége hadiflottájának valamelyik egységére felvonják a halálfejes fekete lobogót - mint ahogy az egyébként meg is történt. Ám a botanikus-öbölbeli gyarmat alapításától 1800-ig eltelt tizenkét év alatt a lakosság száma harmincezerre szaporodott - ennek háromnegyedét egykori fegyencek alkották. A többi katona volt, nagyon kevés szabad polgár vállalkozott arra, hogy ilyen messzi tájakon keresse boldogulását.

A legnagyobb jelentőségű esemény volt 1803-ban a finomgyapjas juhok tenyésztésének meghonosítása, ez alapozta meg a jövőendő Ausztrália jólétét s a fegyenctelepek jobb lehetőségeit. Melbourne, az első nagyobb város a XIX. század első harmadában hatezer lakost számlál. Két évtized telik el újból ebben az úttörő munkában, mígnem egy szép napon egy volt kaliforniai aranyásó Bathurs közelében, a hegyvidéken megleli az első aranytelért. Alig néhány hónap leforgása alatt világszerte kitör az „ausztráliai aranyláz”. Ami után egykoron

Balboa esengett, amit Mendaña és Quiros remélt: feltárultak az „Új Peru” kapui s három évszázaddal az első csendes-óceáni utazók kísérletei után a szárazföld számos helyén olyan bő aranyércekre akadtak, melyek fölülmúlták az addig ismert bányák jövedelmezőségét. Egszerre feltartóztatlan népvándorlás indult el Ausztrália partjai felé, ennek jó része kalandorokból, homályos egzisztenciákból, az élet hajótöröttjeiből áll. Kínából is - hetenként - hajók indultak el, melyeknek mindegyike kétezer „sárgaembert” tesz partra a kikötők valamelyikében.

Ausztrália fehér lakossága minden politikai szervezetét felhasználja, hogy ezt a beözönlést meggátolja, megakadályozza, hogy az ötödik földrész arca rövidesen „sárgává” változzék. A kínaiak ugyanis mérhetetlen igénytelenségükkel és szorgalmukkal, de takarékoságukkal is felülkerekednek azon a fehér emberfajtán, melynek alapkarakterét az emberiség legkalandosabb részéből verbuvált aranyásók adják meg. Az ausztráliai szövetséges államok minden módon védekezni igyekeztek ez ellen az „ázsiai”-nak mondott beszivárgás ellen, de rendszerint eléggé köntörfalazó formában. Így azt a rendelkezést hozták, hogy csak olyan személy szállhat partra Ausztráliában, aki a „bevándorlást ellenőrző polgári tisztviselő tollbamon-dására ötven szót le tud írni valamely előírt nyelven”.

Külön problémát okozott a nő-kérdés: Ausztrália elnéptelenedéssel fenyegetett. Hiszen az egész földrész első lakosstruktúrája már a „fegyenctelep” volt, nem önszántukból kivándorló telepes családok tömörülése. Így az egyes ausztráliai szövetségben tömörült államok egymással versenyezve indították el főként az óhazából legfontosabb importjukat - a nő-behozatalt. Mindenféle kedvezményt, ingyenutazást biztosítottak házasságra alkalmas nők számára, ha hajlandók Ausztráliába kivándorolni s ott - úgyszólván hatósági segédlettel, nem sok válogatás után - valamelyik úttörő polgár „életét bearanyozni”.

Mi történt az őslakókkal? A kontinensen s az óceániai szigetvilágban? Különös módon az ötödik földrészen egyetlen sűrűbben lakott helyen találtak a fehérek valamilyen életformára. Ez a hely - Tahiti volt. A Társaság-szigetek e területre nézve nem nagy földdarabja, az óceán kellős közepére került sziget. Talán más szigeteken is alakultak nagyobb törzsi központok, talán - ha írott szót ismertek volna - történelmükről is számot adhatott volna a tudomány.

A gyarmatosítások végtelen láncolatában - Balboától a legutolsó XIX. század közepei belső-ausztráliai fölfedezőig - könny, szenvedés, vér szegélyezi a felfedezések históriájának lapjait. Üveggyöngyökért disznót ragadtak el a fehér hajósok, néha egy-egy kisfiút, lányt vagy „főnököt” mutatópéldánynak. Hányszor dörögtek ágyúk s muskéták, mert az ijedt bennszülöttek rettegésükben fegyvereikhez folyamodtak? Hányszor fosztották ki a hajók éhes tengerészei a szegényes kunyhókat? Arany, ezüst, fűszer, gyöngy, drágakövek: ez szerepelt a kapitányok álmaiban, s ha ebben csalódtak is, igyekeztek valamit mindig zsákmányolni, hogy némileg behozhassák az expedíciók tetemes költségeit. Ami e nagy felfedezés majdnem négy évszázados történetét illeti, végül is csak az maradt fenn, amit megörökítettek a hajónaplók, elmondott később az expedíció krónikása, talán feljegyezték tengerészek mendemondái alapján, esetleg szerepeltek a vádlevelekben. De mindazt a sok-sok kapzsi, véres tettet, mely elke-rülte a krónikások figyelmét, mindmáig nem őrizte meg az emlékezet, legfeljebb az egymást váltó törzsi nemzedékek hagyománya - amíg élnek még törzsek s még vannak szigetlakók...

A vér és kegyetlenség e szakadatlan láncolatában a finom mosolyú, kissé cinikus Bougainville szelídebb, emberségebb epizódalok. Széles körű tudása, komoly humanista műveltsége, enciklopédikus meggyőződése olyan ritka emberi profilt adott alakjának, mely talán akkor is fenntartotta volna nevét a nagy felfedezők között, ha történetesen ő maga nem számol be viselt dolgairol. De Bougainville írói valóságában is megőrizte szerencsés tulajdonságait. Soha nem „horgonyoz le” a szorosan vett szaktudós ismeretanyagában, minden „emberi”

mélységesen, ösztönösen érdekli. Minden benyomás friss benne s minden érzésének hangot ad. Humor, csintalanság, játékos kedv, némi franciás könnyelműség éppúgy benne rejlik figurájában, mint a „dogma”, melyet Rousseau nyomán a korabeli enciklopédikusok és szabadkőművesek majdnem hitté emeltek: a civilizáció embere a romlott; az, aki a természet szabad ölén élhet, napjait aranykorban tölti, melyben mindenki ösztönösen, minden megrontástól mentesen jó. Ezt az elvét érvényesíti Auturu iránt, ez az egyetlen maori - úgy vélem - e kor s a későbbi korok történetében, akinek sikerült egy melegszívű ember jóvoltából megőriznie érdekes és töretlen profilját...

A gyarmatosító lehetett kora s nemzete szempontjából rettenthetetlen hős, kitűnő hajós, hadvezér, szervezőgénusz: de talán nincs egy sem közöttük, akinek ne tapadna bőségesen átok emlékéhez, s az újraszülető új országok eltörlik még emlékeiket is. Bougainville nem alapított gyarmatot, Tahitiban pillangókat, szokásokat s talán szerelmeket is gyűjtött, mindezt megírta könyvében, melyet ugyan az Akadémiának s a tenger titkait fürkésző hajósoknak szánt, de azért némi oldalpillantással a korabeli gáláns hajlandóságú olvasóra is kacsintott. A Duzzogó fedélzetén jutott el abba az aranykorba, melyet a rokokó késői fényében mosolygó lovag képzelt el. Emlékét az ötödik földrészen egy szigettenger őrzi s egy virág a botanikus kertekben...

.oOo.